

Regeringens proposition

1985/86: 23

om ändring i brottsbalken m. m.
(företagsbot);

Prop.
1985/86: 23

Regeringen föreslår riksdagen att anta de förslag som har tagits upp i bifogade utdrag av regeringsprotokollet den 10 oktober 1985.

På regeringens vägnar

Olof Palme

Sten Wickbom

Propositionens huvudsakliga innehåll

I propositionen föreslås på grundval av ett betänkande från kommissionen mot ekonomisk brottslighet att de nuvarande sanktionerna i brottsbalken skall kompletteras med en ny ekonomisk sanktion, benämnd företagsbot. Sanktionen, som föreslås bli konstruerad som en särskild rättsverkan av brott, skall kunna åläggas näringsidkare när brott har begåtts i deras verksamhet. För att företagsbot skall komma i fråga skall krävas dels att brottsligheten har inneburit ett grovt åsidosättande av särskilda skyldigheter som åvilar näringsidkaren eller annars är av allvarligt slag, dels att näringsidkaren inte har gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten.

Sanktionen skall inte åläggas när det är fråga om brott som har varit riktade mot näringsidkaren eller om det skulle framstå som uppenbart obilligt.

Boten skall bestämmas direkt i pengar till minst 10 000 kr och högst 3 milj. kr.

Utrymme ges enligt förslaget för att jämka eller efterge boten.

Lagstiftningen föreslås träda i kraft den 1 januari 1986.

Lagförslagen i denna proposition har granskats av lagrådet. Propositionen innehåller därför tre huvuddelar: lagrådsremissen (s. 11), lagrådets yttrande (s. 77) och föredragande statsrådets ställningstaganden till lagrådets synpunkter (s. 104).

Den som vill ta del av samtliga skäl för lagförslagen måste därför läsa alla tre delarna.

1 Förslag till Lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om brottsbalken
dels att 1 kap. 8 § skall ha nedan angivna lydelse,
dels att nuvarande 36 kap. 3 a–5 §§ skall betecknas 36 kap. 4–6 §§ och
att nuvarande 36 kap. 6–12 §§ skall betecknas 36 kap. 11–17 §§,
dels att nya 36 kap. 5, 14, 15 och 17 §§ samt rubriken till 36 kap. skall ha
nedan angivna lydelse,
dels att det i balken skall införas fyra nya paragrafer, 36 kap. 7–10 §§,
samt närmast före 36 kap. 1 § och nya 36 kap. 7 och 11 §§ nya rubriker av
nedan angivna lydelse.
Till följd härav kommer 36 kap. brottsbalken att ha nedan angivna
lydelse från och med den dag då denna lag träder i kraft.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 kap.

8 §

Förutom påföljd kan brott, enligt
vad därom är stadgat, föranleda
förverkande av egendom eller an-
nan särskild rättsverkan, så ock
medföra skyldighet att gälda skade-
stånd.

Förutom påföljd kan brott, enligt
vad därom är stadgat, föranleda
förverkande av egendom, *företags-
bot* eller annan särskild rättsver-
kan, så ock medföra skyldighet att
gälda skadestånd.

36 kap.

**Om förverkande av egendom och om
annan särskild rättsverkan av brott**

**Om förverkande av egendom, före-
tagsbot och annan särskild rättsver-
kan av brott**

Om förverkande

1 §¹

Utbyte av brott enligt denna balk som ej motsvaras av skada för enskild
skall förklaras förverkat, om det ej är uppenbart obilligt. Detsamma gäller
förlag för brott eller dess värde, om förlaget mottagits och mottagandet
utgör brott enligt denna balk.

2 §²

Egendom som använts såsom hjälpmedel vid brott enligt denna balk
eller som frambragts genom sådant brott må förklaras förverkad, om det är
påkallat till förebyggande av brott eller eljest särskilda skäl föreligga.
Detsamma gäller egendom vars användande utgör brott enligt denna balk
eller med vilken eljest tagits befattning som utgör sådant brott.

I stället för egendomen kan dess värde förklaras förverkat.

3 §³

Förverkande får även i annat fall än som avses i 2 § beslutas i fråga om
1. föremål, som på grund av sin särskilda beskaffenhet och omständig-
heterna i övrigt kan befaras komma till brottslig användning,

¹ Senaste lydelse 1968: 165.

² Senaste lydelse 1968: 165.

³ Senaste lydelse 1983: 224.

2. andra föremål, som är ägnade att användas som vapen vid brott mot liv eller hälsa och som har påträffats under omständigheter som gav anledning att befara att de skulle komma till sådan användning.

4 §⁴

Har det till följd av ett brott som är begånget i utövningen av näringsverksamhet uppkommit ekonomiska fördelar för näringsidkaren, skall värdet därav förklaras förverkat även när det inte följer av 1 eller 2 § eller annars är särskilt föreskrivet.

Vad som har sagts i första stycket gäller ej, om förverkande är obilligt. Vid bedömningen av om så är förhållandet skall bland andra omständigheter beaktas om det finns anledning att anta att annan betalningsskyldighet som svarar mot de ekonomiska fördelarna av brottet kommer att åläggas näringsidkaren eller annars fullgöras av denne.

Kan bevisning om vad som skall förklaras förverkat inte alls eller endast med svårighet föras, får värdet uppskattas till ett belopp som är skäligt med hänsyn till omständigheterna.

5 §⁵

Förverkande till följd av brott av egendom eller dess värde får, om ej annat har föreskrivits, ske hos

a) gärningsmannen eller annan som medverkat till brottet,

b) den i vars ställe gärningsmannen eller annan medverkande var,

c) den som genom brottet beretts vinning eller näringsidkare som avses i 3 a §,

d) den som efter brottet förvärvat egendomen på grund av giftorätt, arv eller testamente eller genom gåva eller som efter brottet förvärvat egendomen på annat sätt och därvid haft vetskap om eller skälig anledning till antagande om egendomens samband med brottet.

Tillhörde egendomen vid brottet ej någon av dem som anges i första stycket a)–c), får den ej förklaras förverkad.

Särskild rätt till egendom som förklaras förverkad består, om ej även den särskilda rätten förklaras förverkad.

Sådan rätt som har vunnits genom utmätning eller betalningssäkring upphör, om egendomen förklaras förverkad, såvida ej av särskild anledning förordnas att rätten skall bestå.

6 §

I stället för förverkande äger rätten föreskriva åtgärd till förebyggande av missbruk.

Förverkande till följd av brott av egendom eller dess värde får, om ej annat har föreskrivits, ske hos

a) gärningsmannen eller annan som medverkat till brottet,

b) den i vars ställe gärningsmannen eller annan medverkande var,

c) den som genom brottet beretts vinning eller näringsidkare som avses i 4 §,

d) den som efter brottet förvärvat egendomen på grund av giftorätt, arv eller testamente eller genom gåva eller som efter brottet förvärvat egendomen på annat sätt och därvid haft vetskap om eller skälig anledning till antagande om egendomens samband med brottet.

⁴ Senaste lydelse av förutvarande 3 a § 1982: 335.

⁵ Senaste lydelse av förutvarande 4 § 1982: 335.

Om företagsbot

7 §

För brott som har begåtts i utövningen av näringsverksamhet skall, på yrkande av allmän åklagare, näringsidkaren åläggas företagsbot, om

1. brottsligheten har inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten eller annars är av allvarligt slag och

2. näringsidkaren inte har gjort vad som skäligen kunnat krävas för att förebygga brottsligheten.

Första stycket gäller inte, om brottsligheten varit riktad mot näringsidkaren eller om det annars skulle vara uppenbart obilligt att ålägga företagsbot.

8 §

Företagsbot skall fastställas till lägst tio tusen kronor och högst tre miljoner kronor.

9 §

När storleken av företagsbot bestäms, skall särskild hänsyn tas till brottslighetens art, omfattning och förhållande till näringsverksamheten.

10 §

Företagsbot får efterges eller sättas lägre än vad som bort ske med tillämpning av 9 §,

1. om påföljd för brottet ådöms näringsidkaren eller företrädare för denne,

2. om brottet medför annan betalningsskyldighet eller särskild rättsverkan för näringsidkaren eller

3. om det annars är påkallat av särskilda skäl.

Gemensamma bestämmelser

11 §⁶

Vad i lag eller författning är föreskrivet om särskild rättsverkan av att någon dömes till straff skall gälla även då annan påföljd som oförmåles i 1 kap. 3 § ådömes.

⁶ Senaste lydelse av förutvarande 6 § 1981: 211.

Vid tillämpningen av första stycket skall villkorlig dom och skyddstillsyn samt, om ej i domen annorlunda förordnas, överlämnande till särskild vård anses lika med fängelse. Därvid skall, om så förordnas, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård anses motsvara fängelse i minst sex månader.

12 §

Förutsättes för förverkande av egendom eller annan särskild rättsverkan, som kan följa å brott, att någon dömts till påföljd, må rätten, om påföljd för brottet eftergives, i den mån omständigheterna föranleda därtill förordna, att sådan rättsverkan skall inträda.

13 §

Har brott begåtts av någon som ej fyllt femton år eller som handlat under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämställd med sinnessjukdom, må rätten förordna om förverkande av egendom eller om annan särskild rättsverkan, som kan följa å brottet, allenast om och i den mån det med hänsyn till hans sinnesart, gärningens beskaffenhet och omständigheterna i övrigt kan anses skäligt.

14 §⁷

Kan på grund av den brottsliges död eller av annan orsak påföljd ej längre ådömas, *må* egendom förklaras förverkad på grund av brottet eller åtgärd föreskrivas till förebyggande av missbruk, endast om stämning i mål därom delgivits inom fem år från det brottet begicks. Talan *må* i sådant fall väckas av åklagare endast om det *finnes* påkallat ur allmän synpunkt.

Kan på grund av den brottsliges död eller av annan orsak påföljd ej längre ådömas, *får* egendom förklaras förverkad *eller företagsbot åläggas* på grund av brottet eller åtgärd föreskrivas till förebyggande av missbruk, endast om stämning i mål därom delgivits inom fem år från det brottet begicks. Talan *får* i sådant fall väckas av åklagare endast om det *är* påkallat ur allmän synpunkt.

I fall som nu sagts skall vad i 35 kap. 3 § stadgas äga motsvarande tillämpning.

15 §⁸

Beslut om förverkande eller åtgärd till förebyggande av missbruk förfaller, i den mån verkställighet ej skett inom tio år från det beslutet vann laga kraft.

Beslut om förverkande eller *om* åtgärd till förebyggande av missbruk *eller om företagsbot* förfaller, i den mån verkställighet ej skett inom tio år från det beslutet vann laga kraft.

16 §⁹

Är i lag eller författning föreskrivet att förklaring skall meddelas om förverkande eller annan sådan särskild rättsverkan av brott, må detta likväl underlåtas, om denna rättsverkan är uppenbart obillig.

⁷ Senaste lydelse av förutvarande 9 § 1968: 165.

⁸ Senaste lydelse av förutvarande 10 § 1968: 165.

⁹ Senaste lydelse av förutvarande 11 § 1968: 165.

17 §¹⁰

Förverkad egendom tillfaller kronan, om ej annat är föreskrivet.

Förverkad egendom och företagsbot tillfaller staten, om ej annat är föreskrivet.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1986. Bestämmelserna i 7–10 §§ gäller inte i fråga om brott som har begåtts före ikraftträdandet.

2 Förslag till

Lag om ändring i lagen (1964: 163) om införande av brottsbalken

Härigenom föreskrivs att 12 § lagen (1964: 163) om införande av brottsbalken skall ha nedan angivna lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

12 §

För brott som begåtts före den 1 januari 1965 må, även om hinder ej möter till följd av vad i 35 kap. brottsbalken sägs, påföljd ej ådömas, om straff skulle vara att anse som förfallet vid bedömning efter lag som gällde då brottet begicks.

Vad i 36 kap. 10 § brottsbalken stadgas skall äga motsvarande tillämpning beträffande beslut, som meddelats angående förverkande eller annan åtgärd enligt 2 kap. 16 eller 17 § strafflagen.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1986.

Lag om ändring i rättegångsbalken

Härigenom föreskrivs att 1 kap. 3 §, 2 kap. 4 §, 26 kap. 1 § och 48 kap. 5 § rättegångsbalken skall ha nedan angivna lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

1 kap.

3 §¹

En tingsrätt är i tvistemål domför med tre lagfarna domare. Flera än fyra lagfarna domare får inte sitta i rätten.

I brottmål skall tingsrätten bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. I mål om åtal för brott, för vilket inte är stadgat lindrigare straff än fängelse i två år, skall rätten dock bestå av en lagfaren domare och fem nämndemän. Om det behövs med hänsyn till målets omfattning eller någon annan särskild omständighet, får ytterligare en nämndeman utöver vad som följer av första eller andra meningen sitta i rätten.

Kan huvudförhandlingen i ett brottmål beräknas kräva minst fyra veckor, får två lagfarna domare sitta i rätten förutom nämndemännen.

Om det inträffar förfall bland nämndemännen sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten domför med en lagfaren domare och två nämndemän eller, i mål som avses i andra stycket andra meningen, med en lagfaren domare och fyra nämndemän.

Tingsrätt är domför med en lagfaren domare

när mål avgörs utan huvudförhandling,

vid annan handläggning som inte sker vid huvudförhandling eller vid syn på stället,

vid sådan huvudförhandling i tvistemål som hålls i förenklad form och vid annan huvudförhandling i tvistemål, när det är tillräckligt med hänsyn till målets beskaffenhet att målet avgörs av en enda domare och parterna samtycker till det,

vid huvudförhandling och syn på stället i mål om brott för vilket inte är stadgat svårare straff än böter eller fängelse i högst sex månader, under förutsättning att det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter.

Tingsrätt är domför med en lagfaren domare

när mål avgörs utan huvudförhandling,

vid annan handläggning som inte sker vid huvudförhandling eller vid syn på stället,

vid sådan huvudförhandling i tvistemål som hålls i förenklad form och vid annan huvudförhandling i tvistemål, när det är tillräckligt med hänsyn till målets beskaffenhet att målet avgörs av en enda domare och parterna samtycker till det,

vid huvudförhandling och syn på stället i mål om brott för vilket inte är stadgat svårare straff än böter eller fängelse i högst sex månader, under förutsättning att det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter och *det i målet inte är fråga om företagsbot.*

¹ Senaste lydelse 1984: 131.

2 kap.

4 §²

Hovrätt är domför med tre lagfarna domare. I mål som överklagats från tingsrätt skall dock minst fyra lagfarna domare delta i hovrätten, om tingsrätten bestått av tre eller flera lagfarna domare. Flera än fem lagfarna domare får inte delta i hovrätten.

I brottmål gäller, i stället för bestämmelserna i första stycket, att hovrätten är domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Flera än fyra lagfarna domare och tre nämndemän får inte delta. Förekommer ej anledning att döma till svårare straff än böter, är hovrätten dock domför även med den sammansättning som anges i första stycket. Detsamma gäller vid handläggning som ej sker vid huvudförhandling.

I brottmål gäller, i stället för bestämmelserna i första stycket, att hovrätten är domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Flera än fyra lagfarna domare och tre nämndemän får inte delta. Förekommer ej anledning att döma till svårare straff än böter *och är det i målet inte fråga om företagsbot*, är hovrätten dock domför även med den sammansättning som anges i första stycket. Detsamma gäller vid handläggning som ej sker vid huvudförhandling.

Vid beslut om avskrivning av mål efter återkallelse är hovrätten domför med en lagfaren domare.

Regeringen bestämmer i vilken omfattning åtgärd, som avser endast beredandet av ett mål, får vidtas av en lagfaren domare i hovrätten eller av en annan tjänsteman vid denna.

26 kap.

1 §³

Är någon skäligen misstänkt för brott och kan det skäligen befaras, att han genom att avvika eller genom att undanskaffa egendom eller annorledes undandrager sig att betala böter, värdet av förverkad egendom eller annan ersättning till det allmänna eller skadestånd eller annan ersättning till målsägande, som kan antagas komma att på grund av brottet ådömas honom, får förordnas om kvarstad på så mycket av hans egendom att fordringen kan antas bli täckt vid utmätning.

Är någon skäligen misstänkt för brott och kan det skäligen befaras, att han genom att avvika eller genom att undanskaffa egendom eller annorledes undandrager sig att betala böter, värdet av förverkad egendom, *företagsbot* eller annan ersättning till det allmänna eller skadestånd eller annan ersättning till målsägande, som kan antagas komma att på grund av brottet ådömas honom, får förordnas om kvarstad på så mycket av hans egendom att fordringen kan antas bli täckt vid utmätning.

² Senaste lydelse 1984: 131.

³ Senaste lydelse 1981: 828.

48 kap.

5 §¹

Strafföreläggande får *icke* utfärdas,

om förutsättningar för allmänt åtal *ej* föreligga,

om i föreläggandet *ej* upptagas alla brott av den misstänkte, vilka enligt åklagarens vetskap *föreligga* till bedömning,

om målsägande förklarar, att han ämnar föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet, eller begärt, att åtal skall väckas.

I fråga om villkor för *användning* av strafföreläggande i militärt brottmål *gälla* särskilda bestämmelser.

Strafföreläggande får *inte* utfärdas,

om förutsättningar för allmänt åtal *inte* föreligger,

om i föreläggandet *inte* tas upp alla brott av den misstänkte, vilka enligt åklagarens vetskap *föreligger* till bedömning,

om målsägande förklarar, att han ämnar föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet, eller begärt, att åtal skall väckas,

om talan om företagsbot skall föras i anledning av brottet.

I fråga om villkor för *att använda* strafföreläggande i militärt brottmål *gäller* särskilda bestämmelser.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1986.

4 Förslag till

Lag om ändring i kommunalskattelagen (1928: 370)

Häriigenom föreskrivs att 20 § kommunalskattelagen (1928: 370) skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

20 §¹

Vid beräkningen av inkomsten från särskild förvärvskälla skall alla omkostnader under beskattningsåret för intäkternas förvärvande och bibehållande avräknas från samtliga intäkter i pengar eller pengars värde (*bruttolintäkt*) som har influtit i förvärvskällan under beskattningsåret.

Avdrag får *inte* göras för:

den skattskyldiges levnadskostnader och därtill hänförliga utgifter, såsom vad skattskyldig utgett som gåva eller som periodiskt understöd eller därmed jämförlig periodisk utbetalning till person i sitt hushåll;

kostnader i samband med plockning av vilt växande bär och svampar till den del kostnaderna inte överstiger de intäkter som är skattefria enligt 19 §;

värdet av arbete, som i den skattskyldiges förvärvsverksamhet utförts av den skattskyldige själv eller andre maken eller av den skattskyldiges barn som ej fyllt 16 år;

¹ Senaste lydelse 1975: 670. Paragrafen föreslås ändrad även i prop. 1985/86: 9.

¹ Senaste lydelse 1985: 638.

ränta på den skattskyldiges eget kapital som har nedlagts i hans förvärvsverksamhet;
svenska allmänna skatter;
kapitalavbetalning på skuld;
avgift enligt 8 kap. studiestödslagen (1973: 349);
avgift enligt lagen (1972: 435) om överlastavgift;
avgift enligt lagen (1976: 666) om påföljder och ingripanden vid olovligt byggande m. m.;
avgift enligt 99 a § utlänningslagen (1980: 376);
avgift enligt 26 § arbetstidslagen (1982: 673);
skadestånd, som grundas på lagen (1976: 580) om medbestämmande i arbetslivet eller annan lag som gäller förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare, när skadeståndet avser annat än ekonomisk skada;
företagsbot enligt 36 kap. brottsbalken;
straffavgift enligt 8 kap. 7 § tredje stycket rättegångsbalken;
belopp, för vilket arbetsgivare är betalningsskyldig enligt 75 § uppbörds-
lagen (1953: 272) eller för vilket betalningsskyldighet föreligger på grund av
underlåtenhet att göra avdrag enligt lagen (1982: 1006) om avdrags- och
uppgiftsskyldighet beträffande vissa uppdragsersättningar;
avgift enligt lagen (1976: 206) om felparkeringsavgift;
kontrollavgift enligt lagen (1984: 318) om kontrollavgift vid olovlig par-
kering;
överförbrukningsavgift enligt ransoneringslagen (1978: 268);
vattenföroreningsavgift enligt lagen (1980: 424) om åtgärder mot vatten-
förorening från fartyg;
avgift enligt 3 § lagen (1975: 85) med bemyndigande att meddela före-
skrifter om in- eller utförsel av varor;
lagringsavgift enligt lagen (1984: 1049) om beredskapslagring av olja och
kol eller lagen (1985: 635) om försörjningsberedskap på naturgasområdet;
ränta på lånat kapital till den del räntan täcks av sådant statligt bidrag
som avses i punkt 7 av anvisningarna till 24 §;
kapitalförlust m. m. i vidare mån än som får ske enligt 36 §.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1986.

Närvarande: statsrådet Lundkvist, ordförande, och statsråden Leijon, Petersson, Andersson, Boström, Bodström, Göransson, Gradin, R. Carlsson, Holmberg, Hellström, Wickbom

Föredragande: statsrådet Wickbom

Lagrådsremiss om ändring i brottsbalken m. m. (företagsbot).

1 Inledning

I november år 1982 tillkallades en kommission¹ med uppdrag att lämna förslag om åtgärder mot ekonomisk brottslighet (se Dir 1982: 101). Kommissionen antog namnet kommissionen (Ju 1982: 05) mot ekonomisk brottslighet.

Kommissionen avlämnade i mars 1984 delbetänkandet (Ds Ju 1984: 5) Företagsbot. Betänkandet innehåller förslag om en ny typ av straffrättslig sanktion som skall kunna användas mot företag och företagare, när brott har begåtts i deras verksamhet. Reglerna om företagsbot föreslås bli intagna i brottsbalken (BrB).

Kommissionens sammanfattning av innehållet i betänkandet bör fogas till protokollet i detta ärende som *bilaga 1*. Kommissionens lagförslag bör fogas till protokollet som *bilaga 2*.

Efter remiss har yttranden över betänkandet avgetts av justitiekanslern (JK), hovrätten över Skåne och Blekinge, domstolsverket, riksåklagaren (RÅ), rikspolisstyrelsen, Stockholms tingsrätt, brottsförebyggande rådet (BRÅ), bankinspektionen, riksskatteverket, näringsfrihetsombudsmannen (NO), konsumentverket/KO, arbetarskyddsstyrelsen, statens livsmedelsverk, statens naturvårdsverk, statens planverk, domänverket, länsstyrelsen i Stockholms län, juridiska fakultetsnämnderna vid Uppsala och Stockholms universitet, juridiska fakultetsstyrelsen vid Lunds universitet, rättegångsutredningen (Ju 1977: 06), fängelsestraffkommittén (Ju 1979: 02), Svenska kommunförbundet, Landstingsförbundet, Tjänstemännens centralorganisation (TCO), Landsorganisationen i Sverige (LO), Svenska fö-

¹ Numera landshövdingen Sven Heurgren, ordförande, regeringsrådet Gunnar Björne och riksdagsledamoten Arne Nygren.

retagares riksförbund, Sveriges Advokatsamfund, Sveriges domareförbund, Föreningen Sveriges Åklagare, Föreningen Sveriges länspolischefer, Föreningen Sveriges polischefer, Sveriges Ackordscentral, och Sveriges Redovisningskonsulters Förbund.

Sveriges industriförbund, Svenska arbetsgivareföreningen, Sveriges köpmannaförbund, Sveriges hantverks- och industriorganisation Familjeföretagen (SHIO), Näringslivets Delegation för Marknadsrätt och Sveriges Grossistförbund har avgett ett gemensamt yttrande över betänkandet.

Länsstyrelsen i Stockholms län har överlämnat yttranden från utvecklingsfonden och länsarbetsnämnden i länet.

Från medborgarrättsrörelsen har inkommit en skrivelse som berör bl. a. det aktuella betänkandet.

En sammanställning av remissyttrandena har upprättats i justitiedepartementet och finns tillgänglig i lagstiftningsärendet (dnr 725-84).

2 Allmän motivering

2.1 Bakgrund

En del av det som brukar kallas ekonomisk brottslighet utgörs av sådana överträdelser av ekonomisk och näringsrättslig lagstiftning som äger rum inom ramen för företags verksamhet. Frågan om möjligheterna att med effektiva sanktioner ingripa mot regelöverträdelser av detta slag har under en följd av år tilldragit sig ett stort intresse i den kriminalpolitiska debatten.

År 1973 tillkallades en särskild utredning med uppdrag att kartlägga om bötesstraffet och ekonomiska sanktioner i övrigt behövde reformeras. I direktiven till utredningen anfördes bl. a. att det för brott som riktas mot staten och alla medborgares intressen kunde finnas behov av en möjlighet att rikta ekonomiska sanktioner mot juridiska personer.

Utredningen redovisade sitt uppdrag i betänkandet (Ds Ju 1978: 5) Företagsböter. Det var ett principbetänkande som innehöll en kartläggande undersökning av möjligheterna att bestraffa juridiska personer – med utredningens terminologi en fråga om korporativt ansvar. I betänkandet analyserades vissa problem som uppkommer om man vill införa en möjlighet att bestraffa juridiska personer. Bland de sanktionsformer som då skulle kunna tänkas komma i fråga undersökte utredningen framför allt ett penningstraff. Som arbetsnamn för detta introducerade utredningen termen företagsböter. I betänkandet redovisades olika synpunkter på möjligheten av att införa ett system enligt vilket juridiska personer som sådana skulle kunna dömas till böter, om någon bland personalen – en anställd eller en ställföreträdare – gjort sig skyldig till brott mot förtroendesvis specialstraffrättsliga författningar av näringsrättslig art.

För att underlätta en remissbehandling i ärendet utarbetade en inom justitiedepartementet tillkallad arbetsgrupp promemorian (Ds Ju 1979: 10)

Företagsböter – förslag till lagtexter. I denna redovisades på grundval av betänkandet några tänkbara modeller för en eventuell lagstiftning om företagsböter.

Vid remissbehandlingen mötte det sålunda skisserade systemet med företagsböter skarp kritik i åtskilliga grundläggande delar. Kritiken sköt in sig på bl. a. frågan vilka rättssubjekt som skulle kunna åläggas företagsböter. Ett spörsmål som därvid stod i förgrunden var om sanktionen bara skulle användas mot juridiska personer eller om man – för att undvika ett orättvist system – även skulle ha möjlighet att döma enskilda företagare till företagsböter. Frågan ställdes också hur man i så fall skulle lösa det problem som kunde uppkomma, om en och samma näringsidkare för samma brott skulle ådömas såväl personligt straff som företagsböter. Det remitterade förslagets tanke att företagsböter inte skulle tillämpas vid brottsbalksbrott mötte också åtskillig kritik. Detsamma gällde bl. a. reglerna om hur bötesbeloppet skulle bestämmas.

Departementspromemorian (Ds Ju 1981: 3) Ekonomiska sanktioner vid brott i näringsverksamhet utarbetades bl. a. med ledning av de synpunkter som hade framförts under remissbehandlingen av förslaget rörande företagsböter. I promemorian föreslogs att förverkandeinstitutet skulle göras mera effektivt för de fall då brott begås i näringsverksamhet. Promemorian ledde senare till lagstiftning som innebar vissa kompletteringar i brottsbalkens bestämmelser (36 kap.) om förverkande av egendom och om annan särskild rättsverkan av brott (prop. 1981/82: 142, JuU 53, rskr 328). De nya reglerna, som fördes samman i en ny 3 a § i 36 kap., gör det möjligt att förverka sådana vinster som har uppkommit hos företag till följd av att brott har begåtts i utövningen av deras verksamhet. Bestämmelserna tar inte sikte enbart på direkta brottsförtjänster utan även på värdet av ekonomiska fördelar som på ett mer indirekt sätt kan härledas till brottet. De skall tillämpas vid såväl brottsbalksbrott som överträdelser av bestämmelser inom specialstraffrätten.

I både promemorian och propositionen framhölls att de nya förverkandebestämmelserna på särskilda områden borde kompletteras med s. k. sanktionsavgifter, dvs. avgifter som åläggs i bl. a. bestraffande syfte. Vissa riktlinjer drogs också upp för när sådana avgifter borde användas och hur de i så fall borde vara konstruerade för att uppfylla rimliga krav på effektivitet och rättssäkerhet.

I samband med att riksdagen antog förslaget om utvidgade förverkandemöjligheter gjordes inte någon erinran mot de föreslagna riktlinjerna för sanktionsavgifter. Justitiekanslet ställde sig i sitt av riksdagen godtagna betänkande emellertid tveksamt till om samhället med den nya förverkandebestämmelsen och ett utbyggt system med sanktionsavgifter inom alla aktuella sektorer kunde nå alla de former av regelöverträdelser där ett starkt samhällsintresse påkallar ingripande. Enligt utskottet borde det också beaktas att ett straffansvar för juridiska personer skulle inrymma ett

direkt klander av det brottsliga förfarandet, något som enligt utskottets mening var av betydelse från allmänpreventiv synpunkt. Utskottet fann övervägande skäl tala för att arbetet med att finna lämpliga modeller för korporativt ansvar borde fortsätta. Arbetet borde gälla frågan hur ett system med företagsböter kunde utformas. Detta gavs regeringen tillkänna.

Kommissionen mot ekonomisk brottslighet fick regeringens uppdrag att göra den undersökning som riksdagen sålunda begärt.

2.2 Behovet av åtgärder

De straffrättsliga sanktioner som f.n. står till buds när brott begås i näringsverksamhet är dels den brottspåföljd som ådöms den fysiska person som har det straffrättsliga ansvaret för gärningen, dels förverkande av de vinster som brottet har medfört för företaget. Sanktionsavgifter kan komma i fråga vid vissa slag av regelöverträdelser och används ibland som komplement till de straffrättsliga åtgärderna.

Kommissionen har framhållit att de instrument som samhället sålunda förfogar över i flera avseenden är otillräckliga när det gäller att motverka och ingripa mot sådana brott som begås inom ramen för näringsverksamhet.

När det gäller det personliga straffansvaret vid brott i näringsverksamhet har kommissionen påpekat att de straff som utmåts för funktionärer som begår brott i ett företags verksamhet många gånger framstår som otillräckliga inte minst ur preventiv synvinkel. Funktionären kan räkna med en välvillig inställning från företagets sida. Ådömda bötesstraff kanske till och med betalas av företaget. Straffansvaret som utkrävs av den enskilde bestäms vidare med hänsyn till hans skuld och personliga förhållanden, låt vara att det vid straffmätningen finns utrymme att t. ex. beakta att ett brott har varit till fördel för ett inblandat företag. Dagsbotens belopp beräknas med hänsyn till den enskildes betalningsförmåga och inte med hänsyn till företagets ekonomi – något som naturligtvis kan medföra stötande låga straff, särskilt om lagöverträdelsen medfört betydande vinster för företaget.

Liknande synpunkter i fråga om bristande proportioner mellan ådömda brottspåföljder och de ekonomiska intressen som står på spel för företaget kan enligt kommissionen anläggas även beträffande de fall då gärningsmannen döms till ett kortare frihetsstraff eller, vilket är vanligare i dessa fall, kriminalvård i frihet.

Den ordning som nu har beskrivits är enligt kommissionen i sig ägnad att påverka den allmänna laglydnaden i negativ riktning på det här området. När det gäller verksamheter som bedrivs i form av juridiska personer kan enligt kommissionens bedömning detta till en del bero på att delägarna i den självständiga förmögenhetsmassa som företaget utgör med nuvarande

ordning inte riskerar att drabbas av några egentliga sanktioner till följd av att brott begås i verksamheten.

Konfiskation i form av förverkande är ju det sätt på vilket brottsliga förtjänster vanligtvis dras in till det allmänna. Regler om detta finns både i brottsbalken och i ett stort antal specialförfattningar av olika slag. Kommissionen har också övervägt vilken betydelse förverkandeminstitutet kan ha i sammanhanget och då närmast de nya förverkanderegler som infördes år 1982. Dessa regler innebär, som jag förut berörde, att även företagsekonomiska vinster som har uppkommit hos en näringsidkare i anledning av att ett brott har begåtts i utövningen av verksamheten kan förklaras förverkade.

De praktiska erfarenheterna av denna bestämmelse är ännu så länge begränsade. En förfrågan från kommissionen till RÅ och landets länsåklagarmyndigheter och överåklagare tyder också på att bestämmelsen har kommit till mycket liten användning.

Kommissionen har för sin del ifrågasatt om ett ingripande mot näringsidkare med enbart förverkande av de ekonomiska fördelarna av ett brott har en tillräckligt preventiv effekt. Vad näringsidkaren riskerar, vid sidan av eventuellt personligt straffansvar, är endast att gå miste om de ekonomiska fördelar som brottet medfört. I händelse av lagföring blir slutresultatet för näringsidkaren med andra ord i huvudsak bara att det ekonomiska läge återställs som skulle ha rått, om något brott inte hade begåtts. Någon egentlig sanktion är det således inte fråga om.

Vidare har kommissionen påpekat att förverkande bara kan användas för att till samhället dra in faktiskt uppnådda förtjänster av brottet. Har detta vid upptäckten inte hunnit ge den avsedda utdelningen eller har denna av andra skäl uteblivit, kan något ingripande inte ske mot företaget. Förverkande kan — som det har uttryckts — inte användas för att eliminera utsikten till vinst. Det finns enligt kommissionen mot den bakgrunden ett betydande utrymme för chanstagnning där naturligtvis upptäcktsrisken spelar en betydande roll. Att denna i många fall kan förväntas vara förhållandevis liten vid brott av det här slaget är naturligtvis också ägnat att bidra till att påverka den allmänna laglydnaden i negativ riktning.

Kommissionen har bl. a. mot bakgrund av det anförda gjort den bedömningen att straffsystemets preventiva effekt skulle förstärkas, om den sanktion som kan åläggas företaget får ett påtagligt repressivt inslag. Man måste då i företagen räkna med att det finns en beaktansvärd risk för att brottsliga förfaranden leder till kännbara förluster och inte bara till ekonomisk nollställning. Detta bör i sig verka brottsavhållande och torde kunna föranleda att man på ansvarigt håll i företagen utövar effektivare tillsyn över att verksamheten bedrivs i lagliga former.

Förverkande kan bara användas när det gäller brott som har gett ekonomisk utdelning för näringsidkaren. Kommissionen har emellertid påpekat att det finns ett behov av en ekonomiskt kännbar reaktion mot företag även

i fall där överträdelserna är sådana att vinning över huvud taget inte kan bli aktuell. Detta kan exempelvis vara fallet vid brott som innebär att viktiga samhällsintressen åsidosätts eller som medför fara för allvarigare skador. En sanktionsform som inte enbart koncentrerar intresset till om vinster eller besparingar uppkommit eller ej skulle enligt kommissionen innebära att andra i sammanhanget betydelsefulla omständigheter kan beaktas.

Sanktionsavgifter har stundom angetts som ett lämpligt medel för att tillgodose synpunkter av det slag som nu berörs. Sådana avgifter har också uppenbarligen vissa fördelar. De kan vara mycket verkningsfulla bl. a. därför att de kan "skräddarsys" för varje särskilt rättsområde där de skall användas. De kan på så sätt vara ett effektivt medel för punktinsatser mot vissa typer av överträdelser. Ibland kan det också vara en fördel, om den förvaltningsmyndighet som har att övervaka regelbrottsligheten på området kan handlägga avgiftsfrågan. Rättsväsendets myndigheter behöver då inte kopplas in.

Kommissionen har i denna del bl. a. erinrat om att sanktionsavgifter bara kan användas inom speciella och klart avgränsade rättsområden samt att det helst bör finnas naturliga underlag för att beräkna avgiftsbeloppen. Inte minst av dessa skäl erbjuder sanktionsavgifterna inte ett fullvärdigt alternativ till en straffrättslig sanktion.

Sammanfattningsvis har kommissionen betonat att det finns ett påtagligt behov av en ny typ av generell straffrättslig sanktion som oberoende av företagsform kan riktas mot näringsidkare i vars verksamhet brott begås. För att ge nödvändiga preventiva effekter bör sanktionen innefatta ett moment av klander mot de företag där olagligheter förekommer. Men dessutom bör den utformas så att den på ett effektivt sätt eliminerar de vinstintressen som kan ligga bakom brott av detta slag.

Kommissionens synpunkter på behovet av lagstiftningsåtgärder har vunnit bifall eller lämnats utan erinran av en betydande majoritet av remissinstanserna. De instanser som har ställt sig tveksamma eller avvisande till vad kommissionen har anfört i denna del — framför allt företrädare för näringslivet samt de juridiska fakulteterna — har i allmänhet menat att kommissionen inte visat att det finns något praktiskt behov av en lagstiftning med denna inriktning eller att behovet i vart fall är så begränsat att det inte motiverar de omfattande ingrepp i den straffrättsliga ordningen som förslaget medför.

Själv ansluter jag mig i allt väsentligt till vad kommissionen har anfört i denna del. Att det finns ett påtagligt behov av en skärpt lagstiftning på det här området vinner stöd av det förhållandet att praktiskt taget alla hörda förvaltningsmyndigheter har vitsordat behovet av den föreslagna lagstiftningen på sina ansvarsområden. Samma uppfattning har också redovisats av en rad remissinstanser med ansvar för den egentliga rättsvården, bl. a. JK, RÅ och rikspolisstyrelsen samt representanter för domstolsväsendet.

Det står enligt min mening också klart att en lagstiftning av här berört

slag kan ges en utformning som innebär att den även blir ett stöd för den seriösa näringsverksamheten. Som jag påpekade i propositionen (1984/85: 32) om riktlinjer för det framtida arbetet mot ekonomisk brottslighet m. m. (s. 25 f) måste lagstiftning och kontrollsystem utformas med sådana strävanden för ögonen.

Med hänsyn till vad kommissionen har anfört och till vad som förekommit vid remissbehandlingen anser jag mig också kunna dra slutsatsen att det inte skulle vara särskilt meningsfullt att försöka hitta separata lösningar på alla de områden där en sanktion av detta slag behövs. Allt talar för att man i stället bör eftersträva en generell lösning som tar sikte på att allmänt motverka brott av det slag som det här är fråga om. Jag anser alltså att det inte skulle vara ändamålsenligt att, som förordats från något håll under remissbehandlingen, inskränka sig till att genomföra behövliga skärpningar på de lagstiftningsområden där behovet är som störst. En generell lösning på problemet ligger f.ö. också bäst i linje med det inledningsvis omnämnda riksdagsuttalandet.

Sammanfattningsvis anser jag alltså att det straffrättsliga reaktionssystemet bör kompletteras med en ny typ av sanktion som kan riktas mot företag när det begås brott i deras verksamhet. Sanktionen bör vara utformad så att den innefattar ett påtagligt klander av de aktuella företagen och på ett effektivt sätt eliminerar de vinstintressen som kan ligga bakom brott av detta slag. Den blir därmed ett stöd för den seriösa näringsverksamheten, bl. a. genom att möjligheten till konkurrens på lika villkor ökar. Av bl. a. rättvis- och effektivitetsskäl anser jag det vidare klart att sanktionen bör kunna tillämpas oberoende av företagets ägarform och juridiska konstruktion i övrigt.

Med anledning av några påpekanden under remissbehandlingen vill jag nämna att det givetvis förhåller sig så att en nyordning på det här området förutsätter en del ingrepp i vad som kan sägas vara den centrala straffrätten. Detta kan enligt min mening inte i sig ses som någon nackdel. De förslag som jag här skall presentera — och som i allt väsentligt bygger på kommissionens förslag — innebär emellertid inte några genomgripande omvälvningar i den straffrättsliga systematiken eller andra långtgående förändringar. Förslagen låter sig enligt min mening tvärtom på ett smidigt och förhållandevis enkelt sätt inpassas i den nuvarande ordningen.

Kommissionen har påpekat att ett genomförande av dess förslag skulle kunna minska behovet av att införa sanktionsavgifter på nya rättsområden och att i stället kanske vissa av de nu gällande avgiftssystemen skulle kunna avvecklas. I anledning av detta påpekande vill jag för egen del framhålla att sanktionsavgifter även i fortsättningen kan komma att spela en betydelsefull roll när det gäller att genom punktinsatser komma till rätta med vissa slag av överträdelser. I förhållande till den ordning som jag här kommer att föreslå erbjuder sanktionsavgifter nämligen vissa fördelar. Jag syftar då på att de kan "skräddarsys" för de områden där de skall användas.

das och att de kan vara ett verkningsfullt medel för att komma till rätta med överträdelser som inte är så allvarliga att företagsbot bör begagnas men som förekommer i sådan omfattning att särskilda åtgärder bör vidtas. En ytterligare fördel kan vara att sanktionsavgifter ibland kan åläggas utan att uppsåt eller oaksamhet behöver styrkas och således enligt modellen för strikt ansvar. Enligt min mening bör mot den bakgrunden möjligheten att i lagstiftningsarbetet använda sådana avgifter även fortsättningsvis stå öppen. De riktlinjer som riksdagen antagit på området bör alltså vara vägledande (prop. 1981/82: 142, JuU 53, rskr 328).

2.3 Den lagtekniska lösningen – särskild rättsverkan av brott m. m.

Mitt förslag: Den nya sanktionen utformas juridiskt-tekniskt som en särskild rättsverkan av brott och inte som en brottspåföljd i egentlig mening. Sanktionen skall kunna riktas mot näringsidkare i vilkas verksamhet brott begås. Den bör benämnas företagsbot och bestämmelserna tas in i brottsbalken.

Kommissionens förslag: Förslaget överensstämmer med mitt förslag.

Remissinstanserna: En betydande majoritet har tillstyrkt kommissionens förslag att den nya sanktionen skall konstrueras som en särskild rättsverkan av brott eller lämnat det utan erinran. De remissinstanser som har motsatt sig förslaget har invänt bl. a. att gränserna mellan straff och andra verkningar av brott suddas ut och att den föreslagna uppbyggnaden på ett alltför genomgripande sätt skiljer sig från vad som får anses vara godtagbara principer för en påföljdssanktion. Förslaget om sanktionens benämning och om reglernas placering i brottsbalken har – med ett par undantag – lämnats utan erinran av remissinstanserna.

Skälen för mitt förslag: En utgångspunkt bör som jag tidigare nämnde vara att den nya sanktionen skall kunna tillämpas mot alla typer av företag oavsett om verksamheten bedrivs av juridiska personer eller av enskilda näringsidkare. För att kunna ge de eftersträlvade preventiva effekterna bör den i enlighet med vad riksdagen har uttalat också kunna uppfattas som ett uttryck för klander mot företag i vilkas verksamhet brott har begåtts.

Det skulle med hänsyn särskilt till det sistnämnda önskemålet kunna synas vara förenat med fördelar, om den kunde konstrueras som en renodlad brottspåföljd, jämställd med exempelvis böter eller fängelse. En sådan lösning reser emellertid betydande lagtekniska svårigheter, särskilt när sanktionen skall riktas mot juridiska personer. En ordning av detta slag skulle också medföra en risk för att det uppstår oklarheter i den straffrättsliga systematiken.

Låt mig i den delen bara erinra om att brottsbalkens regelsystem vilar på de grundläggande begreppen brott och straff. De definieras i balkens första kapitel som innehåller vissa bestämmelser av allmän karaktär. Brott är enligt 1 § en gärning som är belagd med straff. I 2 § anges vad som krävs i subjektivt hänseende för att en handling skall vara brottslig. Bestämmelsen uttrycker den för straffrätten grundläggande skuldprincipen. Av bestämmelsen framgår att en gärning som beskrivs i balken, om inte annat sägs, är att anse som brott endast om den begås med uppsåt. I sådana fall då uppsåt inte krävs för att ett brott skall anses begånget förutsätts i allmänhet att gärningsmannen varit oaktsam. Det straffrättsliga ansvaret enligt svensk rätt är och har i grunden alltid varit ett individuellt ansvar, baserat på tanken om personlig skuld.

Enligt definitionen i 1 kap. 1 § BrB är brott således en gärning. Därmed förstås en människas handlande, oavsett om detta rubriceras som en handling eller som en underlåtenhet. Juridiska personer som sådana kan däremot inte företa några gärningar i denna mening. De kan heller inte ha uppsåt eller vara oaktsamma. Det är alltid fysiska personer som handlar för den juridiska personens räkning. Juridiska personer kan alltså inte vara brottssubjekt enligt svensk rätt.

De berörda begreppen – brott, skuld och straff – hör ihop. Skulle man inrikta sig på att införa den nya sanktionen som ett straff, en brottspåföljd, för bl. a. juridisk person, ställs man inför alternativen att antingen revidera den nuvarande definitionen av vad som är att anse som brott eller att införa en möjlighet att rikta straff mot någon annan än den som enligt definitionen gjort sig skyldig till brott. Vilket av dessa alternativ man än väljer förutsätter det omfattande ingrepp i den gällande straffrättsliga systematiken. Detsamma gäller i väl så hög grad, om man i straffrätten skulle börja laborera med ett skuld- eller ansvarsbegrepp för juridiska personer.

Vidare vill jag peka på att alla straffbud har skrivits med tanke på fysiska personer som brottssubjekt. Motsvarande gäller de regler som brukar hänföras till den s.k. allmänna delen av straffrätten varav jag nyss har berört några. Andra regler av det slaget är exempelvis bestämmelserna i 23 kap. BrB om försök, förberedelse, stämpling och medverkan till brott – bestämmelser varigenom det straffbara området vidgas utöver de gränser som dras av brottsbeskrivningarna i de särskilda straffbuden. Andra regler av allmän räckvidd som skulle behöva omprövas, om ett större ingrepp i den straffrättsliga systematiken skulle ske, är de regler enligt vilka generella undantag gäller från vad som enligt brottsbeskrivningarna är straffbart. En typ av sådana undantag är de s.k. ansvarsfrihetsgrunderna. Vissa regleras i 24 kap. BrB om nödvärn och annan nödhandling och några anses gälla utan stöd av lag. Dessutom finns vissa bestämmelser enligt vilka påföljd skall eller får underlåtas trots att ett brott är begånget. Också dessa är avsedda för fysiska personer.

Kommissionen har ansett att det är mindre lämpligt att införa en ny

sanktionsform i brottsbalkens påföljdssystem under former som kräver så vittgående ändringar av balken som de nu berörda. Jag delar den uppfattningen.

Det alternativ som då erbjuder sig är att i lagtekniskt hänseende utforma den nya sanktionen som en särskild rättsverkan av brott. Därmed avses andra slag av åtgärder än brottspåföljder – åtgärder som enligt särskild lagstiftning skall följa på brott och som inte är av civilrättslig karaktär. Förverkande på grund av brott är en sådan rättsverkan. Utvisning enligt 40 § utlänningslagen (1980:376) av utlännings som har begått brott är ett annat exempel på en åtgärd av det här slaget.

I betänkandet förs ett ingående resonemang om möjligheterna att inordna den nya sanktionen – som alltså bör ges både bestraffande och vinsteliminierande inslag – i rättssystemet som en särskild rättsverkan av brott och om en sådan lösning är ändamålsenlig.

Ett av de krav som enligt betänkandet måste ställas på den nya sanktionen är att den skall kunna riktas mot det företag i vars verksamhet ett brott har begåtts. Det kan i och för sig vara gärningsmannen själv, om han är enskild näringsidkare. Men i alla de fall då brott har begåtts av andra personer som på ett eller annat sätt har handlat för företagets räkning, måste den kunna användas mot näringsidkaren som sådan och således mot någon annan än gärningsmannen.

Särskild rättsverkan i form av förverkande ges ibland en sådan inriktning. Sålunda kan exempelvis brottsliga förtjänster förklaras förverkade hos en näringsidkare som har haft fördel av att brott har begåtts i verksamheten, även om brottet har begåtts av någon annan än honom själv. Det skulle därför enligt kommissionen inte i det avseendet innebära någon principiell nyhet, om den nya sanktionen konstrueras som en särskild rättsverkan av brott som i förekommande fall kan riktas mot en näringsidkare – fysisk eller juridisk person – i vars verksamhet brottet har begåtts. Anknytningen till det traditionella brottsbegreppet – en straffbar gärning begången av en fysisk person – behöver inte heller överges. Därmed betonas också att sanktionen ytterst bygger på den straffrättsliga skuldprincipen.

Inte heller möter enligt kommissionen några avgörande betänkligheter mot att med denna principiella lösning ge sanktionen vissa bestraffande inslag. Särskild rättsverkan av brott är ju på sätt och vis komplement till brottspåföljderna. Kommissionen har i den delen påpekat att även förverkande i modern specialstraffrättslig lagstiftning används på ett sätt som många gånger liknar en bestraffning.

Om den nya sanktionen konstrueras som en särskild rättsverkan av brott, blir det enligt kommissionen också enklare att lösa de särskilda problem som gör sig gällande beträffande de enskilda näringsidkarna. Att undanta dessa från den nya sanktionen bör inte komma i fråga, eftersom det skulle innebära en otillbörlig diskriminering av andra företagsformer.

Är de enskilda näringsidkarna å andra sidan underkastade två skilda ansvarsformer, uppstår risker för en opåkallad dubbelbestraffning. Den avvägning som här måste göras mellan sanktionerna torde kunna ske betydligt enklare om den nya sanktionen har formen av en särskild rättsverkan av brott.

Kommissionen har vidare gjort den bedömningen att sanktionens rättsliga beteckning inte spelar någon avgörande roll för den preventiva effekten. Det torde sålunda ur den synvinkeln enligt kommissionen te sig likgiltigt om sanktionen systematiskt sett betecknas som straff eller som särskild rättsverkan av brott. Ett företag som drabbas av denna rättsverkan har i realiteten utpekats som klandervärt – en chikan som man inom näringslivet torde ha anledning att undvika, i vart fall om man vill betraktas som seriös.

Remissinstanserna har praktiskt taget genomgående ställt sig bakom kommissionens resonemang och slutsatser. Det fåtal remissinstanser som har intagit en tveksam eller negativ hållning till förslaget – de juridiska fakulteterna, domstolsverket, bankinspektionen samt företrädare för näringslivet – har anfört principiella skäl som stöd för sin uppfattning. Invändningarna har, som jag tidigare nämnt, gått ut på att förslaget skulle leda till att gränserna mellan straff och andra verkningar av brott suddas ut och att det på ett alltför genomgripande sätt avviker från vad som anses vara godtagbara principer för en bestraffande sanktion.

För egen del ställer jag mig i likhet med den betydande majoriteten av remissinstanserna bakom kommissionens slutsats att sanktionen bör konstrueras som en särskild rättsverkan av brott. Den väg som sålunda har anvisats i betänkandet framstår som den enda tänkbara, om man inom överskådlig tid skall kunna finna en lösning på de angelägna problem som här är aktuella. Enligt min mening är den nyss redovisade principiella kritiken också överdriven. Jag kan inte finna att en konstruktion av det slag som kommissionen har föreslagit strider mot några grundläggande principer inom straffrätten. Det torde av vad jag tidigare har anfört tvärtom framgå att en sådan lösning mycket väl går att förena med dessa principer.

Kommissionen har erinrat om ett uttalande av dåvarande departementschefen i samband med 1968 års ändringar av brottsbalkens förverkanderegler. Det innebar att en viss återhållsamhet kunde vara befogad när det gällde att i framtiden utforma specialstraffrättsliga förverkandebestämmelser som används i bl. a. bestraffande syfte (prop. 1968: 79 s. 44 och 58).

Uttalandet har vid remissbehandlingen från något håll åberopats som argument mot kommissionens förslag till lösning. Det ger mig anledning påpeka att uttalandet gjordes vid en tidpunkt då frågan om företagsböter ännu inte var aktuell och då varken den näringsreglerande lagstiftningen eller den ekonomiska brottsligheten hade en sådan omfattning som den har i dag. Utvecklingen får ju också, som f.ö. även påpekas i betänkandet, sägas i viss mån ha gått i en annan riktning än vad som angavs i uttalandet.

Förklaringen till detta kan mycket väl vara just den omständigheten att det har saknats en allmän sanktion mot företag och att man därför har ansett det nödvändigt att stundom ge förverkandeinstitutet ett betydande mått av bestraffning när det används på det näringsrättsliga området. För egen del ser jag inte det angivna uttalandet som något hinder mot att genomföra kommissionens förslag till lösning.

Jag kan inte heller finna fog för påståendet att den föreslagna ordningen skulle vara ägnad att göra sanktionssystemet alltför komplicerat och svåröverblickbart. Den nya sanktionen tar sikte enbart på brott i näringsverksamhet och den kommer, som jag senare skall återkomma till, många gånger att ersätta förverkande. De regler som jag föreslår i det följande syftar vidare till att ge den nya sanktionsformen en klar avgränsning och att göra den lätt att tillämpa i det praktiska rättslivet. Därtill kommer f. ö. att det ter sig ofrånkomligt med någon typ av nykonstruktion, om man på ett verkningsfullt sätt skall kunna komma till rätta med de problem som jag berörde i föregående avsnitt.

Jag vill också peka på att det enligt den föreslagna konstruktionen blir en principiell utgångspunkt att det måste föreligga ett brott för att den nya ordningen skall träda i funktion. Därmed skapas en garanti för att det personliga ansvaret inte tappas bort i åklagar- och polismyndigheternas praktiska hantering. Störst betydelse har denna synpunkt för sådana allvarliga brott i näringsverksamhet som kan föranleda frihetsstraff för vederbörande ställföreträdare eller anställd, eftersom det personliga straffet i sådana fall ofta kan förmodas vara den mest återhållande faktorn.

Sammanfattningsvis ansluter jag mig till kommissionens slutsats i fråga om den lagtekniska principlösningen och förordar att den nya sanktionen utformas som en särskild rättsverkan av brott.

Kommissionen har vidare, med bifall av en överväldigande majoritet bland remissinstanserna, föreslagit att reglerna om den nya sanktionen tas in i brottsbalken och att sanktionen alltså skall kunna tillämpas även vid brottsbalksbrott. Till grund för förslaget ligger bl. a. uppfattningen att de syften som den är avsedd att tillgodose gör sig gällande med samma styrka vid brottsbalksbrott som vid överträdelser av bestämmelser inom specialstraffrätten och att reglerna avses få en generell räckvidd över hela det straffrättsliga fältet.

Även jag ansluter mig till vad kommissionen har anfört på den punkten. Jag anser dock till skillnad från kommissionen att reglerna om den nya sanktionen inte bör tas in i ett särskilt kapitel. I stället bör de arbetas in i 36 kap. som f. n. behandlar frågor om särskilda rättsverkningar av brott.

När det sedan gäller den nya sanktionens benämning har kommissionen påpekat att uttrycket företagsböter användes som arbetsnamn i det tidigare utredningsarbetet och att termen även i viss utsträckning har kommit till användning i den efterföljande debatten om lagstiftningsbehovet på det här området.

Kommission har emellertid också påpekat att böter är beteckningen på ett straff och därför närmast för tankarna till en brottspåföljd i juridisk-teknisk mening (jfr 1 kap. 3 § BrB). Den lämpar sig därför mindre väl för en sanktion som är en särskild rättsverkan av brott. Kommissionen har föreslagit att sanktionen i stället benämns företagsbot – ett uttryck som enligt dess mening får anses mera neutralt i detta hänseende.

Hovrätten över Skåne och Blekinge är den enda remissinstans som har kritiserat detta förslag. Enligt hovrättens mening finns det inte någon betydelsemässig skillnad mellan singularformen bot och pluralformen böter.

Jag har förståelse för hovrättens synpunkt men anser ändå att företagsbot är en lämplig beteckning. Den antyder som jag ser det tillräckligt klart att det är fråga om en ekonomisk sanktion som kan riktas mot företag och som rymmer ett visst bestraffande inslag. Att sanktionen i lagtekniskt hänseende konstrueras som en särskild rättsverkan av brott utgör enligt min mening inte något avgörande hinder mot att använda uttrycket bot.

2.4 Vilka skall kunna åläggas företagsbot?

Mitt förslag: Företagsbot skall åläggas *näringsidkare* för brott som begåtts i deras verksamhet. Med näringsidkare avses, liksom i andra sammanhang, var och en som yrkesmässigt bedriver verksamhet av ekonomisk art.

Kommissionens förslag: Överensstämmer med mitt förslag.

Remissinstanserna: Remissinstanserna har i förhållandevis liten utsträckning uppehållit sig vid denna fråga. Några instanser anser att innebörden av begreppet näringsverksamhet behöver klargöras närmare. Det har från något håll ifrågasatts om jordbrukare och innehavare av hyresfastigheter är att anse som näringsidkare. Ett par remissinstanser föreslår att företagsbot inte skall kunna ådömas statliga verk och myndigheter.

Skälen för mitt förslag: Företagsbot är avsedd att innebära en förstärkning av det straffrättsliga reaktionssystemet när det gäller sådana brott som har begåtts i utövningen av näringsverksamhet. Sanktionen syftar till att förbättra möjligheterna att på straffrättslig grund ingripa mot näringsidkare i vilkas verksamhet det har förekommit brottsliga förfaranden. Andra än näringsidkare skall därför enligt kommissionen inte kunna åläggas företagsbot.

Remissinstanserna har i allmänhet godtagit denna avgränsning av sanktionens tillämpningsområde. Den ter sig också enligt min mening som ändamålsenlig i belysning av vad jag tidigare har anfört om företagsbotens syfte.

Begreppen näringsidkare och näringsverksamhet har numera en ganska klar avgränsning och torde inte medföra några större problem. Med uttrycket näringsidkare brukar i modern lagstiftning förstås fysiska eller juridiska personer som yrkesmässigt driver verksamhet av ekonomisk art, oavsett om verksamheten är inriktad på vinst eller ej. I den betydelsen används begreppet i t.ex. de centrala konsumenträttsliga lagarna (se t.ex. prop. 1976/77: 123 s. 152), i bokföringslagen (1976: 125) och i förverkanderegeln i 36 kap. 3 a § BrB. Jag hänvisar i den delen också till mina uttalanden i anslutning till förslaget till konsumenttjänstlag (prop. 1984/85: 110 s. 141). I kravet på yrkesmässighet ligger att verksamheten måste vara av tämligen varaktig karaktär. Det behöver dock inte vara fråga om vederbörandes huvudsysselsättning eller en verksamhet som drivs i stor omfattning. Med anledning av ett påpekande under remissbehandlingen vill jag framhålla att jordbrukare och innehavare av hyresfastigheter normalt faller in under näringsidkarebegreppet.

Kommissionen har betonat det angelägna i att företagsbot kan tillämpas vid all näringsverksamhet oavsett i vilken form verksamheten bedrivs.

En naturlig följd av företagsbotens karaktär av företagssanktion blir enligt kommissionen att den, när verksamhet bedrivs i form av en juridisk person, kommer att riktas mot någon annan än den som ådrar sig det personliga ansvaret för brottet. Den samlade reaktionen på brottet blir med andra ord uppdelad på två subjekt. Detsamma blir fallet när en enskild näringsidkare åläggs företagsbot i anledning av ett brott som en anställd har gjort sig skyldig till.

Kommissionen har påpekat att enskilda näringsidkare många gånger kommer att ådra sig personligt straffansvar vid sidan av företagsbot. Det kan då finnas en risk för att den sammanlagda bestraffningen blir omotiverat sträng. Detta problem bör enligt kommissionen lösas på så sätt att företagsboten får jämkas eller efterges, om det är påkallat med hänsyn till att personligt ansvar samtidigt ådöms näringsidkaren. Förslaget har i allmänhet godtagits av remissinstanserna. Även jag delar uppfattningen att man genom en sådan jämkningsregel kan skapa underlag för en likformig behandling av skilda företagsformer när det gäller den samlade reaktionen på brottet. Till frågor om jämkning skall jag återkomma längre fram (avsnitt 2.8).

Även handelsbolag skall enligt förslaget kunna ådömas företagsbot. Kommissionen har i den delen uttalat att talan om företagsbot i sådana fall bör riktas mot såväl bolaget som de bolagsmän som enligt 2 kap. 20 § lagen (1980: 1102) om handelsbolag och enkla bolag (handelsbolagslagen) svarar solidariskt för bolagets förpliktelser. Enligt kommissionen bör det dock med hänsyn till sanktionens bestraffande inslag inte komma i fråga att ålägga bolagsmännen sinsemellan solidariskt ansvar för företagsboten.

Från några håll har vid remissbehandlingen påpekats att denna fråga bör övervägas ytterligare. Bolagsmännens solidariska ansvar för bolagets för-

bindelser innebär att företagsbot som åläggs ett handelsbolag direkt kan utkrävas av vem som helst av bolagsmännen, alldeles oberoende av om det var just han som var orsak till att bolaget ådömts företagsbot. En sådan ordning kan, har det gjorts gällande, få stötande konsekvenser.

För egen del vill jag erinra om att det som utmärker ett handelsbolag är att bolaget som sådant utgör en juridisk person – ett självständigt rättssubjekt – samtidigt som delägarna personligen svarar fullt ut för dess förpliktelser. En fordran mot ett handelsbolag kan alltså utkrävas hos vem som helst av delägarna utan att man först behöver vända sig mot bolaget som sådant. På samma sätt gäller att delägarna personligen får träda in, om bolagets tillgångar inte räcker för att betala dess skulder. Någon eller några av delägarna kan dock ha begränsat sitt ansvar till ett visst belopp och svarar då bara upp till denna gräns för bolagets förpliktelser. Ett handelsbolag där förhållandena är sådana kallas kommanditbolag.

Jag kan för min del inte se några skäl som talar för att sådan näringsverksamhet som bedrivs i form av handelsbolag skulle undantas från den aktuella regleringen. Att denna får omfatta även handelsbolag är av särskild vikt i ljuset av att denna bolagsform har ökat i betydelse efter det att lägsta tillåtna gränsen för aktiekapital i aktiebolag höjdes till 50 000 kronor.

Talan om företagsbot bör naturligtvis föras mot handelsbolaget som sådant. Detta bör gälla även om handelsbolaget skulle vara upplöst när frågan om företagsbot aktualiseras. Av 2 kap. 45 § handelsbolagslagen följer nämligen att det likvidationsförfarande som har föregått upplösningen skall fortsätta, om talan väcks mot bolaget.

Jag kan inte finna det befogat att såvitt gäller företagsbot göra undantag från handelsbolagslagens regler om bolagsmännens ansvar för handelsbolags förpliktelser. Det kan enligt min mening inte komma i fråga att införa någon särreglering om hur företagsboten skall fördelas mellan bolagsmännen.

Inte heller torde några särskilda regler behövas när det gäller s. k. enkla bolag. Jag vill erinra om att merparten av de tidigare enkla bolagen i och med den nya handelsbolagslagens ikraftträdande övergick till att vara handelsbolag. Det är numera endast näringsverksamhet inom jord- och skogsbruk som kan bedrivas som enkelt bolag. Ett enkelt bolag har inte någon rättshandlingsförmåga. Det är inte en juridisk person. Därav följer att företagsbot inte kan ådömas ett sådant bolag utan att talan måste föras mot varje bolagsman i dennes egenskap av enskild näringsidkare. Vad jag tidigare har anfört om enskilda näringsidkare tar således sikte även på personer som driver jord- eller skogsbruk i enkelt bolag.

Kommissionen har bara flyktigt berört frågan om hur man skall förfara när ett företag har bytt ägare under den tid som förflutit mellan brottet och lagföringen. Frågan har inte tagits upp av remissinstanserna.

Som jag ser det får man i detta avseende göra en viss skillnad mellan fall då verksamheten bedrivits av en enskild näringsidkare och fall där den har

haft formen av en juridisk person. Att en enskild näringsidkare har överlåtit eller upphört med den verksamhet i vilken brottet har begåtts bör enligt min mening inte hindra att företagsbot åläggs honom för brott som har begåtts i verksamheten dessförinnan. En sådan ordning framstår som både ändamålsenlig och praktisk. Den ändrade ägarstrukturen innebär här i realiteten att det gamla företaget har upphört att existera och att ett nytt har kommit i dess ställe. Det kan vidare förutsättas att det är den förre ägaren som har kommit i åtnjutande av de ekonomiska fördelar som brottet har medfört. Vidare skulle en ordning som innebär att frågan om företagsbot förfaller, om verksamheten upphört eller överlåtits, kunna leda till att systemet blir verkningslöst och lätt kan kringgå.

Annorlunda förhåller det sig när en näringsdrivande juridisk person har bytt ägare på motsvarande sätt. Här lever företaget som sådant vidare och de vinster som brottet har medfört kan – åtminstone normalt – antas finnas kvar i företaget. I sådana fall bör därför talan om företagsbot kunna föras mot näringsidkaren oavsett den förändrade ägarstrukturen.

På motsvarande sätt torde man få bedöma de fall där verksamheten har ändrat form – när en enskild verksamhet har ändrats till handelsbolag eller aktiebolag. I de fall då handelsbolag upplösts eller omvandlats till aktiebolag bör, som en följd av reglerna i 2 kap. 45 § handelsbolagslagen om likvidation av handelsbolag, talan om företagsbot kunna riktas mot det upplösta bolaget.

Jag vill tillägga att det i fall där ägarförhållandena har ändrats på det sätt som jag nu har berört stundom kan finnas skäl att avstå från att ålägga företagsbot med hänsyn till att det framstår som uppenbart oskäligt. Till den frågan återkommer jag längre fram.

Kommissionen har vidare tagit upp om företagsbot skall kunna ådömas även när det gäller näringsverksamhet som bedrivs i statlig och kommunal regi.

Kommissionen har i den delen till en början ansett det närmast självklart att även statligt ägda bolag liksom andra juridiska personer genom vilka staten bedriver näringsverksamhet skall omfattas av en lagstiftning om företagsbot.

Även sådan näringsverksamhet som staten själv bedriver genom de affärsdrivande verken bör enligt kommissionen omfattas av den föreslagna regleringen. Kommissionen har därvid pekat på bl. a. att dessa verk har stor självständighet i ekonomiskt hänseende och att avsikten är att deras verksamhet skall vara lönsam eller i vart fall självbärande. De konkurrerar ofta med det privata näringslivet, och likställighetsprincipen bör enligt kommissionen föranleda att även statlig näringsverksamhet som bedrivs av de affärsdrivande verken omfattas av lagstiftningen. Enligt kommissionen utgör den omständigheten att företagsboten tillfaller staten inte något principiellt hinder mot en sådan lösning. Motsvarande bör enligt kommissionen gälla även i fråga om statliga myndigheter i den mån de till någon del bedriver näringsverksamhet.

När det sedan gäller kommunerna har i betänkandet framhållits att kommunal näringsverksamhet kan bedrivas antingen i kommunallagsreglerad form eller genom särskilda juridiska personer. I det sistnämnda fallet är det fråga om från kommunen helt avskilda rättssubjekt – vanligen aktiebolag – vilka enligt kommissionen under alla förhållanden bör omfattas av bestämmelserna om företagsbot.

Enligt kommissionen bör vidare näringsverksamhet som bedrivs i kommunallagsreglerade former kunna jämföras med sådan näringsverksamhet som bedrivs av statliga organ. Kommissionen har också påpekat att kommunerna ofta har en betydande valfrihet när det gäller att bestämma om en viss verksamhet skall bedrivas i kommunal regi eller som ett fristående bolag. Det framstår enligt kommissionen som föga ändamålsenligt, om företagsbot skall komma i fråga för verksamhet som i en kommun drivs genom ett bolag men vara utesluten för samma typ av verksamhet som i en annan kommun drivs i kommunallagsreglerad form. Kommissionen har sålunda kommit fram till att företagsbot bör kunna åläggas även en kommun i den mån den bedriver näringsverksamhet.

Vad kommissionen har anfört om de offentligrättsliga subjekten har fått ett något blandat mottagande under remissbehandlingen. Flertalet remissinstanser har lämnat förslaget utan erinran. Tveksamhet yppas dock från några håll. Sålunda anser RÅ att det ter sig helt främmande att staten som offentligrättsligt subjekt skulle kunna åläggas en sanktion som har ett så starkt brottspreventerande inslag som företagsboten. Detsamma kan enligt RÅ, om än inte med samma styrka, sägas i fråga om kommuner. RÅ anser vidare att frågan om sanktion i realiteten bara kommer att aktualiseras då staten eller en kommun bedriver näringsverksamhet genom ett särskilt rättssubjekt. Även JK ställer sig avvisande till förslaget att en statlig myndighet skall kunna åläggas företagsbot.

Näringsfrihetsombudsmannen, å den andra sidan, instämmer särskilt i att företagsbot skall kunna riktas även mot offentligrättsliga juridiska personer som uppträder som näringsidkare.

För egen del håller jag med kommissionen om att principiella skäl talar för att frågan om företagsbot skall kunna ådömas inte bör vara beroende av i vems regi verksamheten bedrivs. Därför bör både privat och offentligt bedriven näringsverksamhet i princip omfattas av systemet. Motsvarande bedömning har brukat göras i samband med tillkomsten av sådan konsumenträttslig och annan civilrättslig lagstiftning som innehåller särskilda regler för näringsverksamhet (se t. ex. prop. 1979/80: 119 s. 187, prop. 1983/84: 92 s. 11–12 och prop. 1984/85: 110 s. 141). Jag kan inte se att en sådan ordning skulle skapa några komplikationer från vare sig principiell eller praktisk synpunkt. De gränsdragningsfrågor som kan föreligga torde f.ö. knappast komma att ställas på sin spets i rättstillämpningen.

Mitt förslag: Företagsbot skall åläggas en näringsidkare för brott som har begåtts i utövningen av näringsverksamheten och som har inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med denna eller som annars är av allvarligt slag.

Kommissionens förslag: Förslaget skiljer sig från mitt på det sättet att kommissionen som särskilt rekvisit även har angett att brottet skall ha medfört eller varit ägnat att medföra betydande ekonomiska fördelar för näringsidkaren.

Remissinstanserna: Dessa har i allmänhet godtagit kommissionens förslag. De invändningar som har framförts har avsett – förutom vissa enskildheter – att rekvisiten är alltför obestämda och kan ge upphov till gränsdragningsproblem.

Skälen för mitt förslag: Eftersom företagsboten föreslås bli konstruerad som en särskild rättsverkan av brott måste en första förutsättning för att sanktionen skall komma i fråga vara att det har förekommit en överträdelse av en straffbestämmelse. Av företagsbotens karaktär av företagssanktion följer vidare att detta brott skall ha ägt rum i utövningen av en näringsidkares verksamhet. Företagsbotens tillämpningsområde kommer i detta avseende att överensstämma med vad som gäller enligt förverkandebestämmelsen i 36 kap. 3 a § BrB. Den bestämmelsen avser som nämnts förverkande av vissa företagsekonomiska vinster som har uppkommit till följd av brott och förutsätter att det aktuella brottet har begåtts i utövningen av näringsverksamhet.

I propositionen med förslag till denna förverkanderegeln framhöll dåvarande departementschefen att ett brott skall anses begånget i näringsverksamhet, om det ingår som ett led i en näringsidkares verksamhet. Det skall typiskt sett ha en klar anknytning till den verksamhet som bedrivs av näringsmannen i hans egenskap av antingen näringsidkare eller företrädare för eller anställd hos den som bedriver näring. Departementschefen anförde vidare att brott i näringsverksamhet inte kan begås av andra än näringsidkare, ställföreträdare, anställda eller uppdragstagare hos näringsidkare (se prop. 1981/82: 142 s. 13).

Dessa uttalanden återspeglar enligt min mening vad som i detta avseende bör gälla även i fråga om företagsbot. Jag vill i sammanhanget påpeka att det i den praktiska tillämpningen normalt knappast kan föreligga några svårigheter att avgöra, om ett brott har begåtts i utövningen av näringsverksamhet eller inte. Ett stort antal författningar inom specialstraffrätten innehåller antingen allmänna bestämmelser som gäller näringslivet i stort

– t. ex. arbetstidslagen (1982: 673) och arbetsmiljölagen (1977: 1160) – eller särskilda bestämmelser som gäller för vissa slag av näringsverksamhet, t. ex. livsmedelslagen (1971: 511) och lagen (1973: 329) om hälso- och miljöfarliga varor. När någon hos ett företag i sin verksamhet bryter mot sådana uppenbart näringsreglerande författningar, torde det inte råda någon tvekan om att brottet är begånget i näringsverksamhet.

På motsvarande sätt bör man kunna bedöma de fall där gärningen i och för sig innebär att bestämmelserna i en näringsreglerande författning åsidosätts men där brottet är av sådant slag att ansvar skall ådömas enligt en bestämmelse i brottsbalken. Inte heller i dessa fall torde det föreligga någon tvekan om att ett sådant brott – begånget av någon i ett företag till vilket den aktuella författningen riktar sig – också är att anse som ett brott i näringsverksamhet.

Även brott mot bestämmelser som inte är av utpräglat näringsrättslig art – exempelvis centrala straffrättsliga bestämmelser (hälteri, bedrägeri m. m.) – kan naturligtvis begås i näringsverksamhet. Avgörande bör även här vara brottets och gärningsmannens anknytning till en näringsidkares verksamhet.

I anslutning till det anförda vill jag emellertid också påpeka att den aktuella författningens karaktär inte bör ha någon avgörande betydelse. Det är alltså inte avsikten att en överträdelse av en näringsreglerande författning automatiskt skall leda till att brottet skall anses begånget i näringsverksamhet i den mening som här avses. Regelöverträdelser som äger rum i icke yrkesmässig verksamhet – begångna av personer utan anknytning till näringsverksamhet – faller exempelvis utanför tillämpningsområdet för den föreslagna bestämmelsen.

Jag återkommer till dessa frågor i specialmotiveringen.

Kommissionen har ansett att företagsbot bör bli aktuell bara vid allvarligare brottslighet. Det har sålunda inte ansetts befogat att använda företagsbot vid enstaka förseelser och mindre allvarliga brott. De preventiva effekter som där står att vinna torde enligt kommissionen vara ganska begränsade i förhållande till det merarbete som då skulle uppkomma för de rättsvårdande myndigheterna. Enligt kommissionens bedömning bör man i stället när det gäller mindre allvarliga brott kunna förlita sig på det personliga straffansvaret och på att vid behov brottsliga förtjänster kan förklaras förverkade.

När det gäller frågan hur gränsen bör dras för företagsbotens tillämpningsområde med avseende på brottslighetens art har kommissionen framhållit att sanktionens huvudsyfte blir tillgodosett, om den kan ådömas vid sådan brottslighet som har medfört betydande ekonomiska fördelar för näringsidkaren. Med en sådan avgränsning kommer enligt kommissionen alla brott som i betydande grad har förbättrat näringsidkarens ekonomiska ställning eller hans konkurrenssituation på marknaden att kunna föranleda företagsbot.

Med hänsyn till att den nya sanktionen skall utformas så att den effektivt motverkar de vinstintressen som kan ligga bakom brott av det här slaget är det enligt kommissionen också angeläget att företagsbot kan ådömas vid alla vinningsbrott. Det bör gälla oavsett hur det ekonomiska utfallet har blivit i det enskilda fallet när lagföring sker. Företagsbot bör – som det stundom har uttryckts – så långt som möjligt neutralisera redan utsikten till vinst. Med hänsyn härtill har kommissionen föreslagit att företagsbot skall kunna ådömas även vid brott som har varit ägnade att medföra betydande ekonomiska fördelar för näringsidkaren.

I sammanhanget har kommissionen också framhållit att några principiella svårigheter inte torde behöva uppstå när det gäller att avgöra om ett brott har gett eller skulle ha kunnat ge ekonomisk utdelning för näringsidkaren. Brottslighetens karaktär och omständigheterna däromkring torde normalt ge tillräcklig ledning för dessa bedömningar.

Inte bara uppsåtliga brott kommer här i åtanke. Företagsbot skall enligt förslaget kunna ådömas även vid sådana oaktsamhetsbrott som har medfört eller varit ägnade att medföra betydande ekonomiska fördelar för näringsidkaren. Som exempel har kommissionen nämnt det fallet att en anställd i en fabrik av oaktsamhet vållar ett större utsläpp av miljöfarligt avfall på ett sätt som föranleder ansvar för vållande till miljöstörning (13 kap. 9 § andra stycket BrB). Ett sådant förfarande kan ha varit till fördel för företaget som befrias från kostnader för transport och destruktion av avfallet.

Kommissionen har emellertid bedömt det som otillräckligt, om företagsbotens tillämpningsområde begränsas till ekonomiska brott av angett slag. Det finns sålunda enligt kommissionen åtskilliga andra typer av brott i både brottsbalken och specialstraffrätten där något vinstmotiv inte kan antas föreligga eller där vinster över huvud taget inte kan uppkomma men som ändå är av så allvarlig art att företagsbot bör kunna användas. Dit torde enligt kommissionen få räknas gärningar som har varit ägnade att vålla betydande skada eller som innebär åsidosättande av viktiga samhällsintressen. I exemplet rörande utsläpp av miljöfarliga ämnen kan det sålunda enligt kommissionen vara befogat att ådöma företaget företagsbot även för den händelse gärningen inte hade kunnat ge några vinster eller till och med kunnat leda till förlust.

Andra fall när det ligger nära till hands att överväga en sanktion av nu föreslaget slag är enligt kommissionen när man i företag – utan några påvisbara vinstmotiv – åsidosätter bestämmelser som har särskild anknytning till näringslivet. Behovet gör sig här lika starkt gällande vare sig det är fråga om generella regler som gäller för näringslivet i stort eller om bestämmelser som gäller för vissa slag av näringsverksamhet.

För att ge avsedda preventiva effekter och verka för en bättre regel efterlevnad i företagen bör enligt kommissionen systemet utformas så att även brott av detta slag kan föranleda företagsbot. Kommissionen har därför

föreslagit att sanktionen skall kunna ådömas även vid andra än ekonomiska brott, under förutsättning att de innefattar ett grovt åsidosättande av skyldigheter som är förenade med den verksamhet som det är fråga om. Att enstaka mindre allvarliga brott inte skall kunna ge upphov till företagsbot framgår då av att det måste vara fråga om ett grovt åsidosättande av de skyldigheter som åvilar näringsidkaren.

Erinringar mot kommissionens ställningstaganden har framförts av ett fåtal remissinstanser. Därvid har från några håll påpekats bl. a. att den avgränsning som följer av att sanktionen bara skall bli aktuell vid brott som inneburit ett grovt åsidosättande av skyldigheter som är förenade med verksamheten kan ge upphov till gränsdragningsproblem. Några remissinstanser anser vidare att de föreslagna kriterierna är så allmänt hållna att domstolarna tvingas att på vaga grunder avgöra när företagsbot skall ådömas och att ett sådant utrymme för skön inte är godtagbart.

I likhet med flertalet remissinstanser ställer jag mig för egen del bakom grundtankarna i kommissionens förslag. Jag har emellertid en något avvikande uppfattning om hur tillämpningsområdet för företagsboten bör beskrivas i lagtekniskt hänseende. Det innebär dock inte att jag i sak har någon annan uppfattning än den som kommissionen har gett uttryck för.

Till en början vill jag göra klart att jag delar kommissionens uppfattning att förseelser och bagatellobrott bör kunna lämnas utanför denna reglering och att det alltså framstår som ändamålsenligt att tillämpa företagsbot endast i fråga om mer allvarlig brottslighet. Jag hänvisar i den delen till de skäl som kommissionen har anfört för sitt ställningstagande.

Givet är väl också att man kan ha delade meningar om hur den närmare gränsdragningen bör vara utformad mellan brottslighet som bör föranleda företagsbot och sådan brottslighet där det inte är befogat. I viss mån hänger denna fråga samman med hur man löser problemet med konkurrens mellan företagsbot och förverkande. Jag skall återkomma till detta senare (avsnitt 2.9). Jag vill emellertid redan nu nämna att de båda sanktionerna i fråga om vinningsbrott kommer att få ett delvis likartat syfte — att dra in orättmätiga förtjänster till samhället. En naturlig följd av detta blir att vinningsförverkande i regel bör underlåtas, om företagsbot ådöms. Förverkande av vinning kommer dock även i fortsättningen i vissa fall att fylla en självständig funktion vid brott som begås i utövningen av näringsverksamhet. Jag tänker då på sådana fall där vinsterna av brottsligheten överstiger botens maximibelopp och fall där brottsligheten inte är av den allvarliga karaktär att företagsbot blir aktuell men där näringsidkaren ändå har haft ekonomiska fördelar av brottet som bör dras in.

Kommissionen har som sagt föreslagit att gränsen dras så att företagsbot skall aktualiseras om brottet har medfört — eller varit ägnat att medföra — betydande ekonomiska fördelar för näringsidkaren eller på annat sätt har inneburit ett grovt åsidosättande av de skyldigheter som är förenade med verksamheten. Någon preciserad beloppsgräns har inte angetts i fråga om

vinningsbrotten men kommissionen har påpekat att det föreslagna minimibeloppet för företagsbot, 10 000 kr, kan tjäna som riktpunkt.

Bl. a. med beaktande av den förut angivna utgångspunkten att företagsboten bör inrymma ett betydande inslag av klander mot de företag som drabbas framstår det enligt min mening som mera konsekvent att knyta grundförutsättningen för sanktionens tillämpning enbart till själva brottslighetens karaktär. En sådan ordning står också i bättre överensstämmelse med grundläggande straffrättsliga principer. Särskilt vill jag påpeka att den av kommissionen föreslagna ordningen innebär att företagsbot skulle ådömas även för ett förhållandevis lindrigt brott, om detta kanske av en tillfällighet har lett till – eller hade kunnat leda till – betydande ekonomiska fördelar för näringsidkaren. Detta synes svårt att förena med tanken att företagsbot bara skall användas vid allvarigare brottslighet och att man i övrigt kan förlita sig på det personliga straffansvaret och på att de brottsliga förtjänsterna vid behov kan förklaras förverkade.

Mina överväganden har alltså lett mig till slutsatsen att företagsbotens tillämpningsområde såvitt nu är i fråga bör avgränsas på ett något annorlunda sätt än kommissionen har föreslagit. Enligt min mening bör syftet med sanktionen till en början uppnås, om den kan åläggas vid brott som har inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten. Därmed avses i första hand åsidosättande av åligganden för näringsidkare som följer av lagstiftning med särskild inriktning på näringslivet – både sådana regler som är av mer allmän karaktär och sådana speciella författningar som bara gäller för vissa slag av näringsverksamhet. En sådan avgränsning framstår emellertid som otillräcklig i belysning av att även andra typer av brott kan begås i näringsverksamhet. Regeln bör därför kompletteras med en bestämmelse om att företagsbot kan åläggas även vid andra brott som är av allvarligt slag.

Om förutsättningarna utformas på detta sätt, blir det fullt klart att enstaka lindriga förseelser inte skall kunna föranleda företagsbot. I specialmotiveringen skall jag gå in närmare på de frågor som anknyter till denna avgränsningsregel.

Det nu anförda får naturligtvis inte leda till att man förlorar de ekonomiska aspekterna ur sikte. För det mesta torde det nämligen vara så att ekonomiska motiv ligger bakom brott som begås i näringsverksamhet och att de brottsliga förtjänsterna står i en viss proportion till brottets svårhetsgrad. Storleken av de ekonomiska fördelar som brottet har medfört bör naturligtvis också beaktas vid prövningen av om brottet har inneburit ett sådant grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten eller annars är av så allvarligt slag att företagsbot skall åläggas.

När det gäller att i ett enskilt fall ta ställning till om de angivna rekvisiten skall anses uppfyllda bör emellertid, som jag ser det, brottslighetens art och omfattning tillmätas avgörande betydelse. I regel får rekvisiten anses

tillämpliga vid brott mot centrala straffbestämmelser och mot viktiga näringsreglerande författningar där fängelse ingår i straffskalan. Avgörandet måste dock träffas med beaktande av omständigheterna i varje särskilt fall. Jag återkommer även till dessa frågor i specialmotiveringen.

2.6 En särskild undantagsregel

Mitt förslag: I en särskild regel föreskrivs att företagsbot inte skall åläggas, om brottet har riktat sig mot näringsidkaren, om det har kommit till stånd trots att denne har gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga det eller om det av andra skäl skulle vara uppenbart oskäligt att ålägga företagsbot.

Kommissionens förslag: Förslaget överensstämmer i sak med mitt förslag med den skillnaden att någon uttrycklig begränsningsregel med detta innehåll inte har tagits in i kommissionens författningsförslag.

Remissinstanserna: De har – med något undantag – godtagit den av kommissionen föreslagna begränsningen av sanktionens tillämpningsområde. låt vara med påpekande om att vissa tillämpningssvårigheter kan förutses. Från flera håll har dock framförts att begränsningen bör komma till uttryck i lagtexten.

Skälen för mitt förslag: Med hänvisning till att företagsbot syftar till bl. a. att man i företagen skall övervaka regelefterlevnaden på ett effektivare sätt, har kommissionen framhållit att sanktionen inte bör ådömas i sådana fall där man från företagsledningens sida har gjort vad som rimligen kan begäras för att förebygga brottsligheten. Kommissionen har kopplat denna princip om ansvarsfrihet till den tidigare berörda förutsättningen för företagsbot att brottet skall ha inneburit ett grovt åsidosättande av de skyldigheter som är förenade med verksamheten. Kommissionen har därvid anfört att om man på ansvarigt håll inom företaget vidtagit åtgärder i syfte att motverka att det aktuella brottet kom till stånd, företaget många gånger inte kan anses ha åsidosatt sina skyldigheter i sådan omfattning att företagsbot bör ådömas.

Kraven på företagen i detta hänseende bör dock enligt kommissionen kunna ställas ganska högt. Ansvarsfrihet på denna grund bör i stort sett kunna komma i fråga bara när det rör sig om brott som är illojala mot företaget i den meningen att gärningsmannen har handlat i strid mot givna order eller instruktioner och när man från företagsledningens sida inte rimligen hade kunnat förutse att det aktuella brottet skulle kunna äga rum. Men i sådana fall där brottet har skett med ledningens goda minne eller kan sägas ha kommit till stånd till följd av bristande kontroll eller övervakning

från ledningens sida — bör det enligt kommissionen emellertid inte vara någon tvekan om att företagsbot skall ådömas.

Praktiskt taget alla remissinstanser har godtagit principen om att ansvaret för företagsbot bör begränsas på det sätt som kommissionen har föreslagit. Från något håll har påpekats att begränsningen inte bara bör gälla i fråga om brott som har inneburit ett grovt åsidosättande av skyldigheter som är förenade med näringsidkarens verksamhet utan även vid brott som har medfört eller varit ägnade att medföra ekonomiska fördelar för denne.

Flera remissinstanser har framfört att den aktuella principen bör komma till uttryck i lagtexten. Man har vidare ansett att den kan komma att skapa betydande problem i rättstillämpningen, särskilt när det gäller frågan på vilken nivå i företaget som de brottsförebyggande åtgärderna skall ha vidtagits för att kunna leda till frihet från företagsbot.

Jag delar kommissionens uppfattning om att företagsboten ytterst bör ha som syfte att bidra till att man på ett effektivare sätt skall övervaka regelfosterlevnaden i företagen. Jag ser det bl. a. med hänsyn härtill som naturligt att ett företag skall kunna undgå företagsbot, om man från ledningens sida har uppfyllt de krav som i den delen kan ställas eller om omständigheterna annars är sådana att företaget inte rimligen kan klandras för det inträffade. Det skulle vidare självfallet inte vara rimligt om ett företag skulle kunna åläggas företagsbot i anledning av förfaranden från personalens sida som riktar sig mot företaget. En anställd kan ju begå brott, inte för att bereda företaget fördelar, utan för att uppnå sådana för egen del — på företagets eller någon utomståendes bekostnad.

Mot bakgrund av det anförda anser jag i likhet med kommissionen och flertalet remissinstanser att det inte kan komma i fråga att tillämpa någon sorts strikt ansvar för näringsidkare i fråga om företagsbot. Jag delar också uppfattningen att det i lagtexten bör anges under vilka förutsättningar ansvarsfrihet skall inträda.

Man kan givetvis ha delade meningar om hur sådana regler bör vara utformade. Som jag ser det bör emellertid ansvarsfrihetsregeln i första hand ta sikte på de situationer som jag nyss berörde. Den bör alltså till en början avse fall där anställdas brott framstår som klart illojala mot näringsidkaren i den meningen att de har begåtts i strid mot uttryckliga order eller instruktioner. Utgångspunkten bör vara att en näringsidkare, för att undgå ansvar för företagsbot, bör ha gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottet. I specialmotiveringen skall jag gå in närmare på frågan om vilka krav som man enligt min mening bör kunna ställa på näringsidkarna i detta hänseende. I princip delar jag kommissionens uppfattning att kraven bör ställas ganska högt.

Ansvarsfrihet bör emellertid också föreligga om brottet är sådant att det inte skäligen kan krävas av näringsidkaren att han borde ha förutsett att det kunde komma till stånd. Jag tänker då på brott som vid en objektiv bedömning ter sig så svåra att förutse att man inte rimligen kan kräva av

näringsidkaren att han borde ha vidtagit särskilda åtgärder för att förebygga dem.

I tydlighetens intresse bör det vidare uttryckligen anges i lagen att ansvarsfrihet skall föreligga när det gäller sådana brott som har riktat sig mot näringsidkaren själv och som alltså har varit ägnade att skada företaget.

I överensstämmelse med vad som generellt gäller i fråga om särskild rättsverkan av brott bör också anges att företagsbot inte skall åläggas, om detta av andra skäl skulle vara uppenbart oskäligt. Detta kan i vissa fall bli aktuellt, om t. ex. företaget har bytt ägare när frågan om att ålägga företagsbot uppkommer. Ett annat exempel kan vara att brottet har varit ägnat att skada företagets intressen utan att vara riktat mot företaget som sådant.

I andra typfall än dem som jag nu har berört bör det dock som regel inte möta några betänkligheter att tillämpa företagsbot. Som exempel vill jag nämna de situationer som föreligger när brott av anställd personal kan tillskrivas organisatoriska brister i företaget eller ofullständig ordergivning eller instruktion till personalen eller bristfällig övervakning från företagets sida. Detsamma bör naturligtvis gälla också när brott begåtts med ledningens tysta eller uttryckliga medgivande.

Jag återkommer till dessa frågor i specialmotiveringen.

2.7 Hur bör företagsboten bestämmas?

Mitt förslag: Boten skall bestämmas direkt i pengar till maximalt 3 milj. kr. Minimibeloppet föreslås bli 10 000 kr. I konkreta fall skall företagsboten – i likhet med vad som gäller vid straffmätning – bestämmas med hänsyn tagen till alla omständigheter i målet. Brottslighetens art och omfattning samt värdet av de ekonomiska fördelar som brottet har medfört eller kunnat medföra bör tjäna som utgångspunkt för bedömningarna.

Kommissionens förslag: Överensstämmer med mitt förslag.

Remissinstanserna: Vid remissbehandlingen har kommissionens förslag i allmänhet godtagits. Röster har dock höjts för bl. a. att beloppsgränserna bör slopas. Från några håll har gjorts gällande att den föreslagna ordningen ger domstolarna alltför stor frihet att skönsmässigt och efter egna värderingar bestämma företagsboten i det enskilda fallet. Vidare har några remissinstanser förordat att även företagets betalningsförmåga skall beaktas när boten bestäms.

Skälen för mitt förslag: När det gäller frågan om hur företagsboten bör bestämmas har kommissionen till en början erinrat om att brottsbalken inte innehåller några närmare regler om hur straff skall bestämmas i enskilda fall. Där finns endast en allmän bestämmelse om att domstolen vid val av påföljd skall, med iakttagande av vad som krävs för att upprätthålla allmän laglydnad, fästa särskilt avseende vid att påföljden skall vara ägnad att främja den dömdes återanpassning i samhället (1 kap. 7 §). Den regeln tar numera i första hand sikte på valet mellan kriminalvård i frihet och kriminalvård i anstalt. När straffmättningsfrågor i egentlig mening skall avgöras – t. ex. längden av ett fängelsestraff – beaktas i huvudsak brottslighetens art, vari innefattas bl. a. avsikten med brottet. Den omständigheten att gärningsmannen tidigare har begått brott brukar också tillmätas viss betydelse. I sakens natur ligger att det måste finnas ett spelrum för domstolens uppfattning om hur strängt straff som är påkallat i det särskilda fallet.

Kommissionen har betonat att de allmänna principer rörande straffmätning som sålunda anses gälla och som åklagare och domstolar har mycket stor erfarenhet av bör kunna tjäna som vägledning även när det gäller att i enskilda fall bestämma företagsboten. Enligt kommissionen bör man därför inte på det här området följa någon annan väg än som eljest har skett. Domstolarna bör mot den bakgrunden även här ha en betydande frihet att bestämma sanktionen efter omständigheterna i det särskilda fallet. Kommissionen har i sammanhanget erinrat om att det inte i något av de utländska rättssystemen på området finns detaljerade regler om hur företagssanktionen skall utmätas; dessa frågor har alltid överlämnats till rätts-tillämpningen.

När det gäller företagsbotens bestraffande inslag är det enligt kommissionen naturligt att det brottsliga förfarandets art och omfattning tillmäts avgörande betydelse. Med brottslighetens art avses då inte bara hur allvarligt brottet är enligt gängse bedömningar utan även sådana omständigheter som exempelvis de eventuella vinstmotiv som har förelagat, vikten av de allmänna intressen som har skadats, om brottet begåtts uppsåtligen eller av oaktsamhet, gärningsmannens ställning i företaget och om företagsledningen beordrat att brottet skulle utföras eller om det har kommit till stånd utan dess vetskap. Även återfall – att näringsidkaren tidigare ådömts företagsbot – bör enligt kommissionen kunna tas med i bedömningen.

Kommissionen har vidare anført att brottslighetens omfattning bör anges som särskild omständighet för att markera att det i allmänhet finns anledning att se mer allvarligt på sådan brottslighet som har bedrivits på ett systematiskt sätt och i stor omfattning än på enstaka överträdelser.

Företagsbotens vinsteliminierande funktion bör enligt kommissionen komma till uttryck också i de bestämmelser som anger grunderna för dess beräkning. I den delen har kommissionen erinrat om det angelägna intresset av att – så långt det är möjligt – eliminera även utsikten till vinst. Dessa intressen blir enligt kommissionen tillgodosedda, om straffmät-

ningsregeln kompletteras med en bestämmelse om att särskild hänsyn skall tas till värdet av de ekonomiska fördelar som brottsligheten medfört eller varit ägnad att medföra för näringsidkaren. Eftersom samhället inte kan tillåta att brott som begås i näringsverksamhet ger ekonomisk utdelning för näringsidkarna, bör en sådan bestämmelse leda till slutsatsen att företagsboten inte bör sättas lägre än dessa vinster. Genom att även anknyta till de vinster som brottet varit ägnat att medföra görs det enligt kommissionen klart att även värdet av förväntade men inte realiserade vinster bör ligga till grund för beräkningen av företagsboten.

Det är enligt kommissionen inte meningen att domstolen här skall göra någon exakt beräkning av vinsterna, om inte värdet med lätthet går att bestämma. I likhet med vad som nu gäller vid förverkande enligt 36 kap. 3 a § BrB måste det enligt kommissionen för det mesta bli fråga om en ganska schablonmässig uppskattning.

För de fall då företagsvinsten faktiskt har realiserats, kommer företagsboten att delvis få samma verkan som förverkande enligt 36 kap. 3 a § BrB eller motsvarande bestämmelser i specialstraffrätten. Förverkandereglererna kommer i och för sig att finnas kvar. Kommissionen har dock påpekat att dubbel vinstkonfiskation inte skall ske. För att ingen oklarhet skall råda på den punkten bör därför uttryckligen anges att förverkande av vinning får underlåtas, om företagsbot ådöms.

Kommissionen har som en fördel med den föreslagna ordningen framhållit att de vinstmotiverade brotten i allmänhet kommer att föranleda högre företagsbot än andra. Där utgör värdet av vinsten den naturliga utgångspunkten vid straffmätningen vartill kommer andra omständigheter av tidigare berört slag.

Till viss vägledning för hur man skulle kunna gå till väga för att bestämma företagsboten i praktiska fall har kommissionen gjort en jämförelse med vad som gäller i fråga om sanktionsavgifter på skatteområdet. Den som har lämnat en oriktig uppgift i sin självdeklaration får betala inte bara den skatt som skulle ha blivit undanhållen om uppgiften godtagits utan även skattetillägg som i princip uppgår till 40 procent av denna summa. Överfört i andra termer innebär det att han till samhället får betala 140 procent av den tänkta vinsten.

Kommissionen har mot den bakgrunden som en tänkbar utgångspunkt för att bestämma företagsboten vid uppsåliga vinstinriktade brott föreslagit att den bestäms till 150 procent av den uppnådda vinsten. Rör det sig om inte realiserade vinster bör enligt kommissionen en lägre skala kunna användas, förslagsvis 50 procent av den tänkta vinsten. På motsvarande sätt kan man tänka sig en särskild skala för oaktsamhetsbrott. Från utgångspunkter av detta slag kan enligt kommissionen göras de tillägg som med hänsyn till omständigheterna är påkallade. Därvid kan beaktas bl. a. gärningsmannens ställning i företaget, omfattande och systematisk brottslighet, tidigare dom mot företaget etc. Föreligger det i stället omständighe-

ter som bör påverka botten i sänkande riktning — det rör sig t. ex. om enstaka oaktssamhetsbrott etc. — kan enligt kommissionen avdrag göras från det tänkta normalbeloppet. Kommissionen har ansett att tumregler av detta slag skulle vara till en viss nytta i den praktiska tillämpningen.

Kommissionen har vidare föreslagit att straffmätningen i princip bör ske med utgångspunkt från brottsligheten som sådan och omständigheterna däromkring. När domstolen på denna grundval har bestämt på vilken nivå botten bör ligga, bör i ett andra steg prövas om senare inträffade omständigheter gör det påkallat att jämka eller efterge sanktionen. Jag återkommer senare till detta.

Vad kommissionen har anfört i nu återgivna delar har tillstyrkts eller lämnats utan erinran av flertalet remissinstanser.

Från domstols- och åklagarhåll har dock påpekats att vissa svårigheter kan förväntas när det gäller att fastställa värdet av uteblivna vinster, konkurrensfördelar o. dyl. Och juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet anser att ytterligare preciseringar bör göras och att den förverkandefunktion som ligger i det föreslagna systemet bör separeras från själva botten, i vart fall vid belopp som understiger 3 milj. kr.

De remissinstanser som ställt sig avvisande till förslaget — Sveriges advokatsamfund och företrädare för näringslivet — har hävdade att det ger alltför stor frihet åt domstolarna att bestämma företagsbotten efter eget skön och att förslaget därför framstår som otillfredsställande och oacceptabelt från rättvise- och rättssäkerhetssynpunkt.

Själv vill jag först påpeka att företagsbotens syfte naturligtvis måste sätta sin prägel på reglerna om hur botten skall bestämmas i det särskilda fallet. Jag kan ha en viss förståelse för tanken på att separera den förverkandefunktion som ligger i den föreslagna ordningen från företagsbotens funktion i övrigt. Ett sådant system skulle dock uppenbarligen bli mycket svårt att praktiskt hantera.

Vidare måste man beakta att företagsbotten visserligen avses att få en funktion som för tankarna till förverkande i de fall då det aktuella brottet har medfört ekonomiska fördelar för företaget. Men den avses också spela en betydelsefull roll när det gäller fall där förväntade eller tänkbara vinster för näringsidkaren inte har hunnit uppkomma eller annars uteblivit. Här räcker förverkandeinstitutet inte till. Att utvidga tillämpningsområdet för förverkandeinstitutet så att det skulle kunna användas även i sådana situationer synes knappast godtagbart från principiella och systematiska synpunkter.

Jag vill i sammanhanget också peka på att det i praktiken kan visa sig vara svårt att dra en klar gräns mellan uppkomna och ännu ej uppkomna vinster. Brottet har kanske, när prövningen sker, gett vissa vinster, samtidigt som ytterligare förtjänster kan väntas i framtiden. Att i sådana fall använda förverkandeinstitutet för att konfiskera den realiserade vinsten och något annat sanktionsmedel för att eliminera de förväntade vinsterna

framstår för mig som alltför opraktiskt. Man skulle också riskera att få en alltför stel tillämpning. Svårigheter skulle vidare uppkomma i fall där domstolen finner att anledning till jämkning av boten föreligger.

Den av kommissionen föreslagna ordningen – att ge den nya sanktionen både vinsteliminierande och bestraffande inslag samtidigt som den i vissa fall får ersätta förverkande – förefaller mig betydligt smidigare. Jag vill därför ansluta mig till kommissionens förslag på den punkten.

Jag ansluter mig också till huvuddragen i vad kommissionen har anfört om den metod som bör användas när företagsboten skall bestämmas i enskilda fall. I huvudsak bör det alltså bli fråga om ett straffmätningssliknande förfarande, där man med nödvändighet måste ge domstolarna ett ganska stort utrymme att beakta omständigheterna i varje särskilt fall.

I likhet med kommissionen och flertalet remissinstanser anser jag att man naturligtvis skall fästa särskilt avseende vid brottslighetens art och omfattning. Sådana faktorer är grundläggande för all straffmätning och bör läggas till grund för bedömningen också på detta område. Därmed får man, som kommissionen också har framhållit, möjlighet att beakta inte bara hur allvarligt brottet är enligt gängse normer utan även andra omständigheter. Sålunda finns enligt min mening skäl att se mer allvarligt på ekonomiskt överlagda brott som riktat sig mot betydelsefulla allmänna intressen eller en större grupp av personer, än på brott av mera konventionellt slag. Vidare följer av allmänna principer att uppsåtliga brott bör bedömas som allvarligare än brott som har begåtts av oaksamhet. Jag ansluter mig även i övrigt till vad kommissionen har anfört i denna del. Jag vill emellertid tillägga att det när botens storlek skall bestämmas finns anledning att fästa stor vikt vid i vilken grad företaget som sådant kan klandras för det inträffade liksom vid i vad mån brottet har varit ägnat att tjäna dettas intressen.

Eftersom företagsboten skall ha en vinsteliminierande funktion, måste även storleken av de vinster som brottet medfört för näringsidkaren beaktas. Detta gäller, som jag nyss framhöll, inte bara realiserade vinster utan även sådana ekonomiska fördelar som kan tänkas uppkomma i framtiden. I utredningen rörande storleken av dessa vinster skall man inte behöva sträva efter att nå fram till de exakta beloppen. I likhet med vad som gäller vid förverkande enligt 36 kap. 3 a § BrB bör det vara tillräckligt, om vinsterna – både de realiserade och de förväntade – uppskattas till ett skäligt belopp. Uppskattningen måste emellertid göras på ett sätt som tillgodoser rättssäkerhetens krav och bör ske med viss säkerhetsmarginal så att inte näringsidkaren drabbas orimligt hårt.

Enligt kommissionen bör näringsidkarens ekonomiska ställning och betalningsförmåga inte tillmätas betydelse när boten fastställs. I den delen har kommissionen framhållit bl. a. att boten skall riktas mot ett företag som sådant och att det därvid finns ett mycket litet utrymme för individualpreventiva hänsyn, medan det är mera angeläget att man i största möjliga

utsträckning strävar efter att uppnå likställdhet mellan de företag som drabbas av företagsbot. En sådan ordning framstår enligt kommissionen som konkurrensneutral. En annan sak är enligt kommissionen att storleken på ett företag naturligtvis indirekt får betydelse för hur omfattande och allvarlig brottslighet som kan förekomma i dess verksamhet.

Kommissionen har som ytterligare skäl mot att ta särskild hänsyn till betalningsförmågan påpekat att det är avsevärt mycket svårare att finna användbara och tillförlitliga utgångspunkter för att bedöma ett företags betalningsförmåga än en enskild persons. För att uppnå en rättvisa som består i att sanktionen skall drabba proportionellt i förhållande till olika företags ekonomiska ställning skulle man enligt kommissionen sannolikt nödgas göra ganska ingående räkenskapsanalyser för att klarlägga bl. a. vilka verkningar som olika i och för sig lagliga bokföringstransaktioner kan ha på förmågan att utge företagsbot. Och det finns ändå en beaktansvärd risk för att skillnaderna i behandlingen av olika företag skulle framstå som tämligen slumpmässiga. En sådan ordning skulle enligt kommissionen naturligtvis också medföra ett betydande merarbete både under förundersökningen och vid handläggningen i domstolen.

Vad kommissionen här har anfört har vunnit bifall eller lämnats utan erinran av en majoritet av remissinstanserna. Några instanser som instämmer i kommissionens förslag anser att näringsidkarens ekonomiska situation i stället bör beaktas när det gäller frågan om jämkning av boten.

En från kommissionen avvikande uppfattning framförs i två remissyttranden, nämligen yttrandena från bankinspektionen och det gemensamma yttrandet från Sveriges industriförbund och vissa andra näringslivsföreträdare. I dessa yttranden görs gällande att rättviseskäl talar för att även näringsidkarens ekonomiska bärkraft beaktas när företagsboten skall bestämmas. Näringslivets företrädare anser vidare att det inte kan bli fråga om ett schablonartat hänsynstagande till bärkraften utan att ett vederhäftigt underlag måste tas fram och att lagstiftningen måste innehålla anvisningar om underlagets beskaffenhet och hur det skall beräknas i olika typsituationer.

Själv vill jag erinra om att dagsböter torde vara den typ av sanktion som domstolarna har den största erfarenheten av. Dagbotssystemet är konstruerat så att antalet dagsböter bestäms med utgångspunkt från hur grov brottsligheten är, medan beloppet för varje dagsbot fastställs med hänsyn till den dömdes ekonomiska förhållanden. Syftet är bl. a. att penningstrafet skall anpassas till den dömdes betalningsförmåga. S. k. penningböter, böter som fastställs omedelbart i pengar, förekommer huvudsakligen vid lindriga förseelser och utgår oftast enligt vissa fastställda schabloner. De åläggs i det dominerande antalet fall genom ordningsbot som föreläggs av polisman.

I fråga om företagsbot gör sig i allt väsentligt andra synpunkter gällande – i vart fall i den mån den ådöms som sanktion för vinstinriktade brott.

Här är avsikten att företagsboten skall vara bl. a. ett medel att dra in den vinst som brottet har medfört eller kunnat medföra. Om detta syfte skall kunna tillgodoses, torde det inte vara möjligt att bortse från vinstens storlek när boten bestäms för att i stället anpassa den efter företagets betalningsförmåga. Man kan ju f.ö. hävda att även vinstens storlek på sätt och vis kan vara ett, låt vara mindre tillförlitligt, mått på betalningsförmågan.

Som kommissionen också har påvisat skulle det vara förenat med betydande svårigheter att utforma ett system för beräkning av företagsbot där hänsyn tas även till betalningsförmågan. Reglerna skulle med nödvändighet bli detaljerade och svårtillämpade, och utredningarna i den delen skulle bli omfattande och resurskrävande. Man skulle ändå inte få någon garanti för att systemet skulle fungera på ett rättvist sätt.

Min uppfattning är mot bakgrund av det anförda att näringsidkarens ekonomiska ställning inte skall tillmätas någon avgörande betydelse när boten skall fastställas. Som jag ser det torde det dock inte vara möjligt att helt bortse från omständigheter av detta slag när domstolen på grundval av en samlad bedömning av omständigheterna skall nå fram till en lämpligt avvägd sanktion i det särskilda fallet. Men företagets betalningsförmåga bör inte i lagen anges som en bland de omständigheter som särskilt skall beaktas i sammanhanget.

Delvis som en följd av sin ståndpunkt att näringsidkarens ekonomiska ställning inte skall beaktas har kommissionen funnit det mest ändamålsenligt att företagsbot bestäms omedelbart i pengar. Kommissionen har föreslagit att latituden för företagsbot skall sträcka sig från 10 000 kr till 3 milj. kr. Den nedre gränsen har satts med hänsyn till att boten endast tar sikte på allvarigare brottslighet. Minimibeloppet bör därför vara väsentligt högre än vad som kan utgå i penningböter, där maximum är 1 000 kr. Samtidigt bör emellertid enligt kommissionen beaktas att företagsbot i princip är avsedd som en tilläggsstraffsanktion till det personliga straffansvaret. Minimibeloppet bör därför inte sättas alltför högt.

I fråga om den övre gränsen bör enligt kommissionen beaktas att sanktionen skall kunna användas vid allvarlig och omfattande brottslighet av skiftande beskaffenhet. För att ge tillräckligt utrymme för kraftfulla ingripanden i de allvarligaste fallen, exempelvis ekonomiskt överlagda miljöbrott som vållat inte bara omfattande skador för människor och djur utan även stora irreparabla skador på den yttre miljön eller omfattande och systematiska bedrägerier mot allmänheten, måste enligt kommissionen maximibeloppet för företagsbot sättas högt. Kommissionen har bl. a. med vägledning av utländsk lagstiftning på området stannat för beloppet 3 milj. kr. Inom dessa ramar, 10 000 till 3 milj. kr., bör det enligt kommissionen vara möjligt att i de flesta fall tillgodose sanktionens dubbla syfte att bestraffa och att konfiskera vinster.

Kommissionen har också påpekat att det i undantagsfall kan tänkas

förekomma att de ekonomiska fördelarna av brottet, som alltså bör vara en viktig utgångspunkt för bedömningen av botens storlek, överstiger 3 milj. kr. I fall av det slaget bör man enligt kommissionens förslag kunna finna en lämplig avvägning genom att kombinera företagsboten med förverkande enligt de regler om detta som är knutna till det aktuella brottet eller enligt 36 kap. 3 a § BrB. Visar det sig att vinsten överstiger 3 milj. kr., bör alltså förverkandeinstitutet kunna användas för att dra in denna vinst och företagsboten ådömas som en ren bestraffning. Att döma ut högre belopp än 3 milj. kr. med hänsyn till icke realiserade vinster bör enligt kommission inte komma i fråga.

Några remissinstanser framställer invändningar mot förslaget. Sålunda anser rikspolisstyrelsen att någon övre gräns för företagsboten inte är nödvändig, om det totala värdet av de ekonomiska fördelarna tjänar som utgångspunkt för bestämmande av företagsbot. Om den övre gränsen slopas, kan man enligt styrelsen undvika att både företagsbot och förverkande måste tillgripas i de fall då vinsten överstiger 3 milj. kr.

Ett par remissinstanser anser att minimibeloppet inte bör sättas till en fast värdegräns utan relateras till basbeloppet. En annan invändning mot den nedre beloppsgränsen framförs av livsmedelsverket, som anser att den avgränsning av tillämpningsområdet som därav följer kan urholka systemet och försämra efterlevnaden av speciallagstiftningen. Verket ifrågasätter om man inte i stället kan använda sig av ett modifierat och moderniserat obillighetsbegrepp.

För egen del ställer jag mig i likhet med en betydande majoritet av remissinstanserna bakom förslaget att företagsboten bör bestämmas direkt i pengar.

Jag delar också kommissionens uppfattning att reglerna om en sanktion med så påtagliga bestraffande inslag som det här är fråga om bör ange de ramar inom vilka den får bestämmas. Om man avstår från att föreskriva något högsta belopp som kan ådömas som företagsbot, skulle man inte bara få en ordning vars verkningar blir svåra att överblicka. Man skulle även komma i viss motsättning till principer som i övrigt får anses gälla på straffrättens område. Jag vill erinra om att praktiskt taget alla nuvarande sanktioner är begränsade på liknande sätt. Det är i stort sett bara i fråga om förverkande som några sådana begränsningar inte finns. Men det hänger i sin tur samman med att förverkandesanktionen till sin grundläggande karaktär inte är bestraffande utan konfiskatorisk. Just genom möjligheten att kombinera företagsboten med ett förverkande finns det heller inget behov att avstå från en övre gräns för företagsboten.

Jag har inte heller någon erinran mot de föreslagna ramarna. I de förmodligen sällsynta fall där de ekonomiska fördelarna av brottet är så stora att maximibeloppet inte räcker till för att åstadkomma ett ändamålsenligt ingripande, bör som jag nyss antydde den av kommissionen anvisade lösningen med en kombination av förverkande och företagsbot inte skapa

några stora problem. Genom att förverkande enligt den särskilda bestämmelse som är tillämplig eller enligt 36 kap. 3 a § BrB då kan användas för att dra in värdet av de ekonomiska fördelarna, kommer företagsbotens funktion att begränsas till att därutöver ge samhällsinsparandet ett bestraffande inslag. Även i dessa fall bör, som jag ser det, maximibeloppet 3 milj. kr. vara tillräckligt.

Enligt min mening skulle det vara förenat med betydande praktiska olägenheter, om den nedre beloppsgränsen kopplades till basbeloppet. Jag vill i sammanhanget erinra om att gränserna i 25 kap. BrB för böter inte har anknytits till detta belopp.

När det gäller den nedre gränsen vill jag understryka att den faktiska eller förväntade vinsten av ett brottsligt förfarande naturligtvis inte behöver uppgå till 10 000 kr för att företagsbot skall bli aktuell. Vidare bör beaktas att förverkande skall kunna tillämpas i de fall där en näringsidkare har haft ekonomiska fördelar av brott men där företagsbot inte aktualiseras därför att de föreskrivna förutsättningarna för detta inte är uppfyllda. Till denna och andra frågor om hur företagsboten bör förhålla sig till förverkande skall jag återkomma i ett särskilt avsnitt (2.9) och i specialmotereringen.

2.8 Jämkning och eftergift

Mitt förslag: Företagsbot får jämkas eller efterges, om det finns särskilda skäl för en sådan åtgärd. Exempel på situationer då särskilda skäl kan föreligga är bl. a. det fallet att näringsidkaren eller företrädare för denne ådöms en kännbar påföljd för brottet eller att brottet medför annan betalningsskyldighet eller särskild rättsverkan för näringsidkaren.

Kommissionens förslag: Överensstämmer med mitt förslag.

Remissinstanserna: Remissinstanserna har i allmänhet tillstyrkt grunddragen i kommissionens förslag eller lämnat det utan erinran. Vissa detaljfrågor har föranlett kommentarer från några håll. Likaså har i viss utsträckning förordats att jämkning bör kunna ske på grund av att näringsidkaren befinner sig i ett pressat ekonomiskt läge eller kommer i en sådan situation till följd av att han åläggs företagsbot.

Skälen för mitt förslag: I föregående avsnitt redogjorde jag för min syn på vilka principer som bör vara vägledande när företagsboten skall bestämmas i enskilda fall. Jag påpekade samtidigt att kommissionen intagit den ståndpunkten att avgörandet bör ske i två steg. Först bestäms på vilken nivå boten bör ligga med hänsyn tagen till brottsligheten som sådan och

omständigheterna däromkring. Därefter provas om det finns skäl att jämka boten på grund av omständigheter som har inträffat efter brottet. Jag följer här kommissionens synsätt och tar i detta avsnitt upp frågor av det slag som kommissionen i betänkandet har behandlat i avsnittet om jämkning och eftergift.

Kommissionen har ansett det ligga i sakens natur att det finns behov av ganska vidsträckta möjligheter att i det enskilda fallet kunna ta hänsyn till senare inträffade omständigheter som kan vara ägnade att påverka företagsbotens storlek. Kommissionen har därvid syftat på sanktionens karaktär av komplettering av det straffrättsliga sanktionssystemet, reglernas obligatoriska utformning och det förhållandet att boten kan riktas mot någon annan än den som har gjort sig skyldig till själva brottet.

Enligt kommissionen kan det i stor utsträckning överlämnas åt domstolarna att utan preciserade föreskrifter och med iakttagande av företagsbotens ändamål se till att sanktionen blir avpassad på ett rimligt sätt även med avseende på de bedömningar som här blir aktuella. Kommissionen har också hänvisat till att domstolarna har stor erfarenhet av liknande bedömningar i andra sammanhang.

Jämningsreglerna är i kommissionens förslag utformade så att företagsbot får efterges eller sättas lägre än vad som eljest skulle ha skett, om det föreligger särskilda skäl för en sådan åtgärd. Vad som äsytas med särskilda skäl belyses samtidigt med exempel på omständigheter som bör beaktas i sammanhanget.

Det första exemplet tar sikte på de särskilda problem som möter när det gäller de enskilda näringsidkarna och som består i att det personliga straffet och företagsbotens sanktionen kan drabba samma person. Det finns därmed också en viss risk för att de dubbla sanktionerna kan leda till omotiverat hårda ingripanden i de enskilda fallen. Enligt kommissionen minskar den risken, om det klart anges att företagsboten får jämkas eller efterges, om en sådan åtgärd är påkallad med hänsyn till den påföljd som näringsidkaren döms till. Själva brottspåföljden kommer därmed i dessa fall att bli den primära sanktionen som kompletteras med en i förhållande därtill lämpligt avpassad företagsbot. Det ligger dock enligt kommissionen i sakens natur att jämkning eller eftergift bör ske bara om den ådömda påföljden i sig är ingripande — exempelvis höga böter eller frihetsstraff — och att syftet bör vara att uppnå en med hänsyn till omständigheterna lämplig avvägning av den samlade reaktionen på brottet.

Samma bedömning som i fråga om enskilda näringsidkare torde enligt kommissionen många gånger böra göras när företagsbot ådöms enmansbolag eller fåmansbolag, där den självständiga förmögenhetsmassa som företaget utgör inte är nämnvärt skild från ägarens person och denne samtidigt ådöms det personliga straffet.

Kommissionen har dock pekat på att företagsbotens vinsteliminierande funktion i allt väsentligt bör vidhållas i samtliga fall där jämkning blir

aktuell. Det bör därför enligt kommissionen bara under alldeles speciella omständigheter bli aktuellt att jämka företagsboten så att den blir lägre än den vinst som näringsidkaren gjort till följd av brottet.

Ett annat av kommissionen angett exempel på fall där skäl för jämkning eller eftergift av företagsbot kan tänkas föreligga är då brottsligheten föranleder annan betalningsskyldighet för företaget. Därmed avses bl. a. sådana fall där företaget i anledning av den aktuella överträdelsen har ålagts eller kommer att åläggas att betala en sanktionsavgift. Sådana avgifter fyller i många avseenden samma funktion som företagsbot och det torde i de fall där en sådan avgift utgår inte finnas behov av dubbla sanktioner mot företaget.

Även skadeståndsskyldighet kan enligt kommissionen många gånger förtjäna beaktande som en grund för jämkning av företagsbot. Det gäller i synnerhet i sådana fall där den brottsliga vinningen motsvaras av skada för enskild. I den mån sådan skada ersätts, kommer denna vinning att minska, något som alltså enligt kommissionens mening bör påverka företagsboten i sänkande riktning. Men även i andra fall när företaget har ersatt uppkomna skador eller visat en vilja och förmåga att göra detta, kan det enligt kommissionen finnas skäl att ådöma lägre företagsbot än som annars skulle bli fallet.

Kommissionen har vidare utgått från att värdeförverkande skall kunna underlåtas, om företagsbot ådöms. I första hand har därvid åsyftats sådana fall där det finns utrymme att vid sidan av företagsbot förklara värdet av ekonomiska fördelar eller av viss egendom förverkat. Kommissionen har påpekat att det stundom kan inträffa att den egendom som har anknytning till brottet finns i behåll och att förverkandebeslutet i stället kommer att omfatta denna. Som exempel nämner kommissionen det fallet att virke som har avverkats i strid mot skogsvårdslagen (1979: 429) eller varor som har tillverkats i strid mot livsmedelslagstiftningen förklaras förverkade (28 § skogsvårdslagen resp. 32 § livsmedelslagen). Ett förverkandebeslut av det slaget är enligt kommissionen många gånger i praktiken egentligen detsamma som ett värdeförverkande. Det bör därför, i den mån det rör sig om egendom med betydande värde, kunna beaktas som en grund för jämkning av företagsbot. Avsikten torde ha varit att detsamma skall gälla, när i stället för produkterna deras värde förklaras förverkat.

Jämknings till belopp som understiger botens minimibelopp, 10 000 kronor, bör inte ske. Föreligger skäl att gå ner till så låga belopp, bör enligt kommissionen i stället fullständig eftergift meddelas.

Även i dessa delar har kommissionens förslag och synpunkter i allt väsentligt tillstyrkts eller lämnats utan erinran av remissinstanserna. I vissa enskildheter har det dock gjorts en del påpekanden och invändningar.

Sålunda förutser domareförbundet särskilda problem med hänsyn till olikheterna mellan 36 kap. 3 a § BrB, som medger jämkning om förver-

kande är obilligt, och kommissionens förslag. Bl. a. hovrätten över Skåne och Blekinge anser att förhållandet mellan förverkande och företagsbot och mellan påföljd och företagsbot behöver belysas ytterligare i aktuella hänscenden. Hovrätten tar som exempel ett skattebrott som inte är så allvarligt att fängelse skall ådömas och ställer frågan om ett sådant brott skall kunna leda till böter, skattetillegg och företagsbot samtidigt. Hovrätten anser att en sådan ordning strider mot den strävan mot ökad enhetlighet och förutsebarhet som eljest finns inom straffrätten.

Rättegångsutredningen har tagit upp en annan aspekt. Enligt utredningen kan det förefalla egendomligt att eftergift skall kunna ske i de fall där det rör sig om en grövre brottslighet som föranleder fängelse eller höga böter, medan full bot skall utgå vid mindre allvarlig brottslighet.

Själv delar jag i likhet med flertalet remissinstanser kommissionens uppfattning att det finns skäl att lämna ett förhållandevis stort utrymme för jämkning och eftergift av företagsbot.

Som jag ser det bör man också i den praktiska tillämpningen, enligt de riktlinjer som kommissionen har angett, sträva efter att skilja mellan den rena straffmätningen, som jag behandlade i föregående avsnitt, och den jämkning som kan vara motiverad. Jag föreställer mig att systemet blir mer överskådligt och lätthanterligt, om beslutsprocessen sker i två steg. Först fastställs den nivå på företagsboten som kan vara befogad med hänsyn till brottsligheten som sådan och omständigheterna däromkring. Därefter görs den jämkning eller eftergift som kan vara motiverad, varvid det typiskt sett blir senare inträffade eller aktualiserade förhållanden som kommer att stå i blickpunkten.

Det är givet att man kan ha olika uppfattningar om hur jämningsreglerna bör utformas. Själv ställer jag mig i likhet med remissinstanserna bakom förslaget att jämkning skall få ske, om det föreligger särskilda skäl för en sådan åtgärd och att det samtidigt genom en exemplifiering belyses vilka skäl som det därvid kan finnas skäl att beakta.

Som jag ser det bör en sådan ordning inte heller leda till några särskilda problem i förhållandet mellan företagsbot och förverkande. Avsikten är ju, som jag tidigare har framhållit och som jag också strax skall utveckla närmare, att vinningsförverkande i normalfallet inte skall begagnas när företagsbot utgår. Den vinstindragning som förverkandet syftar till sker i stället genom företagsboten. Att företagsboten då får jämkas, om det föreligger särskilda skäl, behöver inte leda till några komplikationer. Detta understryks av att i stort sett samma slag av omständigheter skall beaktas som vid obillighetsprövning, låt vara reglerna förstås blir mera utförliga vid företagsbot.

Inte heller i de – troligen förhållandevis sällsynta – fall där det kan finnas anledning att samtidigt tillämpa förverkande och företagsbot torde några särskilda problem uppstå i detta hänseende. Jag syftar då på fall där vinsterna av brottet är så stora att botens maximibelopp inte räcker till och

där alltså förverkandeinstitutet skall användas för att dra in dessa vinster och företagsboten ådömas som en ren bestraffning. Det förverkade beloppet får då jämkas av billighetsskäl enligt vad som följer av den aktuella förverkandebestämmelsen. Och företagsboten får, om det anses påkallat, jämkas enligt regler som gäller i detta avseende. Även här torde gälla att det är i stort sett samma omständigheter som skall beaktas i båda fallen. Inte heller vid sakförverkande torde problem behöva uppstå.

Jag kan i allt väsentligt ansluta mig även till vad kommissionen i övrigt har anfört om de omständigheter som bör beaktas när frågan om jämkning prövas. Jag hänvisar därför i den delen till min redogörelse för dess förslag. Med anledning av vad som har förekommit under remissbehandlingen vill jag emellertid göra några påpekanden.

Att företagsboten för en enskild näringsidkare eller ett fåmansbolag får jämkas, om ett kännbart personligt straff för det aktuella brottet ådöms näringsidkaren eller företrädaren för bolaget ter sig för mig helt naturligt. Avsikten måste ju vara att man inom ramen för de möjligheter som finns skall kunna nå fram till en samlad och väl avvägd reaktion på den brottslighet som förekommit. Om företagaren döms till ett fängelsestraff eller till kännbara böter, torde det i enlighet härmed ofta saknas behov av att använda företagsbot i bestraffande syfte. Däremot bör företagsbotens vinsteliminierande funktion i allt väsentligt vidhållas även i dessa fall, något som innebär att en företagsbot som svarar mot de ekonomiska fördelarna av brottet under alla omständigheter bör åläggas.

Några remissinstanser har berört frågan om företagsbot vid skattebrott. Vid många av dessa brott elimineras vinsten genom att den rätta skatten tas ut i efterhand. Vidare utgår ofta en sanktionsavgift i form av skattetillägg. Detta bör normalt räcka som sanktion mot företaget. Vissa typer av brott inom skatteområdet, t. ex. uppbördsbrotten, medför vanligen betalningsskyldighet av annat slag, som givetvis skall beaktas vid bestämmande av företagsbot.

Det sagda medför att utrymmet för företagsbot kommer att bli mycket begränsat när det gäller skattebrott. På motsvarande sätt torde man f.ö. många gånger få bedöma även andra fall där brottet lett till en sanktionsavgift för näringsidkaren, exempelvis vattenföroreningsavgift enligt 8 kap. lagen (1980:424) om vattenförorening från fartyg. Kan sanktionsavgift åläggas men är omständigheterna sådana att sanktionen eftergetts torde det inte heller bli aktuellt att ta upp frågan om företagsbot. Det kan nämligen då knappast göras gällande att brottet har innefattat ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten eller att det eljest är av allvarligt slag. Jag återkommer till dessa frågor i specialmotiveringen.

Kommissionen har särskilt tagit upp frågan om näringsidkarens ekonomi eller närmare bestämt om ett pressat ekonomiskt läge skall utgöra skäl för att jämkas en företagsbot. Till stöd för att så bör vara fallet kan enligt

kommissionen exempelvis åberopas sysselsättningspolitiska skäl — att samhället inte genom att ålägga en näringsidkare företagsbot bör verka för att företaget läggs ner så att de anställda blir arbetslösa.

En sådan ordning inger emellertid enligt kommissionen betänkligheter. En generell regel om jämkning i fall av detta slag skulle lätt kunna verka på ett otillbörligt diskriminerande sätt. Domstolar är knappast heller lämpliga organ för att avgöra frågor av det aktuella slaget. Sysselsättningspolitiska frågor bör liksom rekonstruktion av företag hanteras i annan ordning. Kommissionen har mot den bakgrunden förordat att omständigheter av detta slag inte skall tillmätas generell betydelse som skäl för jämkning eller eftergift av företagsbot.

Invändningar mot detta har framförts från några håll vid remissbehandlingen. Sålunda anser hovrätten över Skåne och Blekinge att hänsyn bör tas till företags betalningsförmåga vid jämkningen för att man på så sätt skall kunna undvika resultat som framstår som oönskade. Sveriges Akkordscentral anför med hänvisning till sina erfarenheter av miljöskyddslagen att sanktioner mot företag bör tillämpas med stor varsamhet så att det inte uppstår en konflikt med sysselsättningspolitiska hänsyn.

Jag ställer mig i likhet med majoriteten av remissinstanserna bakom kommissionens uppfattning att ett företags ekonomiska ställning inte generellt sett bör tillmätas betydelse som jämkningsgrund. För detta ställningstagande talar i huvudsak samma skäl som de som jag i det föregående (avsnitt 2.7) har åberopat mot tanken att företagsbotens storlek skulle bestämmas med företags betalningsförmåga som utgångspunkt. En följd av detta blir att jag i likhet med kommissionen och flertalet remissinstanser anser att inte heller den omständigheten att ett företags fortbestånd kan vara hotat, om bot åläggs, generellt sett bör tillmätas betydelse som jämkningsgrund.

2.9 Förhållandet till förverkande

Mitt förslag: När företagsbot åläggs, skall förverkande av vinning eller andra ekonomiska fördelar till följd av brottet underlåtas hos näringsidkaren, om inte särskilda skäl föranleder annat.

Kommissionens förslag: Förslaget överensstämmer i sak med mitt förslag.

Remissinstanserna: De har tillstyrkt kommissionens förslag eller lämnat det utan erinran. Juridiska fakultetsnämnden vid Uppsala universitet har föreslagit att lagtexten utformas så att det tydligt framgår att dubbel vinstkonfiskation inte skall förekomma.

Skälen för mitt förslag: Förverkande är, som jag tidigare har framhållit, det sätt på vilket brottsliga förtjänster vanligtvis dras in till samhället. Är brott

som begås i näringsverksamhet hänförliga till straffbestämmelser utanför brottsbalken, kan förverkande i regel ske enligt de särskilda förverkanderegler som är knutna till det aktuella brottet. I fråga om förverkande vid brott enligt brottsbalken tillämpas i första hand den generella bestämmelsen om förverkande av utbyte i 36 kap. 1 §. I den mån dessa bestämmelser inte räcker till för att åstadkomma en fullständig indragning av värdet av alla de ekonomiska fördelar som har uppkommit hos näringsidkaren till följd av brottet, kan oavsett om brottet skall bedömas enligt brottsbalken eller enligt en specialstraffrättslig bestämmelse den särskilda regeln i 36 kap. 3 a § BrB tillämpas.

Det vinsteliminerande inslaget i företagsbot medför att sanktionen delvis kommer att få samma funktion som förverkandebestämmelserna. Därmed uppkommer frågan om hur företagsbot skall förhålla sig till förverkandecinstitutet.

Kommissionen har framhållit att företagsbot kommer att åläggas med högre belopp än vad som nu kan förverkas men att dubbel konfiskation av vinster inte skall ske. I de fall brott begåtts i näringsverksamhet och övriga förutsättningar för att ålägga företagsbot föreligger, bör företagsboten enligt kommissionen vara primär i förhållande till ett eventuellt förverkande hos näringsidkaren. Om företagsbot åläggs, bör alltså förverkande av vinst på grund av brottet i de flesta fallen kunna underlåtas hos näringsidkaren.

Någon ändring av förverkandereglerna bör dock enligt kommissionen inte göras, eftersom de i vissa fall kan få självständig betydelse för möjligheterna att dra in vinsterna. Förverkandebestämmelserna innehåller inte några begränsningar av de belopp som får förverkas. I sådana extrema fall där vinsten överstiger vad som maximalt kan ådömas som företagsbot, kan således förverkande vara den enda möjligheten att eliminera hela vinsten. I sådana fall bör man kunna kombinera företagsbot med förverkande för att på så sätt få en lämplig avvägning av den samlade reaktionen på brottet.

Förverkandereglerna gör det möjligt att i vissa fall förverka produkter som på ett eller annat sätt har anknytning till brottet. Som jag tidigare har nämnt kan ett sådant sakförverkande ofta i realiteten stå värdeförverkande av vinst nära. De rättsliga förutsättningarna för den typen av förverkande bör enligt kommissionen inte heller ändras när den nya sanktionen införs.

Kommissionen har också pekat på att tillämpningsområdet för företagsbot begränsas till allvarigare brottslighet. Även brott som inte är av den arten att företagsbot blir aktuell kan i vissa fall ge ekonomisk utdelning som naturligtvis bör kunna dras in till samhället. I annat fall skulle enligt kommissionen lagstiftningen kunna ge intryck av att småfiffel är tillåtet.

I likhet med remissinstanserna ställer jag mig bakom kommissionens förslag i sak. På en punkt bör dock i enlighet med vad som har påpekats från något håll under remissbehandlingen en justering göras i den lagtext kommissionen har lagt fram.

Den invändning som har framförts har gått ut på att förbudet mot dubbel

vinstkonfiskation bör komma till klarare uttryck och att det bör anges att värdeförverkande *skall* underlåtas, om företagsbot ådöms. Jag kan dela uppfattningen och förordar att den aktuella bestämmelsen utformas så att förverkande av vinning eller andra ekonomiska fördelar till följd av brottet inte skall ske, i den mån de beaktats när botens storlek bestämts.

Av vad jag tidigare har anført framgår emellertid att förverkande i undantagsfall kan vara den enda möjlighet som står till buds för att eliminera hela vinsten av brottsligheten. Jag tänker då på de fall där värdet av de ekonomiska fördelarna är så stort att botens maximibelopp, 3 milj. kr. inte räcker till. Då bör som kommissionen har föreslagit förverkandeinstituttet kunna användas för att dra in vinsterna och företagsboten ådömas som en ren bestraffning. Systemet bör vara utformat på ett sätt som gör det möjligt att i sådana fall samtidigt ådöma både värdeförverkande och företagsbot under förutsättning att värdet av vinsten inte räknas in när botens storlek bestäms.

Vad jag nu har anført har avsett den konkurrenssituation som kan föreligga mellan företagsbot och värdeförverkande. Något liknande hinder mot att förena företagsbot med sakförverkande bör inte ställas upp. Sådant förverkande har många gånger ett helt annat syfte än att eliminera brottsliga förtjänster hos näringsidkaren. Men i de fall där sakförverkande sker i större omfattning och på ett sätt som gör åtgärden jämförbar med värdeförverkande, bör, som jag framhöll i föregående avsnitt, i stället företagsboten jämkas. Vad som nu har sagts om sakförverkande bör gälla också i fråga om sådant värdeförverkande som är subsidiärt till sakförverkande med sikte på fall då exempelvis saken inte finns i behåll. Den särskilda regeln om att förverkande normalt skall underlåtas bör alltså begränsas till att gälla förverkande av vinning och andra ekonomiska fördelar till följd av brottet.

Jag återkommer till förhållandet mellan företagsbot och förverkande i specialmotiveringen.

2.10 Preskription m. m.

Mitt förslag: De regler som f. n. gäller beträffande preskription av talan om förverkande och verkan av att gärningsmannen har avlidit skall gälla även i fråga om företagsbot. Detsamma skall gälla beträffande de andra generella regler om särskild rättsverkan av brott som finns i 36 kap. 6--8 och 10--12 §§ BrB.

Kommissionens förslag: Förslaget överensstämmer i sak med mitt förslag.

Remissinstanserna: De har på något undantag när tillstyrkt kommissionens förslag eller lämnat det utan erinran.

Skälen för mitt förslag: Om påföljd inte kan ådömas på grund av den brottsliga död eller av annan orsak, får enligt 36 kap. 9 § BrB egendom förklaras förverkad på grund av brottet endast om stämning i mål därom delges inom fem år från det att brottet begicks. En åklagare får vidare väcka en sådan talan endast om det är påkallat ur allmän synpunkt. Huvudregeln är alltså att så länge den brottslige är i livet och hans brott inte är preskriberat, inte heller förverkande på grund av hans brott preskriberas. Detta gäller oavsett om åtgärden riktas mot honom själv eller mot någon annan. Är däremot brottet preskriberat eller har gärningsmannen avlidit, kan en förverkandetalan väckas inom en tid av fem år från det att brottet begicks. Bestämmelsen har sitt särskilda intresse i fråga om alla de brott inom specialstraffrätten, där tiden för åtalspreskription är två år.

Kommissionen har ansett att det finns behov av en motsvarande regel i fråga om företagsbot. Inte minst den omständigheten att företagsbot många gånger kommer att ersätta talan om förverkande gör enligt kommissionen att vad som i detta avseende gäller i fråga om den sanktionsformen bör gälla även beträffande företagsbot. Kommissionen har också pekat på att företagsbot inte sällan kommer att aktualiseras just vid brott mot specialstraffrättsliga bestämmelser med näringsrättslig anknytning där preskriptionstiden ofta är två år och att det på det området kan få en viss preventiv effekt om företagsbot har en längre preskriptionstid än själva brottet.

Rikspolisstyrelsen har föreslagit att preskriptionstiden för talan om företagsbot sätts till tio år. För de fall som här kan bli aktuella bör emellertid enligt min mening en femårig preskriptionstid vara tillräcklig. Att tillämpa en längre preskriptionstid än som gäller vid förverkande framstår också som mindre lämpligt med hänsyn till att de båda instituten delvis kommer att fylla samma funktion. Man bör inte låta preskriptionstidens längd bli avgörande för vilken typ av talan som väcks. Jag vill också erinra om att, om man följer den ordning som valts beträffande förverkande, huvudregeln blir att talan om företagsbot preskriberas samtidigt som brottet och att alltså i många fall betydligt längre preskriptionstider än fem år kommer att gälla.

Vad jag nu har sagt om preskription av talan om företagsbot bör gälla även i fall där brottet inte kan beivras därför att gärningsmannen har avlidit. Även då kan det finnas ett påtagligt behov av att ingripa med företagsbot mot den näringsidkare i vars verksamhet brottet har begåtts.

Enligt 36 kap. 9 § gäller, som jag nyss påpekade, att åklagare, om den brottslige har avlidit eller brottet har preskriberats, får väcka talan om förverkande bara om det är påkallat från allmän synpunkt. Den särskilda åklagarprövningen syftar bl. a. till att skydda efterlevande mot att den avlidnes brott dras fram i ljuset efter, måhända, lång tid.

Kommissionen har avstått från att föreslå ett motsvarande förbehåll när det gäller företagsbot. Remissinstanserna har inte berört denna fråga.

Själv vill jag emellertid ifrågasätta, om inte en motsvarande ordning bör gälla även på det här området. Mot bakgrund av företagsbotens syfte och tillämpningsområde torde man visserligen kunna räkna med att en talan om företagsbot – om förutsättningarna är uppfyllda – nästan alltid är påkallad ur allmän synpunkt. Undantagsvis kan emellertid en sådan talan te sig stötande. Jag tänker då närmast på fall då brott har begåtts i en enskild näringsidkares verksamhet och denne har avlidit. Det kan enligt min mening i en sådan situation endast sällan finnas behov av att föra talan om företagsbot mot näringsidkarens dödsbo. Synpunkter av det här slaget bör kunna beaktas inom ramen för en regel om att talan om företagsbot i hithörande fall får väckas bara om det är påkallat från allmän synpunkt.

Mot bakgrund av det anförda föreslår jag att de berörda reglerna i 36 kap. 9 § BrB görs tillämpliga även i fråga om företagsbot. Motsvarande komplettering bör göras i nuvarande 10 § om preskription av verkställighet.

Slutligen vill jag påpeka att andra bestämmelser i 36 kap. BrB om särskilda rättsverkningar av brott med generell räckvidd naturligtvis också skall äga tillämpning i fråga om företagsbot. Jag tänker då bl. a. på reglerna i 7 § om att rättsverkningar kan inträda även i de fall då påföljdseftergift meddelas samt på reglerna i 8 § om betydelsen av att brottet har begåtts av någon som är under 15 år eller lider av sinnessjukdom eller därmed jämför- lig psykisk abnormitet.

2.11 Rättegångsfrågor

Mitt förslag: Företagsbot får åläggas endast om allmän åklagare fört talan med yrkande om detta. Officialprövning av frågan skall således vara utesluten. I tingsrätt skall nämndemän delta i avgörandet. Dessamma skall i princip gälla vid handläggningen i hovrätt. Företagsbot skall inte få åläggas genom strafföreläggande eller föreläggande av ordningsbot. I övrigt skall tillämpas vad som i allmänhet gäller i fråga om rättegången i brottmål.

Kommissionens förslag: Förslaget överensstämmer med mitt förslag

Remissinstanserna: De har i allmänhet godtagit kommissionens förslag.

Skälen för mitt förslag: Kommissionen har utgått från att allmänna straffprocessuella regler skall gälla beträffande rättegången i mål där frågor om företagsbot är aktuella. Talan om företagsbot skall alltså föras av åklagare och prövas i den för brottmål stadgade ordningen. På några punkter föreslås dock avvikelser från vad som i allmänhet gäller för sådana mål.

Kommissionen har erinrat om den generella straffprocessuella princip

som innebär att en domstol, när den avgör ett brottmål, skall pröva inte bara ansvars- och påföljdsfrågorna utan även frågor om förverkande eller andra sådana rättsverkningar av brott mot den som är tilltalad i målet. I de fall då talan om företagsbot förs mot någon som även är åtalad för det aktuella brottet, skall frågorna alltså prövas i ett sammanhang. Av sanktionens karaktär av särskild rättsverkan av brott följer vidare att – om annat ej föreskrivs – domstolen vid prövning av åtal mot en enskild näringsidkare i princip skulle ha att pröva frågan om företagsbot *ex officio*, dvs. även utan yrkande från åklagaren.

En sådan ordning inger enligt kommissionen allvarliga betänkligheter. Risk finns för att den tilltalade då inte får möjlighet att förbereda sitt försvar på ett godtagbart sätt och för att domstolen nödgas träffa sitt avgörande på ett bristfälligt underlag. Därtill kommer enligt kommissionen att det av principiella skäl framstår som oacceptabelt, om domstolen skulle ålägga en bestraffande sanktion av detta slag utan yrkande av åklagare. För att undvika konsekvenser av det här slaget har kommissionen föreslagit att talan om företagsbot inte skall få väckas på annat sätt än genom ansökan om stämning.

Beträffande det fall då talan om företagsbot skall föras mot någon som inte är åtalad för det aktuella brottet har kommissionen erinrat om bestämmelserna i 17 § första stycket lagen (1946: 804) om införande av nya rättegångsbalken (RP). Angår en fråga om egendoms förverkande eller annan särskild rättsverkan någon som inte är tilltalad, skall enligt vad som anges där talan om detta föras mot honom. Om sådan talan gäller, om inte annat är särskilt föreskrivet, i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om åtal för brott varå inte kan följa svårare straff än böter.

Av den bestämmelsen följer att när talan om företagsbot skall riktas mot någon annan än den tilltalade – mot det företag i vars verksamhet brottet har begåtts – denna talan skall väckas genom ansökan om stämning. Ingenting hindrar enligt kommissionen att en sådan talan handläggs gemensamt med åtalet för brottet. En sådan ordning kan kanske vara process-ekonomiskt fördelaktig. Skulle målet om företagsbot framstå som komplicerat och kräva en mera omfattande utredning, bör emellertid enligt kommissionen frågorna kunna handläggas var för sig.

Om reglerna i 17 § RP fullt ut skulle bli tillämpliga skulle detta vidare innebära att mål om företagsbot i tingsrätt skulle kunna avgöras i den sammansättning som gäller för bötesmål, dvs. av en lagfaren domare och utan medverkan av nämndemän (1 kap. 3 § sista stycket rättegångsbalken, RB). Detsamma skulle enligt de allmänna bestämmelserna i RB gälla när talan om företagsbot förs mot någon som är tilltalad för brottet, nämligen om brottet som sådant inte förskyller annat straff än böter. Om särskilda föreskrifter inte meddelas, skulle företagsbot också i visa fall kunna åläggas genom straffföreläggande (48 kap. 2 § andra stycket RB). I dessa avseenden har emellertid kommissionen föreslagit särskilda regler.

Enligt kommissionen är det uppenbart att mål om företagsbot är av den arten att nämndemän alltid bör delta i avgörandet. Kommissionen har funnit det mindre lämpligt att komplettera 17 § RP med särskilda bestämmelser för företagsbot i detta hänseende. I stället bör enligt kommissionen de särskilda regler som behövs om rättegången i mål om företagsbot samlas i en särskild paragraf i BrB:s kapitel om rättegångsbestämmelser (38 kap.). Reglerna bör enligt kommissionen innebära att vad som i allmänhet gäller i fråga om brott på vilket inte kan följa svårare straff än fängelse i sex månader skall tillämpas på motsvarande sätt beträffande talan om företagsbot. I den föreslagna paragrafen upptas också en regel om att talan om företagsbot skall väckas genom ansökan om stämning och att nämnd skall delta vid huvudförhandling i målet. Kommissionen har vidare föreslagit att ett tillägg görs till reglerna om strafföreläggande i 48 kap. RB av innebörd att strafföreläggande inte får utfärdas, om talan om företagsbot skall föras i anledning av brottet.

Remissinstanserna har på några undantag när tillstyrkt eller lämnat utan erinran vad kommissionen i dessa delar har föreslagit. RÅ anser dock att det från principiella utgångspunkter skulle vara mest följdriktigt att företagsbot, i likhet med andra former av särskild rättsverkan av brott, kan ådömas utan yrkande. En annan sak är enligt RÅ att åklagaren självfallet i stämningsansökningen bör framställa yrkande härom, när förutsättningarna för företagsbot är uppfyllda.

Även jag kan i allt väsentligt instämma i vad kommissionen har anfört i dessa delar. Jag vill emellertid förorda en annan lagteknisk lösning än den som kommissionen har föreslagit. I allt väsentligt finns reglerna om straffprocessen i RB medan de rättegångsbestämmelser som finns i 38 kap. BrB är av ganska speciell karaktär. De processuella regler som behövs i fråga om företagsbot avser också sådana frågor som regleras i RB. Övervägande skäl talar då för att de nya reglerna placeras i RB och inte BrB. Den betydelse som jag räknar med att sanktionen kommer att få är ytterligare ett skäl för att de justeringar i fråga om rättegångsbestämmelser som behövs görs genom kompletteringar av berörda regler i RB.

Jag kan visserligen ha förståelse för RÅ:s uppfattning att det från vissa synpunkter skulle vara mest följdriktigt, om företagsbot i likhet med annan särskild rättsverkan av brott kan ådömas *utan yrkande*. De skäl som kommissionen har anfört mot en sådan ordning väger emellertid enligt min mening tyngre. Företagsboten avses innefatta ett påtagligt klander av det berörda företaget. Det skulle, som jag ser det, inge principiella betänkligheter, om domstolarna skulle kunna ålägga en sådan sanktion utan att något yrkande om detta har framställts. Den tilltalade skall inte behöva riskera att överraskas i detta hänseende utan bör ges tillfälle att förbereda sin talan även i denna del. Vidare finns det inom ramen för en sådan ordning risk för att i vart fall underrätterna nödgas träffa sina avgöranden på ett bristfälligt underlag. Detta gäller särskilt, om man under förunder-

sökningen inte har ägnat uppmärksamhet åt möjligheten att företagsbot kan bli aktuell med påföljd att det inte finns någon utredning om exempelvis storleken av de ekonomiska fördelar som brottet har gett eller hade kunnat ge upphov till.

I enlighet med det anförda bör det göras till en uttrycklig förutsättning för ådömande av företagsbot att allmän åklagare har fört talan härom. Detta bör anges redan i BrB. I de fall då talan förs mot någon som åtalas för brottet bör yrkandet redovisas redan i stämningsansökningen. Av grunderna för 45 kap. 5 och 6 §§ RB får emellertid anses följa att talan om företagsbot även kan väckas muntligen inför rätten. När yrkandet riktas mot någon annan än den som är åtalad för brottet, skall dock talan om företagsbot alltid väckas genom stämningsansökan. Detta följer av 17 § RP.

Jag delar i likhet med remissinstanserna kommissionens uppfattning att *nämndemän* alltid bör delta i tingsrätt när frågor om företagsbot skall prövas. Om talan om företagsbot handläggs i samma rättegång som ansvar för brott varå bara kan följa böter, medför det att nämndemän också kommer att pröva denna ansvarsfråga. Detta är givetvis inte till någon nackdel. Nämndemän bör enligt min mening delta även vid huvudförhandling i mål där särskild talan förs om företagsbot utan att ansvarsfrågan prövas i samma rättegång.

I lagtekniskt hänseende bör de frågor som jag nu har berört lösas så att föreskriften i 1 kap. 3 § RB kompletteras med en bestämmelse som innebär att nämndemän skall delta i tingsrätt vid avgörande av mål där talan förs om företagsbot. På motsvarande sätt bör i 2 kap. 4 § RB föreskrivas att nämndemän skall delta i vid huvudförhandling i hovrätt i mål som rör företagsbot.

I prop. 1984/85: 178 har regeringen lagt fram förslag om att *förstärka de allmänna domstolarnas kompetens* i mål om ekonomisk brottslighet. Enligt förslaget skall vidlyftiga eller komplicerade brottmål i vilka ekonomiska eller skatterättsliga förhållanden har väsentlig betydelse för bedömningen företrädesvis handläggas av vissa särskilt utsedda tingsrätter. Avsikten är att i princip en tingsrätt skall utses inom var och en av de åklagarregioner som skall finnas fr. o. m. den 1 juli 1985. Dessa tingsrätter föreslås få möjlighet att i brottmål låta experter på ekonomiska och skatterättsliga frågor ingå i rätten som särskilda ledamöter. De ekonomiska experterna — främst kvalificerade revisorer — skall utses av domstolen bland personer som i förväg förordnats av regeringen. Som skatterättsliga experter skall tjänstgöra domare från främst länsrätterna och kammarrätterna. Även hovrätterna får enligt förslaget möjlighet att anlita ekonomer och skatterättsliga experter som ledamöter av rätten.

Om dessa förslag genomförs, inställer sig frågan huruvida mål om företagsbot i första instans skall handläggas av dessa särskilda tingsrätter. Som jag bedömer det torde det dock i mål där frågor om företagsbot förekom-

mer långt ifrån alltid att finnas behov av att sådana experter som förslaget avser ingår i rätten. Jag anser därför inte att det finns skäl att föreskriva detta som en generell ordning. Det utesluter naturligtvis inte att frågor om företagsbot kan bli aktuella i mål som av andra orsaker handläggs i den särskilda sammansättningen vid dessa tingsrätter. Ibland kan det givetvis också tänkas att själva frågan om företagsbot framstår som så komplicerad att målet av den anledningen bör prövas i den föreslagna sammansättningen. Jag vill erinra om att det enligt den angivna propositionen skall ankomma på åklagare att bestämma var talan bör väckas i de fall som avses här.

Det är enligt min mening uppenbart att företagsbot inte bör kunna åläggas genom *strafföreläggande* eller föreläggande av *ordningsbot*. Sådana förenklade former för beivrande av brott bör enligt min mening inte — i vart fall inte innan erfarenheter vunnits av den nya sanktionen — komma till användning i de fall där det finns skäl att föra talan om företagsbot i anledning av brottet. Detta bör gälla inte bara när boten skall åläggas den som har begått brottet utan även när boten skall åläggas någon annan. Har alltså en anställd gjort sig skyldig till ett bötesbrott i näringsverksamhet, bör detta brott inte beivras genom strafföreläggande, om det finns anledning att till följd av brottet föra talan om företagsbot mot näringsidkaren. För att det inte skall råda någon tvekan på den här punkten föreslår jag att 48 kap. 5 § RB kompletteras på det sätt som kommissionen har föreslagit. Att företagsbot inte skall kunna föreläggas av polisman genom ordningsbot torde stå klart utan någon särskild regel därom.

När det gäller *domstolens handläggning* av mål där fråga om företagsbot förekommer bör allmänna brottmålsregler tillämpas. Därav följer att talan om företagsbot bör prövas i samband med prövningen av åtalet för det aktuella brottet. Kommissionen har emellertid också — som jag tidigare nämnt — pekat på möjligheten att handlägga frågan om företagsbot separat efter det att ansvarsfrågan har prövats.

Som jag tidigare påpekat och som även rättegångsutredningen har framhållit i sitt remissyttrande, måste man här skilja mellan fall då talan om företagsbot förs mot någon som är åtalad för brottet och fall där talan förs mot någon annan än den tilltalade. Av sanktionens karaktär av särskild rättsverkan av brott följer nämligen att ställning till frågan om företagsbot skall åläggas den tilltalade måste tas redan i målet om straffrättsligt ansvar. Även om åklagaren inte skulle ha framställt något yrkande om företagsbot i det målet, torde nämligen av regeln i 30 kap. 9 § RB om brottmålsdomens rättskraft följa att talan härom inte kan väckas i en senare rättegång.

Däremot kan en uppdelning ske när talan om företagsbot riktas mot någon annan än den som har att bära straffrättsligt ansvar för den aktuella brottsligheten. Det spelar därvid inte någon roll, om det rör sig om en enskild företagare eller en juridisk person. Målsättningen bör emellertid vara att man även i dessa fall såvitt möjligt prövar frågorna i ett enda sammanhang. Som rättegångsutredningen har påpekat riskerar man annars

att utredningen beträffande själva brottet måste förebringas på nytt, när målet om företagsbot handläggs.

Bortsett från de speciella frågor som jag har berört i det föregående bör som jag redan berört allmänna straffprocessuella regler så långt det är möjligt tillämpas även i mål där talan förs om företagsbot. Några särskilda problem torde här inte uppstå, när det gäller sådana fall där talan förs mot någon som samtidigt är åtalad för det brott som föranleder företagsboten. Däremot vill jag i tydlighetens intresse helt kort beröra några problemställningar som kan bli aktuella när särskild talan om företagsbot skall föras mot den företagare eller det företag i vars verksamhet ett brott har begåtts. Det gäller här inte några principiella nyheter. Motsvarande frågor kan nämligen redan nu komma upp i de fall då särskild talan om förverkande förs mot någon som inte är åtalad för brottet. Det har inom ramen för den nuvarande ordningen inte ansetts kräva någon särskild reglering utöver den som finns i den tidigare berörda 17 § RP.

Först vill jag då påpeka att *forumreglerna* i 19 kap. RB blir tillämpliga även i det fall som här avses. Huvudregeln kommer alltså att bli att talan om företagsbot skall prövas vid den domstol som har eller skulle ha haft att handlägga åtalet för det aktuella brottet.

När det gäller *delgivning* av ansökan om stämning och andra handlingar i målet bör också allmänna regler kunna tillämpas. Beträffande delgivning med juridiska personer hänvisar jag särskilt till 9 och 13 §§ delgivningslagen (1970: 428). Kungörelsedelgivning av stämning är utesluten enligt 33 kap. 6 § RB.

Jag har i det föregående tagit upp frågan om tingsrätts och hovrätts sammansättning i mål om företagsbot och i anslutning därtill även behandlat i vilken utsträckning hovrätt skall kunna avgöra sådana mål utan huvudförhandling. En fråga som i viss mån anknyter till detta är i vad mån en domstolarna skall kunna avgöra mål om företagsbot i näringsidkarens *utevaro*. F. n. gäller för tingsrätternas del att brottmål får avgöras även om den tilltalade har uteblivit från huvudförhandlingen eller endast infunnit sig genom ombud, om det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter, fängelse i högst tre månader, villkorlig dom eller skyddstillsyn eller sådana påföljder i förening. Förutsättningen är dock att saken kan utredas tillfredsställande (46 kap. 15 § första och andra styckena RB).

I hovrätt gäller att målet skall avskrivas, om en enskild vadekärande uteblir från huvudförhandling. Uteblir vadesvaranden, kan målet avgöras i hans *utevaro*.

Enligt min mening bör förekomsten av ett yrkande om företagsbot inte hindra att mål avgörs i den tilltalades *utevaro*, om förutsättningarna för detta i övrigt är uppfyllda. I de fall då talan om företagsbot i tingsrätt förs mot någon som även är åtalad för brottet bör alltså, om den tilltalade uteblir från ansvarsfrågan i enlighet med det anförda ändå kan prövas, också frågan om företagsbot kunna handläggas i hans *utevaro*. Detta gäller dock bara om målet även i den delen kan utredas tillfredsställande.

Motsvarande bör då också gälla i de fall där talan om företagsbot förs mot någon annan än den som har det personliga ansvaret för brottet. Är alltså näringsidkaren delgiven kallelsen till huvudförhandlingen och finns det en tillfredsställande utredning, bör målet kunna avgöras även om han har uteblivit. Även hovrätt bör kunna avgöra mål av det här slaget i näringsidkarens utevaro under samma förutsättningar som eljest gäller.

När det sedan gäller formerna för *rättens avgörande och fullföljd av talan* mot sådana avgöranden bör samma regler kunna tillämpas som nu gäller i fråga om förverkande. Åläggs boten en enskild näringsidkare som samtidigt är åtalad för brottet, kommer förpliktelsen att betala företagsbot att bli en del av domen. Därmed blir också den generella regeln i 49 kap. 1 § första stycket RB om sättet för att överklaga domen tillämplig. Även i det fallet att boten skall åläggas någon annan än den som är åtalad för brottet skall frågan avgöras genom dom som kan överklagas i den ordning som normalt gäller för fullföljd av talan mot dom i brottmål.

Jag vill också påpeka att en näringsidkare givetvis skall kunna anlita *försvare* i mål om företagsbot. Under de förutsättningar som anges i 21 kap. 3 a § RB bör även offentlig försvarare kunna förordnas. Eftersom dessa mål i allmänhet kommer att avse förhållandevis stora värden, kan man räkna med att det ofta finns anledning att bifalla framställningar om förordnande av offentliga försvarare i mål av detta slag.

Även i fråga om *rättegångskostnader* bör allmänna regler kunna tillämpas.

Här återstår nu att beröra frågan om *straffprocessuella tvångsmedel* bör kunna användas för att säkerställa att en väntad dom på företagsbot kan verkställas. F. n. gäller att statens krav på betalning av böter, värdeförverkande och liknande anspråk kan säkerställas genom kvarstad. I 26 kap. 1 § RB föreskrivs bl. a. att om någon är skäligen misstänkt för brott och det skäligen kan befarias att han genom att avvika eller undanskaffa egendom eller annorledes undandrar sig att betala böter, värdet av förverkad egendom eller annan ersättning till det allmänna, kvarstad kan läggas på så mycket av hans egendom att fordringen kan antas bli täckt. Kommissionen har framhållit att belopp som döms ut i form av företagsbot kommer att utgöra sådan ersättning som avses i 26 kap. 1 § RB. Därav följer enligt kommissionen att kvarstadsinstitutet automatiskt blir tillämpligt som medel att säkerställa betalning av företagsbot. Någon särskild reglering av dessa frågor har mot den bakgrunden inte föreslagits.

Vid remissbehandlingen har RÅ framhållit att det i det fortsatta lagstiftningsarbetet bör göras klart att företagsbot är en sådan ersättning till det allmänna som avses i 26 kap. 1 § RB. Rättegångsutredningen anser för sin del att det är tveksamt, om den föreslagna regleringen leder till att kvarstadsinstitutet blir tillämpligt.

Själv anser jag det klart att en möjlighet måste finnas att redan på utredningsstadiet säkerställa att en väntad dom på företagsbot kan verk-

ställas. Jag delar också kommissionens uppfattning att detta bör ske genom att kvarstad vid behov läggs på så mycket av näringsidkarens egendom som svarar mot det belopp som kan tänkas bli utdömt. För att ingen oklarhet skall råda när det gäller kvarstadsinstitutets tillämpning i här avsedda fall bör, i linje med vad RÅ har anfört, en komplettering göras av bestämmelserna i 26 kap. 1 § RB. Det bör anmärkas att bestämmelserna om kvarstad på grund av hänvisningen i 17 § första stycket RP till reglerna om åtal blir tillämpliga även när talan om företagsbot förs mot någon annan än den som är misstänkt för brottet (jfr rättsfallet NJA 1983 s. 570).

2.12 Företagsbotens behandling i taxeringshänseende

Mitt förslag: Ådömd företagsbot skall inte vara avdragsgill vid näringsidkarens taxering.

Kommissionen: Kommissionen har avstått från att ta ställning i frågan och anfört att den torde få övervägas i ett senare sammanhang.

Remissinstanserna: Endast ett begränsat antal remissinstanser har berört frågan. Dessa anser att den bör lösas i detta sammanhang. Riksskatteverket anser att avdragsrätt bör föreligga för den del av botten som avser vinstkonfiskation medan LO hävdar att botten – för att inte mista sin preventiva effekt – inte till någon del bör få dras av i näringsidkarens deklaration.

Skälen för mitt förslag: Jag delar den uppfattning som har framförts vid remissbehandlingen att frågan om hur företagsboten skall behandlas i taxeringshänseende bör få en uttrycklig lösning i detta sammanhang.

Låt mig då först erinra om att ekonomiska sanktioner som har utpräglad karaktär av bestraffning i allmänhet inte är avdragsgilla vid taxeringen. Sålunda anses böter vara att hänföra till sådana personliga kostnader som inte får dras av i deklarationen. I 20 § kommunalskattelagen (1928: 370) har dessutom uttryckligen angetts att avdrag inte får göras för ett antal uppräknade sanktionsavgifter som kan sägas till avsevärd del vara av bestraffande natur. Vinstförverkande och sådana sanktionsavgifter där det vinstelimineringsslaget dominerar brukar däremot regelmässigt få dras av från intäkter i näringsverksamhet.

Företagsboten avses få både vinstelimineringsslag och bestraffande inslag. Riksskatteverket har med hänvisning härtill och till de nyss angivna principerna förordnat att en ådömd företagsbot vid taxeringen delas upp så att den får dras av i den mån det rör sig om vinstkonfiskation men i övrigt inte.

Själv vill jag hänvisa till att jag i det föregående (avsnitt 2.7) har tagit avstånd från tanken att separera den förverkandefunktion som kan sägas

ligga i företagsboten från dess funktioner i övrigt. I många fall är det uppenbarligen knappast möjligt att vid straffmätningen göra en exakt beräkning av de olika komponenterna som ingår i det samlade beloppet. Det kan exempelvis bero på att man är hänvisad till en uppskattning av de ekonomiska fördelar som brottet har medfört eller på att det inte går att dra en exakt gräns mellan faktiskt uppnådda och förväntade vinster. Andra situationer där svårigheter kan förutses är sådana där domstolen finner att boten bör jämkas av ett eller annat skäl. Att i det sammanhanget göra en strikt uppdelning mellan å ena sidan jämkning av vinstkonfiskationen och, å den andra, jämkning av det bestraffande inslaget torde också möta betydande svårigheter. Generellt sett kan även — med en uppdelning av detta slag — den tanken gå förlorad att företagsboten skall vara en enhetlig sanktion som bestäms efter en samlad bedömning av samtliga omständigheter i målet.

Jag har på grund av det anförda efter samråd med chefen för finansdepartementet kommit till den uppfattningen att företagsbot inte lämpligen till någon del bör få dras av vid taxeringen. En sådan ordning ligger bäst i linje med den grundtanken i skattesystemet att bestraffande sanktioner inte är avdragsgilla. Den blir också förhållandevis enkel att tillämpa för berörda myndigheter, samtidigt som den kan ge vissa ytterligare preventiva effekter.

Jag är medveten om att den nu förordade lösningen innebär att företagsbot kommer att behandlas annorlunda i beskattningshänseende än vad som normalt torde vara fallet beträffande förverkande. Rättsläget när det gäller förverkande torde dock vara delvis oklart (jfr prop. 1984/85: 157 s. 47).

Enligt min mening finns det skäl att göra en samlad översyn av de problem som hänger samman med den skatterättsliga behandlingen av ekonomiska sanktioner av olika slag. Översynen bör sikta till att åstadkomma enkla och överskådliga regler på detta område och i främsta rummet avse sådana sanktioner som företrädesvis är aktuella i näringsverksamhet. Jag har inhämtat att frågan om en sådan översyn är aktuell inom finansdepartementet.

3 Upprättade lagförslag

I enlighet med det anförda har inom justitiedepartementet upprättats förslag till

1. lag om ändring i brottsbalken,
2. lag om ändring i lagen (1964: 163) om införande av brottsbalken,
3. lag om ändring i rättegångsbalken,
4. lag om ändring i kommunalskattelagen (1928: 370).

Förslaget under 4 har upprättats i samråd med chefen för finansdepartementet.

Förslagen bör fogas till protokollet i detta ärende som *bilaga 3*.

4.1 Förslaget till lag om ändring i brottsbalken

1 kap. 8 §

Företagsboten föreslås bli inordnad i brottsbalkens sanktionssystem som en särskild rättsverkan av brott. Den nya sanktionsformen bör lämpligen nämnas särskilt i denna paragraf i balkens inledningskapitel i vilken det nu erinras om att brott förutom påföljd kan föranleda förverkande av egendom eller annan särskild rättsverkan av brott. Ändringen i paragrafen har avfattats så att det framgår att företagsboten har karaktären av särskild rättsverkan och alltså inte är en påföljd i brottsbalkens mening.

36 kap.

I 1–5 §§ föreslås inte några ändringar i sak. Däremot föreslås att det före 1 § skall införas en underrubrik med lydelsen Om förverkande. Därigenom blir det klart att reglerna i kapitlets första avsnitt enbart handlar om detta institut.

Jag föreslår vidare att kapitlet redigeras om i viss utsträckning. Bestämmelserna om företagsbot bör föras in efter bestämmelserna om förverkande under rubriken Om företagsbot. Det är i det sammanhanget lämpligt att låta nuvarande 3 a § bli 4 §. Därigenom kommer nuvarande 4 och 5 §§ att bli 5 resp. 6 §§. Omredigeringen föranleder en redaktionell ändring av den nya 5 §. Nuvarande 6–12 §§, vilka till största delen innehåller regler som gäller även i fråga om andra slag av särskild rättsverkan, föreslås samtidigt bli flyttade så att de följer efter avsnittet om företagsbot. Det sista avsnittet i kapitlet föreslås få underrubriken Gemensamma bestämmelser.

Kapitelrubriken

Det bör framgå av rubriken till 36 kap. BrB att bestämmelserna om företagsbot skall tas in i detta kapitel. Rubriken föreslås få lydelsen Om förverkande av egendom, företagsbot och annan särskild rättsverkan av brott.

7 §

Första stycket

I paragrafen finns de grundläggande bestämmelserna om företagsbotens tillämpningsområde. Här anges sålunda vilka som skall kunna åläggas företagsbot och under vilka förutsättningar det skall ske. Reglerna har diskuterats i avsnitten 2.4 och 2.5 i den allmänna motiveringen.

Reglerna om företagsbot kommer att få en begränsad räckvidd så till vida att sanktionen skall kunna åläggas endast näringsidkare och som en särskild rättsverkan av att brott har begåtts i deras verksamhet. Tillämpningsområdet överensstämmer därvidlag med vad som nu gäller i fråga om förverkande enligt 36 kap. 3 a § BrB.

Uttrycket näringsidkare har här samma innebörd som på andra håll i lagstiftningen — exempelvis i 1 § bokföringslagen. Därmed avses således varje fysisk eller juridisk person som yrkesmässigt bedriver verksamhet av ekonomisk art, oavsett om denna är inriktad på vinst eller ej. Till de juridiska personer som bedriver näring hör i första hand sådana rättssubjekt som har bildats för ändamålet, t. ex. det stora flertalet aktiebolag samt ekonomiska föreningar och vissa stiftelser. Även statliga och kommunala bolag faller in under näringsidkarbegreppet. Detsamma gäller såväl statliga som kommunala affärsdrivande verk liksom andra statliga och kommunala förvaltningsmyndigheter som bedriver näringsverksamhet.

Även handelsbolag skall kunna åläggas företagsbot. Talan riktas alltså även i detta fall mot bolaget som sådant. Någon särskild ordning för hur det utdömda beloppet skall fördelas mellan bolagsmännen föreskrivs inte. Det innebär att vem som helst av bolagsmännen senare kan krävas på betalning, i den mån bolaget inte betalar det utdömda beloppet. Undantag från detta kan gälla i fråga om kommanditbolag, där kommanditdelägarans ansvar för bolagets förpliktelser är begränsat till ett visst belopp. Som jag har berört i den allmänna motiveringen kan talan föras mot ett handelsbolag även om detta skulle vara upplöst, när frågan om företagsbot blir aktuell, och den bot som i sådant fall åläggs bolaget kan senare tas ut av bolagsmännen.

Något praktiskt behov av att föra en liknande talan i de fall då näringsidkaren varit ett aktiebolag som upplösts genom konkurs (jfr 13 kap. 16 § aktiebolagslagen, 1975: 1385) torde inte finnas. Jag vill dock erinra om att frågor som anknyter till liknande problem f. n. undersöks av betalningsansvarskommittén (Ju 1984: 09) och att det kan finnas anledning att återkomma i den delen, när dess arbete har slutförts.

Vidare skall framhållas att företagsbot skall kunna åläggas även en enskild person som driver näringsverksamhet. Detta gäller även om han döms till personligt straff för brottet. I 11 § har tagits in särskilda bestämmelser om att företagsbot i sådana fall får jämkas eller efterges, om det är påkallat med hänsyn till den brottspåföljd som samtidigt ådöms näringsidkaren. Vad som nu sagts om enskilda näringsidkare gäller även i fall då verksamheten bedrivs i form av enkelt bolag.

Företagsbot kan aktualiseras bara om det har begåtts ett brott i verksamheten. Samtliga objektiva och subjektiva rekvisit i ett straffstadgande måste alltså vara uppfyllda. Det kan vara både brottsbalksbrott och brott mot specialstraffrätten, men brottet måste vara begånget i utövningen av näringsverksamhet. Det uppställs inte något krav på att gärningsmannen åtalas för brottet eller ens identifieras, men det måste stå klart att ett brott har blivit begånget. Det är naturligtvis endast sällan möjligt att konstatera brottsligt uppsåt hos en icke identifierad gärningsman. Vid oaktsamhetsbrott är det emellertid fullt tänkbart att det står klart att någon i ett företag har handlat vårdslöst utan att det för den skull går att leda i bevis exakt

vem denne är. Som exempel vill jag nämna det fallet att man i ett företag har brutit mot föreläggande eller föreskrifter av de slag som avses i 8 kap. 1 § och 2 § första stycket arbetsmiljölagen (1977: 1160). Företagsbot bör då kunna åläggas även om det inte går att klarlägga vem som har haft det direkta ansvaret för att föreläggandet eller föreskrifterna följts.

Det sistnämnda har betydelse även när det gäller s. k. företagaransvar. Finns det enligt gällande rätt möjlighet att utkräva sådant ansvar skall naturligtvis också företagsbot kunna åläggas. Det är dock inte någon förutsättning att gärningsmannen intar en ledande ställning i företaget. Företagsbot skall kunna ådömas även om brottet har begåtts av personal i underordnad ställning eller av uppdragstagare som har handlat för företagets omedelbara räkning.

Tillämpningsområdet för företagsbot kommer alltså även i detta hänseende att sammanfalla med vad som nu gäller i fråga om förverkande enligt 36 kap. 3 a § BrB. I enlighet med vad departementschefen uttalade när den bestämmelsen infördes, skall brott anses begånget i näringsverksamhet, om gärningen typiskt sett har en klar anknytning till den verksamhet som bedrivs av gärningsmannen i hans egenskap av näringsidkare eller av företrädare eller anställd hos den som bedriver näring.

Brott mot näringsreglerande författningar i vidsträckt bemärkelse, begångna av personer i företag till vilka dessa författningar riktar sig, är regelmässigt att anse som brott i näringsverksamhet. Här åsyftas överträdelser av antingen sådana författningar som innehåller allmänna bestämmelser för näringslivet i dess helhet eller sådana som innehåller särskilda regler för vissa slag av näringsverksamhet.

Även överträdelser av centrala straffbestämmelser i brottsbalken kan vara att anse som brott i näringsverksamhet. Det gäller inte bara i fråga om brott som direkt tar sikte på näringsverksamhet, såsom bokföringsbrott enligt 11 kap. 5 § BrB, utan även andra brott som inte kan sägas vara av utpräglad näringsrättslig art, exempelvis bedrägeri enligt 9 kap. 1 § BrB. Den springande punkten är, som jag tidigare har framhållit, brottets och gärningsmannens anknytning till en näringsidkares verksamhet.

Det har inte bedömts lämpligt att använda företagsbot vid förseelser och mindre allvarliga brott. I lagtexten har detta kommit till uttryck genom föreskriften att brottsligheten för att kunna föranleda företagsbot skall ha inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förknäpade med verksamheten eller annars vara av allvarligt slag.

Med särskilda skyldigheter som åvilar näringsidkare avses sådana förpliktelser som följer av utpräglad näringsreglerande bestämmelser vare sig dessa är av en allmän eller en mer speciell natur. Som exempel på brott av den förstnämnda kategorien kan anges det tidigare nämnda brottet bokföringsbrott. Straffbestämmelsen för bokföringsbrott tar direkt sikte på näringsidkare. Därför bör en näringsidkare som åsidosätter sin bokföringsplikt i sådan omfattning att han gör sig skyldig till bokföringsbrott kunna anses ha grovt åsidosatt sina särskilda skyldigheter som näringsidkare.

Många gånger får särskilda krav anses gälla för olika slag av näringsverksamhet. Som exempel kan nämnas det fallet att en anställd i en revisionsbyrå gör sig skyldig till medhjälp till uppsåtligt bokföringsbrott när han biträder en näringsidkare med dennes deklaration. Då bör enligt min mening revisionsbyrån kunna ådömas företagsbot på den grunden att medarbetaren grovt åsidosatt de särskilda skyldigheter som är förenade med den verksamhet som byrån bedriver. En förutsättning blir enligt andra stycket att företaget inte har gjort vad som skäligen kan begäras för att förebygga brottet och att det inte heller i övrigt får anses uppenbart oskäligt att ålägga boten i denna situation.

Andra exempel på författningar som på ett mer allmänt sätt medför särskilda skyldigheter för näringsidkare är arbetstidslagen (1982: 673) och arbetsmiljölagen (1977: 1160). Som exempel på författningar vilka ålägger näringsidkare som bedriver speciella slag av näringsverksamhet särskilda skyldigheter nämns i den allmänna motiveringen livsmedelslagen (1971: 511) och lagen (1973: 329) om hälso- och miljöfarliga varor. Andra exempel erbjuder yrkestrafiklagen (1979: 559) och lagen (1977: 293) om handel med drycker.

Brott mot regleringar av det slag som jag nu har berört, begångna i näringsverksamhet och av personer till vilka dessa författningar riktar sig, torde ofta innefatta ett sådant grovt åsidosättande av särskilda skyldigheter för näringsidkare som avses här. Undantag görs dock – till följd av kravet på att åsidosättandet skall vara grovt – för lindriga överträdelser. Den omständigheten att påföljden för ett brott bedöms kunna stanna vid böter medför dock inte utan vidare att det är att hänföra till sistnämnda kategori.

Med brott som eljest är av allvarligt slag avses i första hand överträdelser av centrala straffbestämmelser vilka har begåtts i utövning av näringsverksamhet – exempelvis bedrägeri och häleri eller brott mot 13 kap. BrB. Hit torde man också kunna räkna gärningar som har varit ägnade att vålla betydande skada eller som innebär åsidosättande av viktiga samhällsintressen – exempelvis överträdelser av miljöskyddslagen (1969: 387).

Formuleringen att brottsligheten skall vara av allvarligt slag innebär inte att brottet med nödvändighet behöver vara att hänföra till den grövre graden i sådana fall där brottet är indelat i olika svårhetsgrader. Har exempelvis ett bedrägeribrott begåtts i näringsverksamhet, kan företagsbot åläggas även om brottet i sig inte är att anse som grovt bedrägeri enligt 9 kap. 3 § BrB.

För det mesta torde f.ö. brott mot centrala straffbestämmelser vara av så allvarligt slag att företagsbot bör åläggas såvida förutsättningarna i övrigt är uppfyllda. Detsamma torde vara fallet vid brott som är hänförliga till specialstraffrätten och där fängelse ingår i straffskalan. Det bör även här understrykas att brottet mycket väl kan vara av allvarligt slag i denna paragrafs mening, även om själva brottspåföljden bedöms kunna stanna vid böter.

Det är emellertid inte bara brottslighetens art som bör tillmätas betydelse i sammanhanget. Avgörande vikt skall också fästas vid dess omfattning. Företagsbot bör sålunda kunna komma i fråga i fall där mindre allvarlig brottslighet har satts i system eller eljest förekommit i stor omfattning, även om varje särskild överträdelse inte är av beskaffenhet att föranleda företagsbot. I den föreslagna lagtexten har detta markerats särskilt genom att uttrycket "brottsligheten" har använts.

Att ett brott har medfört eller kunnat medföra betydande ekonomiska fördelar för näringsidkaren utgör — till skillnad från vad kommissionen föreslagit — inte någon självständig förutsättning för företagsbot. Som jag har påpekat i den allmänna motiveringen bör emellertid även de ekonomiska aspekterna tillmätas betydelse när det gäller att avgöra om brottet skall anses vara så kvalificerat att företagsbot skall komma i fråga. Detta kommer naturligtvis ofta att ge sig av sig självt, eftersom de vinster som brottet medfört eller — vid brott som ännu inte hunnit ge vinster — de vinstmotiv som kan ha förelegat för det mesta skall beaktas när det gäller att bedöma brottets svårhetsgrad.

Är flera brott begångna i verksamheten, kan företagsbot åläggas näringsidkaren som en gemensam sanktion för den samlade brottsligheten. Detta gäller även om brotten inte har något inbördes samband, exempelvis bokföringsbrott och användande av otillåtna livsmedelstillsatser.

Det bör vidare noteras att reglerna om när företagsbot skall åläggas har en obligatorisk utformning. Åklagaren skall alltså föra talan om företagsbot, om han bedömer att rekvisiten är uppfyllda. Detta gäller naturligtvis bara under förutsättning att situationen inte bedöms vara sådan att företagsbot bedöms inte kunnat komma i fråga med hänsyn till reglerna i andra stycket i denna paragraf eller att skäl för eftergift av boten föreligger enligt 11 §.

Sannolikt kommer talan om företagsbot ofta att föras i samma rättegång som åtalet mot den som är personligen straffansvarig för gärningen. Detta är emellertid inte något krav för fall då talan om företagsbot förs mot någon annan än den personligen ansvarige. I vissa fall kan det till och med vara lämpligt att särskilja dessa frågor. Så kan t.ex. vara fallet, om det är tvacksamt huruvida ett visst förfarande faller in under en straffbestämmelse eller om uppsåt kan styrkas, när sådant erfordras för ansvar. Inte minst av processekonomiska skäl kan det i sådana fall vara bättre att först avgöra skuldfrågan för att sedan rikta en talan om företagsbot mot näringsidkaren. Mot detta måste naturligtvis vägas de olägenheter som kan vållas av att utredning om själva brottet kan behöva förebringas på nytt. Som jag har uttalat i den allmänna motiveringen bör man som regel försöka pröva frågorna i ett sammanhang.

Som jag också har anført i den allmänna motiveringen skall en domstol inte kunna ålägga företagsbot om inte åklagaren framställt yrkande härom. Detta har markerats särskilt i denna paragraf genom att det uttryckligen sägs att företagsbot skall åläggas på yrkande av åklagare.

Enligt 1 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen gäller bl. a. att ingen får dömas till ansvar eller ersättningsskyldighet för missbruk av tryckfriheten i annan ordning eller i annat fall än förordningen bestämmer. Detta gäller självklart också i fråga om åläggande av företagsbot. Det innebär att företagsbot i praktiken knappast kan komma i fråga för tryckfrihetsbrott. Någon uttrycklig bestämmelse om detta i BrB har inte ansetts behövlig.

Andra stycket

Av skäl som jag har utvecklat i den allmänna motiveringen måste det finnas vissa möjligheter att undgå företagsbot också i fall då sanktionen enligt sina grundläggande rekvisit kan tillämpas. Annars skulle systemet kunna få orimliga konsekvenser i vissa fall. I förevarande stycke har därför angetts under vilka förutsättningar en näringsidkare kan undgå företagsbot för ett brott som annars enligt första stycket skulle kunna få denna rättsverkan. Dessa regler, som alltså begränsar näringsidkarens ansvar i detta hänseende, tar i första hand sikte på omständigheterna vid själva brottet och avser två typsituationer. Det gäller dels fall där brottet har riktat sig mot näringsidkaren, dels fall där denne har gjort vad som rimligen kan krävas för att förebygga brottet. Som ett ytterligare undantag har dessutom föreskrivits att företagsbot inte skall åläggas, om detta av andra skäl skulle vara uppenbart obilligt.

Avsikten är att näringsidkare skall ha ett långtgående ansvar när det gäller företagsbot och att de föreslagna reglerna om ansvarsfrihet skall tillämpas tämligen restriktivt. En annan sak är att en i och för sig motiverad företagsbot i vissa fall kan jämkas eller efterges med hänsyn till bl. a. senare inträffade omständigheter. Den frågan skall jag behandla i anslutning till 11 §.

Bland ansvarsfrihetsgrunderna nämns under *punkt 1* det fallet att brottet har varit riktat mot näringsidkaren. Här avses den situationen att brottet har begåtts mot näringsidkaren själv. Det är med andra ord fråga om fall där näringsidkaren som regel intar ställning som målsägande i brottmålet. Som exempel vill jag nämna det fallet att anställda begår stöld eller bedrägeri mot näringsidkaren.

Däremot avses inte sådana fall där brottet på ett mer indirekt sätt kan drabba näringsidkaren. Ett inte helt opraktiskt exempel är den situation som föreligger när en anställd begår ett brott – t. ex. stöld eller bedrägeri – mot någon av näringsidkarens affärskontakter. Detta kan naturligtvis få negativa följder för näringsidkaren. I fall av det slaget föreligger emellertid ansvarsfrihet för företagsbot enligt någon av de följande punkterna i stycket.

Av *punkt 2* framgår att företagsbot inte skall åläggas, om näringsidkaren har gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottet. Denna grund för ansvarsfrihet skall ses mot bakgrund av att ett av huvudsyftena med den nya sanktionen är att man i företagen på ett effektivare sätt skall

övervaka regel efterlevnaden. Som jag har framhållit i den allmänna motiveringen bör kraven på företagen generellt sett kunna ställas ganska högt.

Ansvarsfrihet på denna grund bör till en början komma i fråga när en anställds brott har begåtts i strid mot uttryckliga order eller instruktioner. För att föreskrifterna skall kunna leda till att företaget undgår företagsbot bör dessutom krävas att de framstår som allvarligt menade och att de har meddelats bl. a. i syfte att förhindra brott av just det slag som alltså ändå har ägt rum. Ett exempel kan hämtas från miljörättens område. Har man i ett företag som till någon del bedriver miljöfarlig verksamhet gett föreskrifter för arbetet i syfte att förhindra vissa närmare angivna miljöskador, bör företagsbot i allmänhet inte komma i fråga om en anställd bryter mot föreskrifterna och på så sätt ändå vållar den skada som man velat förhindra. En förutsättning är naturligtvis att föreskrifterna har varit ändamålsenliga med hänsyn till deras syfte och att den kontroll som betingats av omständigheterna har upprätthållits. Jag återkommer strax till detta.

I vissa fall är dock olika skyldigheter så självklart förenade med den anställdes befattning att det normalt inte kan krävas att de uttryckligen har angetts. Låt mig ta det tidigare begagnade exemplet med en revisor som bistått en av revisionsbyråns kunder med bokföringsbrott. Det får i ett sådant fall i regel – även utan särskild och uttrycklig instruktion om det från arbetsledningen – anses följa av själva befattningen att den anställda skall avhålla sig från sådant handlande. I de fall som här avses kan särskilda åtgärder från näringsidkaren krävas bara om han med hänsyn till omständigheterna har haft speciell anledning att befara att brott av det aktuella slaget skulle begås i hans verksamhet.

Oberoende av om några särskilda föreskrifter eller instruktioner finns måste man kunna kräva att verksamheten organiseras på sådant sätt att en rimlig kontroll utövas av att verksamheten bedrivs på ett lagenligt sätt. För att anknyta till det nyss begagnade exemplet med revisionsbyrån torde det alltså i regel inte krävas någon uttrycklig föreskrift i angett hänseende. Däremot måste man kunna fordra att näringsidkaren, för att undgå företagsbot, utövar den kontroll som påkallas av omständigheterna av att de anställda inte begår sådana gärningar. Och om det i ett företag som driver miljöfarlig verksamhet visar sig exempelvis att givna säkerhetsföreskrifter på grund av bristande kontroll mer eller mindre regelmässigt åsidosätts i företagets verksamhet, bör naturligtvis företagsbot åläggas trots att det finns instruktioner. I sådana fall – där alltså överträdelsena kanske t. o. m. sker med ledningens goda minne – kan det nämligen inte gärna göras gällande att näringsidkaren har gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottet.

Tanken är alltså att ansvarsfrihet bara skall inträda, när näringsidkaren har gjort vad som skäligen kan begäras för att förhindra just den typ av brott som ändå har ägt rum. Därav följer också att helt allmänt hållna order eller instruktioner i sig inte är tillräckliga för att fria från företagsbot. En

allmän föreskrift från företagsledningen om att de anställda skall iaktta den lagstiftning och andra regler som gäller på det aktuella området bör med andra ord inte utan vidare frita från ansvar för företagsbot.

Ytterst får det normalt anses åvila företagsledningen — eller, beroende på omständigheterna, företagets styrelse eller ägare — att se till att några brott inte äger rum i verksamheten. Däremot spelar det ingen roll på vilken nivå i företaget som den konkreta order eller instruktion har getts som skall kunna leda till ansvarsfrihet.

Som framgår av det anförda och som jag också har framhållit i den allmänna motiveringen är det alltså meningen att kraven på näringsidkarna skall ställas ganska högt. I situationer då brottet kan tillskrivas brister i sättet att leda företaget — ofullständiga instruktioner, eftersatt kontroll och övervakning, anlitande av inkompetent personal eller andra organisatoriska brister — bör enligt min uppfattning presumptionen vara att företagsbot skall åläggas.

I punkt 3 görs ytterligare ett undantag från företagsbotens tillämpningsområde, nämligen att det av andra skäl än dem som jag tidigare har berört skulle vara uppenbart oskäligt att ålägga företagsbot. Denna undantagsregel korresponderar med den bestämmelse som nu finns i 36 kap. 11 § BrB. Där anges att förverkande eller annan sådan särskild rättsverkan alltid kan underlåtas, om åtgärden är uppenbart obillig.

Det synes knappast lämpligt eller ens möjligt att här dra upp mer utförliga riktlinjer för hur denna undantagsregel skall tillämpas. Det måste överlämnas åt de rättsvårdande myndigheterna att med iakttagande av företagsbotens syfte bestämma gränserna för dess räckvidd.

Själv kan jag dock tänka mig ett par situationer där det kan bli aktuellt att tillämpa regeln. Den ena avser det fallet att brottet är av den arten att det inte rimligen kan krävas av företagsledningen att man har vidtagit åtgärder för att förebygga det. I sådana fall är visserligen i princip redan punkt 2 tillämplig men om företaget över huvud taget inte har vidtagit några förebyggande åtgärder kan det framstå som mera naturligt att tillämpa förevarande punkt. Jag tänker då närmast på fall där brottet vid en objektiv bedömning framstår som så osannolikt att det får anses ha varit omöjligt att förutse. Det kan således vara uppenbart oskäligt t.ex. att ålägga ett åkeriföretag företagsbot för att anställda chaufförer utan ledningens vetskap smugglat narkotika i företagets bilar. Har man däremot från företagets sida känt till och sett genom fingrarna med verksamheten, bör företagsbot naturligtvis åläggas. Ett annat exempel erbjuder det fallet att anställda väktare utför stölder på de platser som de är satta att bevaka. Till stor del torde det här bli fråga om fall där brott visserligen är begångna i näringsverksamhet men där de ändå är av den arten att det inte finns någon naturlig koppling mellan brottet som sådant och denna verksamhet.

Punkten är avfattad så att den inte bara ger underlag för att besluta att företagsbot inte skall dömas ut utan också kan ge underlag för en billighets-

prövning när botens storlek skall bestämmas. I renodlade jämkningssituationer bör dock de för dessa situationer speciellt avsedda reglerna i 11 § tillämpas.

I förslaget har i stället för uttrycket "uppenbart obilligt" använts termen "uppenbart oskäligt". Detta har gjorts av språkliga skäl (jfr bl. a. prop. 1983/84: 36 s. 30). Frågan om att byta ut uttrycket "obilligt" mot "oskäligt" i de övriga paragrafer i detta kapitel där det förekommer bör inte lämpligen tas upp nu utan i samband med behandlingen av departementspromemorian (Ds Ju 1984: 12). Vissa frågor om förverkande och tagande i förvar enligt stöldgodslagen där bl. a. ändringar i 36 kap. 1 § BrB föreslås.

8 §

Av skäl som jag har utvecklat i den allmänna motiveringen föreslås att företagsbot skall dömas ut på samma sätt som penningböter, alltså direkt i pengar.

I paragrafen anges de minimi- och maximibelopp som skall gälla i fråga om företagsbot. De föreskrivna beloppen gäller oavsett om det är fråga om att bestämma företagsbot till följd av ett eller flera brott. Jämkning till belopp som understiger minimibeloppet avses inte kunna ske. I fall där ett lägre belopp bedöms vara motiverat bör man avstå från företagsbot. Har brottet gett vinster för näringsidkaren, kan ofta i stället förverkande tillgripas.

Företagsbot skall i viss utsträckning ersätta vinstförverkande. Inträffar emellertid det fallet att värdet av de ekonomiska fördelarna överstiger maximibeloppet 3 milj. kr., bör talan om företagsbot kombineras med förverkande. Det bör lämpligen göras på sådant sätt att vinsten förverkas och företagsbot ådöms som en ren bestraffning. Jag återkommer till den frågan i anslutning till 10 §.

Det kan i anslutning här till anmärkas att företagsbot kommer att verkställas på samma sätt som böter och värdeförverkande, jfr 1 § andra stycket andra meningen bötesverkställighetslagen (1979: 189).

9 §

Frågan om hur företagsboten bör bestämmas har jag behandlat ganska utförligt i den allmänna motiveringen. Tanken är att det skall ske genom ett straffmättningsliknande förfarande där domstolen tar hänsyn till samtliga de omständigheter som föreligger i målet, men där brottslighetens art och omfattning samt värdet av de ekonomiska fördelar som brottet medfört eller kunnat medföra utgör den naturliga utgångspunkten för bedömningen.

Brottslighetens art har angetts som en särskild omständighet som skall beaktas i sammanhanget. Därmed avses brottslighetens svårhetsgrad enligt gängse bedömningar, inbegripet sådant som eventuella vinstmotiv som har legat bakom brottet, om detta har begåtts uppsåtligt eller av oaksam-

het, gärningsmannens ställning i företaget och vikten av de intressen som har skadats. Dessa omständigheter måste naturligtvis också ställas samman med i vilken grad företaget som sådant är att klandra för det inträffade. Att brottet är av den arten att det typiskt sett är ägnat att tjäna företagets intressen har naturligtvis stor betydelse. En återfallssituation – att näringsidkaren tidigare har ålagts företagsbot – bör också kunna tas med i den bedömningen.

Även brottslighetens omfattning har särskilt betonats. Detta har gjorts för att markera att det givetvis finns anledning att se mer allvarligt på sådan brottslighet som har bedrivits på ett systematiskt sätt och i stor omfattning än på enstaka överträdelser.

När boten skall bestämmas spelar naturligtvis de ekonomiska aspekterna en stor roll. Kommissionen har föreslagit att man som en allmän tumregel skall utgå från att företagsboten vid vinningsbrott i normalfallet skall bestämmas till ungefär 150 procent av den aktuella vinsten. Från den utgångspunkten kan sedan göras de tillägg som är motiverade till följd av försvärande omständigheter av olika slag eller avdrag ske med hänsyn till omständigheter som bör påverka företagsboten i sänkande riktning.

Som en illustration till det anförda har kommissionen gett följande exempel. En livsmedelstillverkare har använt otillåtna tillsatser i sin verksamhet – ersatt socker med ett sötningsmedel av annat slag som inte är vederbörligen godkänt (6 och 8 §§ livsmedelslagen). De vinster som han härigenom har gjort kan antas uppgå till 50 000 kronor. Bedöms gärningen falla inom ramen för vad som kan kallas ett normalfall, bör alltså företagsboten bestämmas till 75 000 kronor. Skulle det däremot förhålla sig så att den använda tillsatsen är förbjuden därför att den anses hälsovådlig, bör betydligt högre företagsbot ådömas – förslagsvis 100 000 kronor. Har företagaren dessutom tidigare dömts för liknande brott, bör en ytterligare höjning kunna övervägas. Har brottet upptäckts i tid så att vinsterna inte kan realiseras, bör det i allmänhet finnas skäl att mäta ut en lägre bot. Enligt kommissionen bör man i sådana fall kunna utgå från att boten bör bestämmas till ungefär 50 procent av den tänkta vinsten.

Exemplet kan enligt kommissionen varieras på det sättet att företaget har tillsatt mer vatten i sina produkter än som uppgetts i innehållsdeklarationen och härigenom har ökat sin vinst med 50 000 kronor. Ett sådant förfarande kan vara att bedöma som bedrägeri enligt 9 kap. 1 § BrB, men innebär dessutom – vare sig det skett av uppsåt eller av oaktsamhet – ett straffbart åsidosättande av märkningsreglerna i 13 § livsmedelslagen. Har förfarandet skett uppsåtligt, bör situationen kunna bedömas som i föregående exempel, och alltså utgångspunkten för straffmätningen vara att företagsboten beräknas till 1,5 gånger vinsten. Rör det sig i stället om ett oaktsamhetsbrott – exempelvis slarv under tillverkningsprocessen – bör boten kunna sättas lägre. Enligt kommissionens mening kan det då vara rimligt att boten bestäms till omkring 110–130 procent av vinsten beroende på hur pass allvarlig oaktsamhet det är fråga om.

Exemplen har hämtats från livsmedelslagens tillämpningsområde. Men motsvarande resonemang torde dock kunna föras i fråga om de flesta brott som har medfört eller kunnat medföra ekonomiska fördelar för näringsidkaren – exempelvis överträdelse av andra regler som gäller för vissa slag av näringsverksamhet, bestickningsbrott och brott mot förbudet mot anbudskarteller i 14 § konkurrenslagen (1982: 729). Kommissionen har emellertid framhållit att den tänkta tumregeln enbart är avsedd att vara till ledning i den praktiska tillämpningen. Meningen är alltså inte att företagsboten skall fungera som något slag av normerade böter utan att det skall finnas ett stort utrymme för domstolarna att beakta omständigheterna i varje särskilt fall.

Jag kan för min del konstatera att de av kommissionen föreslagna tumreglerna i allmänhet har lämnats utan erinran av remissinstanserna. Som jag ser det ger dessa anvisningar i och för sig uttryck för vad som kan sägas vara en rimlig straffmätning i de angivna typfallen. Det bör emellertid understrykas att det alltid måste ankomma på domstolarna att i varje särskilt fall bestämma en företagsbot som framstår som motiverad med hänsyn till samtliga omständigheter i målet.

I vissa mera speciella fall kan det vara lämpligt att besluta om förverkande av vinsten i stället för att låta den ingå i det belopp som åläggs som företagsbot. Jag återkommer till detta under 11 §.

Några riktlinjer av nyss angett slag kan inte ges när det gäller att bestämma företagsbot i anledning av brott som inte har kunnat medföra ekonomiska fördelar för näringsidkaren. En tillämpning av allmänna principer för straffmätning bör emellertid kunna bidra till att det även i dessa fall utvecklas en relativt enhetlig praxis.

Utöver vad som här har anförts gäller enligt min mening generellt att man vid bedömningen bör ta hänsyn till i vad mån företaget kan klandras för det inträffade. Visar det sig, att omständigheterna ligger nära de ansvarsfrihetsgrunder som tas upp i 7 § andra stycket, bör detta påverka botens storlek. Jag tänker då på det fallet att näringsidkaren har vidtagit åtgärder för att förebygga brottet men där dessa åtgärder inte bedöms vara tillräckliga för att helt frita från ansvar för företagsbot.

Som jag har berört i den allmänna motiveringen föreställer jag mig att systemet med företagsbot blir mer överskådligt och lättare att tillämpa, om man vid själva straffmätningen i största möjliga utsträckning bortser från de skäl som kan tänkas föreligga för att jämka beloppet. En sådan åtskillnad – eller uppdelning av beslutsprocessen – underlättas, om man håller i minnet att straffmätningen bör ske med utgångspunkt från brottsligheten som sådan och omständigheterna kring denna medan jämkning typiskt sett är avsedd att göras med hänsyn till senare inträffade förhållanden. Frågor om jämkning och eftergift av företagsbot skall jag ta upp under 11 §.

I denna paragraf regleras förhållandet mellan företagsbot och förverkande av vinning till följd av brottet, en form av s. k. värdeförverkande. Institutet har den likheten att de båda skall användas för att dra in brottsliga förtjänster till staten. Eftersom företagsbot även skall ha bestraffande inslag och alltså i allmänhet ådömas med högre belopp än aktuella vinster, avses den generellt sett att bli primär i förhållande till förverkande. Dubbel vinstkonfiskation skall naturligtvis inte ske. Åläggs företagsbot skall därför – i enlighet med vad som föreslås i förevarande paragraf – förverkande av vinning och ekonomiska fördelar till följd av brottet inte kunna äga rum i den mån de beaktats när botens storlek bestämts.

Paragrafen tar inte sikte på sakförverkande eller på sådant värdeförverkande som är ett alternativ till sakförverkande i den meningen att i stället för vissa föremål deras värde kan förklaras förverkat. Sålunda skall t. ex. enligt 32 § livsmedelslagen varor som har varit föremål för brott enligt lagen eller värdet därav förklaras förverkat, om det inte är uppenbart obilligt. I sådana fall är regelmässigt avsikten att förverkandeförklaringen skall avse egendomen, om den finns i behåll, och inte dess värde. Sakförverkande av detta slag kan exempelvis vara påkallat för att hindra att farliga produkter kommer ut på marknaden. Även förverkande av utbyte kan avse ett konkret föremål.

Sakförverkande liksom alternativt värdeförverkande kan beaktas inom ramen för de jämningsregler som föreslås i 11 §.

Förevarande paragraf är bara tillämplig i den mån den aktuella vinningen eller de ekonomiska fördelarna har beaktats när botens storlek bestämts. Den situationen kan tänkas att vinsterna av brottet överstiger 3 milj. kr, vilket är det högsta belopp som föreslås kunna bli ådömt som företagsbot. Då kan, som jag också tidigare har framhållit, en lämplig avvägning av den samlade reaktionen på brottet åstadkommas genom att vinsten förverkas och företagsbot åläggs som en ren bestraffningsåtgärd. Ett annat fall, då vinsten bör förverkas i stället för att räknas in i företagsboten är om värdeförverkande undantagsvis bedöms böra åläggas flera solidariskt.

11 §

Paragrafen behandlar eftergift och jämkning av företagsbot.

Som jag tidigare har framhållit bör själva straffmätningen ske med utgångspunkt från brottsligheten som sådan och omständigheterna däromkring. När det däremot gäller frågan om jämkning eller eftergift skall typiskt sett hänsyn tas till omständigheter som inträffat eller aktualiserats efter brottet. I princip bör alltså beslutsprocessen äga rum i två steg. Först bestäms den företagsbot som domstolen med hänsyn till brottsligheten och övriga omständigheter i samband med själva brottet finner lämplig. Därefter prövas om den sålunda tänkta boten med hänsyn till senare inträffade förhållanden bör sättas ner eller kanske efterges helt.

Företagsbotens karaktär av komplettering av det straffrättsliga sanktionssystemet, reglernas i princip obligatoriska utformning och det förhållandet att boten ofta kommer att riktas mot någon annan än gärningsmannen gör att det sammantaget torde finnas behov av ganska vidsträckt möjligheter att jämka den med hänsyn till senare inträffade omständigheter. I paragrafen har detta uttryckts så att jämkning får ske, om det finns särskilda skäl för en sådan åtgärd. Det rör sig även här om avgöranden som i stor utsträckning överlämnas åt rättstillämpningen.

I paragrafen har emellertid tagits upp några exempel som tar sikte på sådana situationer som kan antas bli tämligen vanligt förekommande och där det många gånger finns skäl att överväga att jämka eller efterge företagsboten.

Punkt 1 hänför sig till den individuella påföljd som följer på brottet. Den tar sikte på att lösa de särskilda problem som uppstår när företagsbot skall åläggas en enskild näringsidkare som dessutom drabbas av det individuella straffansvaret för brottet. För att ge utrymme för en lämplig avvägning av den samlade reaktionen på brottet i dessa fall föreslås att företagsboten får bestämmas till ett lägre belopp än vad som eljest bort ske, om detta är påkallat med hänsyn till den brottspåföljd som samtidigt ådöms näringsidkaren själv. För att eftergift av företagsboten skall få ske bör det krävas att den individuella påföljden i sig framstår som fullt tillräcklig. Det torde bara bli aktuellt, om företagaren ådöms ett kännbart straff. Har t. ex. domstolen funnit att näringsidkaren skall dömas till ett inte alltför kort fängelsestraff och att en företagsbot på 50 000 kr i och för sig är befogad, kan det sålunda finnas skäl att sätta ned boten till hälften eller kanske till en ännu lägre nivå. Den betydelse straffet får för företagarens betalningsförmåga torde också kunna tillmätas viss betydelse, när det gäller att ta ställning till dessa frågor. Det bör dock tas hänsyn till att en av företagsbotens funktioner är att vara ytterligare en reaktion på brott av här aktuellt slag, inte en ersättning för det individuella straffet. Det betyder att den samlade reaktionen i de flesta fall kommer att bli mer kännbar än i motsvarande fall i dag.

På grund av det nära samband mellan ägare och företag som råder i enmans- och fåmansföretag kan vad som nu har sagts om enskilda rörelseidkare många gånger också gälla i fråga om ägare eller delägare i sådana bolag när dessa döms till personlig påföljd samtidigt som bolaget ådöms företagsbot.

I allt väsentligt bör dock även i de fall som jag nu har berört företagsbotens vinsteliminierande funktion vidhållas. Bara om alldeles speciella omständigheter föreligger, bör företagsboten sättas lägre än de vinster som brottet medfört.

Enligt *punkt 2* bör i det här sammanhanget även beaktas om brottet medför annan betalningsskyldighet eller rättsverkan för näringsidkaren.

Med uttrycket *annan betalningsskyldighet* avses bl. a. det fallet att före-

taget till följd av brottet åläggs att betala en sanktionsavgift. Sanktionsavgifter har nämligen i allt väsentligt samma syfte som företagsbot. Mot den bakgrunden bör det, när sådan avgift följer på överträdelsen, många gånger finnas utrymme att jämka eller efterge företagsbot. Har avgiften inte påförts när målet om företagsbot avgörs, får domstolen, på samma sätt som nu gäller vid förverkande enligt 36 kap. 3 a § BrB göra en egen bedömning av hur stor avgiften kommer att bli. I vissa fall kan det vara lämpligt att inhämta yttrande från den myndighet som beslutar i frågan.

Enligt 36 kap. 1 § BrB kan förverkande inte ske av utbyte av brott som motsvaras av skada för enskild. Någon uttrycklig begränsning av motsvarande slag har inte föreslagits beträffande företagsboten lika lite som i 3 a §. Det innebär naturligtvis inte att domstolen inte skall ta vederbörlig hänsyn till dessa intressen även när företagsbot åläggs.

Om den brottsliga vinningen motsvaras av skada för annan och om målsäganden för skadeståndstalan eller det finns skäl att anta att näringsidkaren ändå kommer att fullgöra skadeståndskyldighet, bör naturligtvis företagsboten jämkas i motsvarande mån. Även när det gäller frågor om jämkning i skadeståndssituationer torde domstolen många gånger få göra en sannolikhetsbedömning av om skadeståndsanspråk kommer att framställas och om näringsidkaren i så fall kommer att fullgöra betalningsskyldigheten (jfr prop. 1981/82: 142 s. 29). Vid sådana brott där det mesta talar för att något skadeståndsanspråk inte kommer att framställas — t.ex. därför att det rör sig om obetydliga belopp för var och en av de drabbade, medan företaget å sin sida har beretts stora förtjänster — kommer dock, som jag ser det, utrymmet för jämkning att var ganska begränsat.

I den nu aktuella bestämmelsen anges som jämningsgrund att brottet medför *särskild rättsverkan* för näringsidkaren. Därmed avses i första hand förverkande. Av 10 § framgår visserligen att förverkande av vinning och andra ekonomiska fördelar av brottet inte skall äga rum i den mån de beaktats vid botens bestämmande. Som jag förut har påpekat kan emellertid sakförverkande ibland ske på sådant sätt att beslutet får betydande ekonomiska följder för företaget — exempelvis förverkande av varor till stort värde. I sakens natur ligger att förverkande av det slaget stundom kan innefatta en fullt tillräcklig reaktion mot näringsidkaren. I så fall bör företagsboten kunna efterges helt. I andra fall bör åtgärden kunna beaktas genom att företagsboten jämkas i förhållande till den förverkade egendomens värde.

Som framgår av den föreslagna lagtexten kan även andra omständigheter föranleda att företagsboten jämkas.

12–14 §§

Här föreslås ingen annan ändring än att dessa paragrafer, som nu utgör 6–8 §§, skall ges andra beteckningar. Samtidigt föreslås att det avsnitt i kapitlet som inleds med 12 § skall ges underrubriken *Gemensamma be-*

stämmelser. Avsnittet innehåller bestämmelser som är gemensamma för såväl förverkande och företagsbot som för andra särskilda rättsverkningar av brott.

15 och 16 §§

Paragraferna (nuvarande 9 och 10 §§) har kompletterats så att de regler som nu gäller bl. a. i fråga om preskription av talan om förverkande även skall gälla beträffande preskription av talan om företagsbot. Ändringen har kommenterats ganska utförligt i den allmänna motiveringen.

17 och 18 §§

Beträffande dessa paragrafer, som motsvarar nuvarande 11 och 12 §§, föreslås att de skall åsättas nya beteckningar. I nya 18 § föreskrivs att företagsbot, liksom förverkad egendom skall tillfalla staten.

Ikraftträdande m. m.

Enligt 2 kap. 10 § första stycket regeringsformen får förverkande och andra särskilda rättsverkningar av brott inte ges retroaktiv tillämpning. Detta följer inte uttryckligen av lagen (1964: 163) om införande av brottsbalken (jfr prop. 1964: 10 s. 319–320). Med hänsyn härtill har särskilt föreskrivits att de nya bestämmelserna inte gäller i fråga om brott som har begåtts före ikraftträdandet.

4.2 Förslaget till lag om ändring i lagen (1964: 163) om införande av brottsbalken

12 §

Det föreslås att paragrafens andra stycke – i vilket hänvisning görs till nuvarande 36 kap. 10 § – skall upphävas. Bestämmelsen innebär att den tioåriga preskriptionstid som enligt nuvarande 36 kap. 10 § BrB gäller i fråga om beslut om förverkande eller annan särskild rättsverkan av brott skall äga tillämpning beträffande beslut om motsvarande åtgärder enligt äldre bestämmelser i strafflagen. Den saknar numera praktisk betydelse.

4.3 Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken

1 kap. 3 §

Av skäl som jag har utvecklat i den allmänna motiveringen föreslås att nämndemän skall delta när tingsrätt har att pröva ett yrkande om åläggande av företagsbot. Detta skall gälla vare sig yrkandet prövas i en separat rättegång eller samtidigt med ett åtal där ansvarsfrågan enligt sista stycket i förevarande paragraf dess nuvarande lydelse i och för sig skulle kunna prövas av en lagfaren domare utan medverkan av nämndemän.

Som framgår av paragrafens ändrade lydelse skall alltså regler om att

tingsrätt vid huvudförhandling i vissa fall är domför med en lagfaren domare ensam inte gälla, om det finns anledning att ålägga företagsbot.

2 kap. 4 §

Av paragrafen framgår att nämndemän skall delta även i hovrätt när mål där det finns anledning att ålägga företagsbot företas till huvudförhandling. Mål av detta slag skall dock i hovrätt kunna avgöras på handlingarna, om förutsättningarna för sådan handläggning föreligger enligt 51 kap. 21 § RB, och i sådana fall behöver nämndemän inte medverka.

26 kap. 1 §

Paragrafen har kompletterats för att det inte skall råda någon tvekan om att kvarstad kan användas för att säkerställa verkställighet av väntad dom avseende företagsbot.

48 kap. 5 §

Den här föreslagna ändringen innebär att strafföreläggande inte får utfärdas för ett brott som skall föranleda företagsbot. Frågan har behandlats ingående i den allmänna motiveringen.

4.4 Förslaget till lag om ändring i kommunalskattelagen (1928: 370)

Här föreslås ett tillägg med innebörd att ålagd företagsbot inte skall vara avdragsgill vid näringsidkarens taxering.

5 Hemställan

Jag hemställer att lagrådets yttrande inhämtas över förslagen till

1. lag om ändring i brottsbalken,
2. lag om ändring i lagen (1964: 163) om införande av brottsbalken,
3. lag om ändring i rättegångsbalken,
4. lag om ändring i kommunalskattelagen (1928: 370).

6 Beslut

Regeringen beslutar i enlighet med föredragandens hemställan.

Utdrag av protokoll vid sammanträde den 14 juni 1985

Närvarande: f.d. regeringsrådet Paulsson, regeringsrådet Mueller, justitierådet Jermsten

Enligt protokoll vid regeringssammanträde den 18 april 1985 har regeringen på hemställan av chefen för justitiedepartementet, statsrådet Wickbom beslutat inhämta lagrådets yttrande över förslag till

1. lag om ändring i brottsbalken,
2. lag om ändring i lagen (1964: 163) om införande av brottsbalken,
3. lag om ändring i rättegångsbalken,
4. lag om ändring i kommunalskattelagen (1928: 370).

Förslagen har inför lagrådet föredragits av revisionssekreteraren Ulf Berg.

Förslagen föranleder följande yttranden:

Lagen om ändring i brottsbalken

Allmänna synpunkter

Lagrådet (Paulsson):

Enligt det remitterade lagförslaget införs i brottsbalken en ny ekonomisk sanktion, benämnd företagsbot. Den är avsedd att ådömas näringsidkare för brott, som begåtts i näringsverksamheten, om brottsligheten inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten eller annars är av allvarligt slag. Sanktionen har lagtekniskt konstruerats som en särskild rättsverkan av brott och bestämmelserna härom har erhållit sin plats i 36 kap. brottsbalken.

Det tilltänkta nya institutet bygger på förslag av kommissionen mot ekonomisk brottslighet (Ds Ju 1984: 5). I sin motivering för förslaget har kommissionen anført bl. a. följande. De instrument som samhället förfogar över när det gäller att motverka och ingripa mot brott i näringsverksamhet - brottspåföljd för den fysiska person som har det straffrättsliga ansvaret för gärningen samt förverkande av uppkommen vinst för företaget (jfr bl. a. 36 kap. 3 a § brottsbalken) och i vissa fall särskilt stadgade sanktionsavgifter - är i flera hänseenden otillräckliga för detta ändamål. Eftersom det personliga straffansvaret för gärningsmannen bestäms med hänsyn till hans skuld och personliga förhållanden, uppkommer ibland stötande disproportioner mellan de ådömda straffpåföljderna och de ekonomiska intressen som står på spel för företaget. Ett ingripande med enbart förverkande av de ekonomiska fördelar, som har uppkommit för företaget genom brott i verksamheten, anses inte ha tillräcklig preventiv effekt; vad företaget riskerar är i stort sett endast att gå miste om ekonomiska fördelar, som brottet medfört. Förverkande kan sålunda inte användas för att eliminera utsikten till vinst, vilket ger ett betydande utrymme för chanstagning.

Enligt kommissionen skulle mot bl. a. denna bakgrund straffsystemets preventiva effekt förstärkas om den sanktion som kan åläggas företaget får ett påtagligt repressivt inslag; man måste då i företagen räkna med att det finns en beaktansvärd risk för att brottsliga förfaranden leder till kännbara förluster och inte bara till ekonomisk nollställning. Detta bör, uttalar kommissionen, verka brottsavhållande och torde kunna föranleda att man på ansvarigt håll i företagen utövar effektivare tillsyn över att verksamheten bedrivs i lagliga former. Även i fall när ett brott väl är sådant att vinning för företaget inte kan bli aktuell men innebär att viktiga samhällsintressen åsidosätts eller medför allvarliga skador finns enligt kommissionen behov av en ekonomiskt kännbar reaktion mot företag.

Departementschefen ansluter sig enligt vad som uttalas i remissprotokollet i allt väsentligt till de synpunkter som sålunda framförts av kommissionen. I protokollet framhålls att den aktuella problemställningen varit föremål för utredningar och andra överväganden vid flera tillfällen under senare år. Departementschefen erinrar vidare om att riksdagens justitieuetskott i sitt av riksdagen godtagna betänkande rörande förslaget till den nya förverkandebestämmelsen i 36 kap. 3 a § brottsbalken (prop. 1981/82: 142, JuU 53) uttalade beträffande de i propositionen uppdragna riktlinjerna för sanktionsavgifter inom skilda näringsområden, att utskottet ansåg det tveksamt om samhället, med den nya förverkandebestämmelsen och ett utbyggt system med sanktionsavgifter, inom alla aktuella sektorer kunde nå alla former av regelöverträdelser där ett starkt samhällsintresse påkallade ingripande. Utskottet fann övervägande skäl tala för att arbetet med att finna lämpliga modeller för korporativt ansvar borde fortsätta. Arbetet borde gälla frågan hur ett system med företagsböter kunde utformas. Detta gavs regeringen till känna.

Lagrådet får för egen del anföra följande. Enligt vad som framgår av motiven är den nya sanktionen i princip avsedd att innefatta dels ett vinstelimineringmoment, dels ett rent bestraffande inslag. Endast i sistnämnda hänseende innebär förslaget en principiell nyhet. Genom att konstruera sanktionen, inte som en brottspåföljd utan som en särskild rättsverkan av brott har man kunnat undvika ett annars nödvändigt och mycket omfattande ingrepp i den gällande straffrättsliga systematiken. Såsom departementschefen uttalat i den allmänna motiveringen torde den valda konstruktionen vara den enda tänkbara om man inom överskådlig tid skall kunna lösa de problem som här aktualiserats. Lagrådet finner inte anledning att från principiell utgångspunkt motsätta sig att näringsidkare i vissa fall för brott inom näringsverksamheten åläggs en sanktion med bestraffande inslag samt att denna lagtekniskt konstrueras som en särskild rättsverkan av brott och ges plats i 36 kap. brottsbalken.

Beträffande de närmare förutsättningarna för att företagsbot skall utgå och utformningen i övrigt av botten återkommer lagrådet i det följande vid de särskilda lagrummen. Lagrådet vill dock i förevarande sammanhang ta upp vissa synpunkter av mera principiell karaktär.

Såsom tidigare nämnts är avsikten att, när företagsbot skall bestämmas, denna skall omfatta inte bara ett lämpligt avpassat belopp av bestraffande natur utan i förekommande fall även ett belopp som eliminerar den vinst

som kan ha uppkommit för företaget i anledning av brottsligheten. Det synes dock vara åsyftat att företagsboten skall bestämmas till ett enhetligt belopp utan formell uppdelning på dessa två moment. Det vinsteliminering momentet motsvarar i princip det förverkande, som kan göras enligt bl. a. 36 kap. 3 a § brottsbalken. Lagrådet har svårt att förstå att några rättspolitiska eller andra fördelar skulle uppkomma genom att på detta sätt låta företagsboten avse även vinsteliminering. Sådan eliminering torde ändå vara garanterad genom förekommande bestämmelser med detta syfte, ytterst av 36 kap. 3 a § brottsbalken. I stället är det tydligt att ett flertal olägenheter är förenade med den föreslagna ordningen. Härvidlag må till en början crinras om vissa uttalanden, som departementschefen i remissprotokollet gjort angående tillvägagångssättet vid bestämmande av företagsboten. Enligt departementschefen bör i detta hänseende användas ett straffmätningssliknande förfarande, därvid man skall fästa särskilt avseende vid brottslighetens art och omfattning. Skäl föreligger enligt vad som anförs att se mera allvarligt på ekonomiskt överlagda brott, som riktat sig mot betydelsefulla allmänna intressen eller en större grupp av personer, än på brott av mera konventionellt slag. Departementschefen anför vidare att uppsåtliga brott bör bedömas som allvarligare än oaksamhetsbrott och att stor vikt bör fästas vid i vilken grad företaget kan klandras för det inträffade. — Som lagrådet ser det har dessa och liknande värderingar sin tillämpning så gott som uteslutande på det repressiva momentet i företagsboten. För bedömning av beloppet av eventuell vinsteliminering kan sådana omständigheter däremot endast i undantagsfall vara relevanta. Att på detta sätt i företagsboten förena två moment med helt skilda syften kan enligt lagrådets mening lätt leda till missförstånd och ojämnheter i rättstillämpningen, särskilt som de båda leden inte är avsedda att komma till formellt uttryck i domen; det må vidare här påpekas att två till det yttre jämförbara brott måste med den föreslagna ordningen leda till helt olika storlek av företagsboten beroende på om den avsedda vinsten i verkligheten har uppkommit eller ej.

Att låta vinsteliminering ingå som ett led i företagsboten vållar även lagtekniska svårigheter. För företagsboten föreslås som beloppslatituder högst 3 miljoner kronor och lägst 10 000 kronor. Det synes från rättssäkerhetssynpunkt också ofrånkomligt att ett maximum föreskrivs med hänsyn till det repressiva momentet i företagsboten. Det ligger å andra sidan i sakens natur att ett belopp för vinsteliminering inte bör vara begränsat av annat än vinstens storlek. Skulle det nu hända att, såsom departementschefen uttalar i remissprotokollet, "de ekonomiska fördelarna av brottet är så stora att maximibeloppet inte räcker till för att åstadkomma ett ändamålsenligt ingripande", rekommenderar departementschefen att företagsboten i sådant fall begränsas till det repressiva elementet medan vinstelimineringen i stället åstadkommes genom tillämpning av den till beloppet obegränsade bestämmelserna om förverkande. En sådan ordning synes från systematisk synpunkt betänkelig. Den innebär också att det stadgade maximibeloppet för företagsboten — som enligt vad tidigare nämnts skall dömas ut som ett enhetligt belopp — i realiteten inte gäller annat än för det repressiva inslaget i boten.

I remissen föreslås sådan ändring i 20 § kommunalskattelagen att företagsbot uttryckligen anges inte vara avdragsgill vid inkomsttaxeringen. Som allmän princip gäller att sanktion, som avser att eliminera vinst, får dras av vid inkomsttaxeringen, i vart fall i inkomstslaget rörelse, varom ju här är fråga (jfr prop. 1984/85: 157 s. 47). Principen är i och för sig självklar; eftersom beskattningen avser just vinsten men denna i förevarande fall har eliminerats, finns ingen vinst att beskatta i denna del. En motsatt regel gäller för straff eller andra sanktioner av repressiv karaktär. Mot den föreslagna ändringen i kommunalskattelagen är i och för sig inte något att erinra till den del företagsboten innefattar endast repressalier för brott. I vad företagsboten till sitt belopp även innefattar vinsteliminering står den föreslagna ordningen emellertid i strid med annars tillämpade och självklara principer på området och skulle i denna del innebära en uppenbar obillighet mot företaget. Det må i sammanhanget anmärkas att, då ett vinstinriktat brott också medfört att den tilltänkta vinsten uppkommit, det vinsteliminerande momentet ofta kan komma att utgöra den dominerande delen av företagsboten. Det må också framhållas att den föreslagna ordningen är ägnad att medföra en ojämn rättstillämpning; den vinsteliminering som sker med tillämpning av bestämmelsen i 36 kap. 3 a § brottsbalken – som ovan nämnts är avsikten att detta lagrum i vissa fall skall tillämpas även när företagsbot är aktuell – eller särskilda i speciallagstiftning föreskrivna, på vinstindragning inriktade förverkanderegler blir avdragsgill medan avdrag inte får ske om vinstelimineringen beaktas vid bestämmande av företagsboten.

Vad som i det föregående upptagits talar enligt lagrådets mening starkt för att företagsboten bör omfatta endast ett repressivt moment. De svårigheter av olika slag som ovan beskrivits löser sig då automatiskt. Det måste vidare betraktas som en fördel från systematisk synpunkt att bestämmelsen i 36 kap. 3 a § brottsbalken om förverkande av vinning genom brott blir tillämplig i samtliga fall enligt sin lydelse. Även de nya reglerna om företagsbot skulle i lagtekniskt hänseende vinna på en sådan ordning. Lagrådet förordar en lagreglering i enlighet härmed.

I detta sammanhang vill lagrådet ta upp även en annan fråga rörande utformningen av företagsboten. De skäl som anförts till stöd för införande av företagsbot har sin direkta tillämpning på det fallet, att näringsidkaren samt den fysiska person som begår brottet och därmed drabbas av straff är skilda rättssubjekt. Såsom lagtexten är utformad och som den enligt motiven också är avsedd att tillämpas skall företagsbot emellertid kunna användas även i det fall att en enskild näringsidkare begått brottet och därmed själv drabbas av straff. En sådan ordning innebär att de straffbestämmelser för brott i näringsverksamhet, som är stadgade i en mängd speciallagar och även i brottsbalken och som alltså är avpassade med hänsyn till den brottsliga gärningens beskaffenhet, i vissa fall utökas med en extra straffsanktion för gärningsmannen själv. Något skäl för en sådan generell höjning av straffvärdet för de många typer av brott, som här är i fråga, har inte andragits i remissen. Därtill kommer att en extra repressiv sanktion för den brottslige själv rimligen inte kan betecknas som en sär-

skild rättsverkan av brottet. Lagrådet kan inte biträda den föreslagna regleringen i det hänseende som nu berörs.

Prop. 1985/86: 23

Mueller:

Inledning

Frågan hur ett särskilt straffrättsligt ansvar för företag – såväl fysiska som juridiska personer – skall utformas har övervägts under åtskilliga år. En systematisk svårighet har därvid befunnits vara hur man skall kunna konstruera en ansvarsregel för juridiska personer, eftersom brott definitionsmässigt är gärningar, dvs. en form av mänskligt handlande som utförts uppsåtligt eller, i vissa fall, oaktsamt. De enda sanktionsformer som f. n. kan användas mot juridiska personer i deras egenskap av företagare är de s. k. sanktionsavgifterna, vilka gäller klart begränsade rättsområden, och regler om förverkande. Bland de generella reglerna om förverkande märks särskilt bestämmelserna i 36 kap. 3 a § brottsbalken som infördes 1982. Någon form av straff för juridiska personer finns däremot inte f. n.

Innebörden av det remitterade förslaget

I lagrådsremissen föreslås nu en ny typ av sanktion mot företag (näringsidkare), benämnd företagsbot. Den gäller samtliga typer av näringsidkare, alltså såväl fysiska som juridiska personer. Den skall gälla alla typer av brott som kan begås i näringsverksamhet; fråga kan alltså vara inte bara om brott som bestraffas enligt brottsbalken utan också om brott som skall bestraffas enligt s. k. specialstraffrättsliga bestämmelser. Företagsbot föreslås kunna utdömas både för brott som medfört eller kunnat medföra ekonomiska fördelar och för brott som ej har en sådan karaktär av vinningsbrott. Den enda begränsning i de föreslagna reglernas räckvidd som föreslås är att fråga skall vara om brott som är av allvarlig karaktär. Företagsbot kan utgå oavsett om brottet begåtts av näringsidkaren själv om denne är en fysisk person, någon ställföreträdare för näringsidkaren om denne är en juridisk person, någon anställd eller uppdragstagare. Företagsboten föreslås alltså få en generell räckvidd. Den är avsedd att utgöra ett komplement till redan existerande bestämmelser om straff och förverkande samt till reglerna om de s. k. sanktionsavgifterna.

Syftet med företagsboten anges i lagrådsremissen vara att näringsidkarna skall förmås att på ett effektivare sätt övervaka att gällande föreskrifter efterlevs inom företagen. Enligt vad som anges i lagrådsremissen bör denna sanktionsform utformas så att den innefattar ett påtagligt klander av de aktuella näringsidkarna och effektivt eliminerar de vinstintressen som kan ligga bakom brotten.

För att undvika förut antydda systematiska svårigheter har företagsboten rent tekniskt konstruerats inte som ett straff för ett brott utan som en särskild rättsverkan av brott av väsentligen samma principiella utformning som förverkande enligt 36 kap. 3 a § brottsbalken. Den reella innebörden av företagsboten är emellertid trots detta – enligt vad som anförs i det följande – i huvudsak ett straff för ett brott och i vissa fall uteslutande ett straff.

Företagsboten skall utgå i pengar med lägst 10 000 kr och högst 3 000 000 kr.

I fråga om brott som medfört eller kunnat medföra ekonomiska fördelar för näringsidkaren anges i motiveringen i lagrådsremissen vissa riktlinjer för hur företagsboten bör bestämmas. Innebörden av departementschefens förslag beträffande denna typ av brott torde vara i huvudsak följande: Företagsboten skall normalt utgå med dels vinstbeloppet utan avdrag för därå belöpande inkomstskatt (det s. k. vinsteliminierande elementet) och dels ett särskilt påslag motsvarande 50 procent av vinstbeloppet (det s. k. klandrande eller bestraffande elementet). Uppgår vinstbeloppet till minst 3 000 000 kr förutsätts att vinstbeloppet skall förklaras förverkat enligt t. ex. 36 kap. 3 a § brottsbalken och att företagsboten skall utgå endast med det bestraffande elementet, dvs. i normalfallet 50 procent av vinstbeloppet. Har någon ekonomisk fördel inte uppkommit men hade en ekonomisk fördel kunnat uppkomma om brottet inte hade upptäckts, föreslås att företagsboten skall utgå med endast det bestraffande elementet, bestämt i normalfallet till 50 procent av den vinst som hade kunnat uppkomma.

I fråga om de brott som inte medfört eller kunnat medföra ekonomiska fördelar innebär departementschefens förslag att allmänna principer för straffmätning skall tillämpas.

Vid bestämmande av företagsbotens storlek bör enligt departementschefen generellt gälla bl. a. att det "finns anledning att fästa stor vikt vid i vilken grad företaget som sådant kan klandras för det inträffade liksom vid i vad mån brottet har varit ägnat att tjäna dettas intressen".

Det belopp som utgår i företagsbot skall enligt lagrådsremissen inte bli avdragsgillt vid inkomsttaxering.

Det anförda ger vid handen att företagsboten är avsedd att ha en klart bestraffande funktion. I många fall kommer den också att få enbart en bestraffande funktion. Detta gäller i alla fall då vinning inte har uppkommit eller då vinning överstigande 3 000 000 kr föreligger. I de fall då vinning understigande 3 000 000 kr föreligger, kommer den bestraffande funktionen, dvs. den del av företagsboten som överstiger den gjorda vinsten efter avdrag för därå belöpande inkomstskatt att dominera. Den bestraffande funktionen torde i sådana fall schablonmässigt komma att omfatta mer än två tredjedelar av hela företagsboten på sätt framgår av följande exempel som bygger på reglerna om inkomstbeskattning av svenska aktiebolag: Vid ett vinstbelopp av 100 000 kr uppgår inkomstskatten till 52 000 kr. Nettovinsten efter skatt blir alltså 48 000 kr. Det vinsteliminierande elementet av företagsboten enligt förslaget uppgår till 100 000 kr, dvs. till 52 000 kr högre belopp än netto efter skatt. Det bestraffande elementet av företagsboten enligt förslaget uppgår i normalfallet till 50 000 kr. Enligt förslaget skulle alltså företagsboten i detta fall utgå med 150 000 kr eller med 102 000 kr mer än det belopp som återstår av vinstbeloppet efter därå belöpande inkomstskatt.

Huvudregeln om företagsbot i 36 kap. 7 § första stycket brottsbalken har givits en så generell utformning att en tillämpning därav i många fall skulle kunna leda till orimliga resultat. I lagrådsremissen föreslås därför vissa undantagsregler. Som motiv för en av dessa anføres bl. a. att syftet med

företagsboten ytterst är att bidra till att man på ett effektivare sätt skall övervaka regelbrottsligheten i företagen. Bl. a. med hänsyn härtill anser departementschefen det vara naturligt att ett företag skall "undgå" företagsbot om man från ledningens sida har uppfyllt de krav som i den delen kan ställas eller om omständigheterna annars är sådana att företaget inte rimligen kan klandras för det inträffade. I den föreslagna lagtexten (36 kap. 7 § andra stycket 2) har detta uttryckts så att huvudregeln om företagsbot inte gäller "om näringsidkaren gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten".

Till huvudregeln om företagsbot knyts även det undantaget att regeln inte skall gälla "om det annars skulle vara uppenbart oskäligt att ålägga företagsbot" (se 36 kap. 7 § andra stycket 3). Undantag får göras även i den formen att företagsbot efterges eller nedsättes (36 kap. 11 §). Detta "får" ske "om det finns särskilda skäl". Som ett exempel på sådana särskilda skäl anges i lagtexten "påföljd för brottet som ådöms näringsidkaren eller företrädare för denne" (punkt 1) och "annan betalningsskyldighet eller särskild rättsverkan för näringsidkaren som brottet medför" (punkt 2).

Min bedömning

Enligt vad som anförts i det föregående kommer företagsbot att kunna utdömas vid alla typer av brott inom näringsverksamhet. Detta innebär att företagsbot kan aktualiseras i en stor mängd situationer av skilda slag. Varken i det betänkande (Ds Ju 1984: 5) av kommissionen mot ekonomisk brottslighet som ligger till grund för lagrådsremissen eller i remissyttrandena över betänkandet eller i lagrådsremissen finns material som gör det möjligt att överblicka och analysera dessa olika situationer. Vad som finns är enbart teoretiskt hållna uttalanden om några få brottstyper. Däremot finns inte någon systematisk genomgång av aktuella brottstyper. Denna brist är särskilt besvärande beträffande det mycket stora antal, vitt skilda brottstyper i näringsverksamhet som inte innehåller ett "åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten" (36 kap. 7 § första stycket) utan endast "annars är av allvarligt slag"; under denna formulering kan hänföras så vitt skilda brott som exempelvis stöld, bedrägeri, rattfylleri, vårdslös körning och vållande till annans död. Jag konstaterar därför att det i ärendet inte finns det underlag som oundgängligen behövs för att lagstiftaren skall kunna avgöra om de föreslagna reglerna — vilka enligt vad som nyss anfördes innefattar betydande principiella nyheter — verkligen kan eller bör tillämpas i alla de skilda typer av situationer som de enligt sin ordalydelse omfattar. Det finns inte heller underlag för att bedöma om förslaget är så utformat att lagen kan antagas tillgodose de angivna syftena under trygghet av kravet på rättsäkerhet för den enskilda. Det är inte en uppgift för lagrådet att komplettera utredningen i här angivna hänseenden.

Den omständigheten att man i lagrådsremissen till huvudregeln om företagsbot knutit regler om betydande undantag kan inte utgöra grund för att acceptera ett mindre vederhäftigt underlag än som brukar krävas för lik-

nande regler om så allvarliga sanktioner mot enskilda. Detta gäller alldeles särskilt då undantagsreglerna givits ett mycket oklart innehåll.

I anledning av det sätt på vilket förslaget till företagsbot utformats vill jag redan här anföra följande: Företagsboten har visserligen tekniskt konstruerats inte som ett straff i vanlig mening utan som en särskild rättsverkan av brott som har begåtts av näringsidkaren, om han är en fysisk person, eller av någon annan. Som redan anförts kommer emellertid företagsboten att i allt väsentligt fungera som ett straff för ett brott som består däri att näringsidkaren antingen själv har begått ett annat brott i sin verksamhet eller för att han inte — enligt lagförslagets ordalydelse — "gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga" att någon annan begått ett annat brott i näringsverksamheten. Den valda tekniska lösningen — särskild rättsverkan av brott — är, med de allvarliga brister i utformningen som jag påtalar i detta yttrande, ägnad att för de enskilda som förlitar sig på lagtextens utformning dölja att det i realiteten är fråga om straff för ett brott av nyss angivet slag. Det finns också anledning anta att den valda tekniken, i förening med den bristfälliga utformningen, kan leda till en osäkerhet vid rättstillämpningen.

I den allmänna motiveringen har departementschefen uttalat att den valda konstruktionen, särskild rättsverkan av brott, framstår som den enda tänkbara "om man inom överskådlig tid skall kunna finna en lösning på de angelägna problem som här är aktuella". Även om denna åsikt troligen är riktig, kan den brådska som uttalandet också antyder inte utgöra något godtagbart försvar för att den valda utformningen gjorts bristfällig på sätt jag kommer att ange i det följande. Det hade självfallet varit möjligt att med godtagbar klarhet och rättssäkerhet utforma den föreslagna sanktionen som en särskild rättsverkan av brott.

De i lagrådsremissen föreslagna bestämmelserna, främst huvudregeln i 36 kap. 7 § första stycket brottsbalken jämförd med undantagsregeln i andra stycket 2 i samma paragraf, innebär bl. a. att näringsidkaren vid hot om ett mycket strängt straff åläggs en förpliktelse att förebygga brottslighet inom sin näringsverksamhet. (I detta och det närmast följande stycket bortses från de fall då näringsidkaren eller hans ställföreträdare personligen begått det brott som kan föranleda företagsbot.) Av den föreslagna formuleringen av lagtexten — som är tillämplig på en mängd olika slag av situationer och som gäller alla som är verksamma inom företaget oavsett vilken ställning däri de intager — går inte att utläsa vilka förebyggande åtgärder som samhället vid nyss nämnt ansvar kräver av näringsidkaren. Inte ens den som uppriktigt strävar efter att hålla sig inom lagens ramar kan med tillräcklig grad av säkerhet förutse tillämpningen av förevarande lagregler; han får inte något tillfredsställande besked om vilka förebyggande åtgärder som samhället kräver av honom i skilda situationer för att han skall undgå sanktionen. Vidare är att märka att det i lagtexten inte angetts vem inom en juridisk person som genom försummelse att vidtaga förebyggande åtgärder kan ådraga näringsidkaren företagsbot. De till föreskrifterna knutna motivuttalandena är så allmänt hållna att de inte ger någon konkret vägledning för de skilda fall där regeln kan aktualiseras.

Att knyta den föreslagna sanktionsregeln — som har en generell räck-

vidd i den meningen att den är tillämplig på ett mycket stort antal vitt skilda situationer och som har en klart bestraffande funktion av allvarlig karaktär — till en så diffust angiven skyldighet inger mycket stora betänkligheter. Såsom förslaget utformats uppfyller det inte de krav på rättssäkerhet som måste ställas. Eftersom de föreslagna reglerna, enligt det anförda, ger en bristfällig information om vad som krävs i fråga om förebyggande åtgärder, kommer reglerna inte heller att fylla den avsedda funktionen att få företagen att verka för att gällande föreskrifter följs inom deras verksamhet. Slutligen kommer ett så utformat förslag att leda till betydande svårigheter vid tillämpningen.

Den närmare innebörden av den föreslagna skyldigheten för näringsidkaren att förebygga brott inom sin näringsverksamhet påverkas även av de förut redovisade reglerna om undantag i 36 kap. 7 § andra stycket 3 och 11 § brottsbalken. Tyvärr har även dessa, som framgår av den tidigare redovisningen, givits ett oklart och alltför allmänt innehåll. De ger därför den enskilde — även om han uppriktigt eftersträvar att vara laglydig — inte tillräckligt säker vägledning. Inte heller är det möjligt att förutse tillämpningen av dessa undantagsregler i det enskilda fallet. Hur skall exempelvis den enskilde kunna förutse när en domstol finner det uppenbart oskäligt att företagsbot utdöms? Vid angivna förhållanden har rättssäkerhetens krav inte tillgodosetts.

Den föreslagna utformningen av huvudregeln i 36 kap. 7 § första stycket brottsbalken och av undantagsregeln i andra stycket 3 (undantaget på grund av uppenbar oskälighet) innebär också att lagstiftaren överlämnar till rättstillämpningen att fullgöra uppgifter som ankommer på lagstiftaren själv. Enligt en vedertagen lagstiftningstradition brukar nämligen i generella straffregler tillämpningsområdet uttryckligen anges så tydligt att något undantag för fall av uppenbar oskälighet inte behöver göras. Se exempelvis bestämmelserna om stöld och bedrägeri i brottsbalken. Eftersom företagsboten enligt vad som anförts i det föregående huvudsakligen eller uteslutande kommer att få en bestraffande funktion saknas godtagbara skäl för att ställa lägre krav på lagstiftarens sätt att utforma reglerna om företagsbot än de krav som brukar gälla i fråga om generella straffregler.

Det skulle måhända kunna göras gällande att de föreslagna undantagsreglerna i 36 kap. 7 § andra stycket och 11 § brottsbalken tillsammans med andra regler utgör någon form av garanti för att en tillämpning av systemet i det enskilda fallet leder till ett resultat, vilket upplevs som både rättvist och konsekvent. Av vikt i detta sammanhang skulle då vara bl. a. att undantagsreglerna i det remitterade förslaget innehåller föreskrifter om en form av dubbel diskretionär prövning. Häremot må erinras att anledningen till att denna dubbla diskretionära prövning föreslås är att huvudregeln i 36 kap. 7 § första stycket brottsbalken givits en så generell utformning att en tillämpning därav i många fall skulle leda till orimliga resultat. Man behöver undantagsreglerna endast därför att man enligt vad jag nyss anförde i strid mot vedertagen lagstiftningstradition underlåtit att i lagtexten uttryckligen ange tillämpningsområdet så tydligt att undantag exempelvis för uppenbar oskälighet inte behövs. Den dubbla diskretionära prövningen skall göras med tillämpning av dessa undantagsregler. Dessa är emellertid

som jag tidigare påpekat så allmänt hållna och så diffusa att de inte ger någon egentlig ledning. Innebörden i kravet att näringsidkaren skall ha "gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten" har sålunda som jag redan har framhållit inte klargjorts. En annan brist är att man inte anger gentemot vilken värdenorm avvägningen av frågan om uppenbar oskälighet skall göras. Det ges inte heller något klart besked om i vilken utsträckning företagsbot faktiskt *skall* efterges när näringsidkaren ådömts straff. Det lämnas alltså helt åt domstolarnas fria skön att – allt efter de värderingar som framdeles kan råda och om vilkas innehåll vi idag intet vet – avgöra om företagsbot skall utgå eller ej i ett visst fall. Jag anser att detta inte tillgodoser rättssäkerhetens krav. Man kan bara fråga sig hur en enhetlig rättstillämpning skall kunna garanteras med sådana regler.

Från principiella utgångspunkter skulle ett undantag för uppenbar oskälighet kunna accepteras för den rent förverkande delen av företagsboten (dvs. vinsten minskad med därå belöpande inkomstskatt) efter de grunder som brukar gälla vid förverkande. Jämför bl. a. 36 kap. 3 a § brottsbalken. Om ett undantag för uppenbar oskälighet skall kunna knytas enbart till den rent förverkande delen av företagsboten krävs dock att företagsbotens bestraffande element i lagtexten klart skiljs från det vinsteliminierande elementet, något som departementschefen motsatt sig.

Utformningen av undantagsregeln i 36 kap. 7 § andra stycket 2 brottsbalken om att huvudregeln om företagsbot i första stycket inte skall gälla "om näringsidkaren gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten" och de därtill knutna motivuttalandena som citerats i det föregående inger – sammanställt med det faktum att regeln rent tekniskt inte utformats som en straffregel utan som en regel om särskild rättsverkan av brott – en viss tvekan om den exakta innebörden även i ett annat mycket väsentligt avseende. Detta gäller frågan om det är åklagaren eller näringsidkaren som har att förebringa den utredning som behövs angående vad näringsidkaren har gjort för att förebygga det begångna brottet. Lagtextens utformning och det avsedda motivuttalandet är möjliga att tolka så att det ytterst blir näringsidkaren som har att förebringa den utredning som behövs för att han skall "undgå" företagsbot enligt huvudregeln. Om detta verkligen är avsikten skulle förslaget innebära en så väsentlig avvikelse från vad som eljest gäller inom svensk straffrättslig lagstiftning för generella straffregler att det inte kan accepteras. Om detta inte är avsikten krävs en klargörande ändring av lagtexten och ett tydligt uttalande i motiven.

De i den föreslagna lagtexten intagna föreskrifterna om hur storleken av företagsboten skall bestämmas i det enskilda fallet är så allmänt hållna att de inte ger tillräcklig vägledning vid tillämpningen av den nya sanktionsformen, som är särskilt komplicerad därför att den föreslås få såväl en vinsteliminierande som en bestraffande funktion.

Beträffande vissa av de brott som kan föranleda företagsbot – nämligen brott som medfört eller kunnat medföra vinst – görs i motiveringen tämligen detaljerade uttalanden om hur företagsboten skall bestämmas. En tillämpning av dessa uttalanden kan i vissa fall leda till resultat som inger betänkligheter från rättvisesynpunkter. Ett sådant fall är att två till det yttre jämförbara brott kan leda till helt olika storlek av företagsboten

enbart därför att det ena men ej det andra hunnit leda till en vinst. Vad nu sagts gäller även i fråga om det bestraffande elementet av företagsboten. Ett annat fall är när det klander som kan riktas mot ett företag är lika stort beträffande två brott. I ett sådant fall kan nämligen företagsbotens bestraffande element enligt motivuttalandena bli större för det ena brottet än för det andra bara därför att vinsten av det förra brottet är större än av det senare.

När det gäller frågan hur förslagets föreskrifter förhåller sig till varandra och till rättsordningen i övrigt finner jag att det på flera viktiga punkter föreligger allvarliga oklarheter.

Reglerna om företagsbot, som har tagits in endast bland föreskrifterna om särskild rättsverkan av brott i 36 kap. brottsbalken, är avsedda att gälla vid sidan om alla andra straffbestämmelser. Meningen är att företagsbot skall utgå utöver det straff som kan utdömas. Eftersom de aktuella straffbestämmelserna inte innehåller någon upplysning om att företagsbot därutöver kan komma i fråga, kommer straffbestämmelserna i fortsättningen att bli vilseledande i den meningen att de inte längre innehåller någon fullständig upplysning om de sanktioner som skall utgå i anledning av brott mot bestämmelserna. Detta är ägnat att vilseleda berörda enskilda personer.

Ett införande av den föreslagna företagsboten innebär generellt att samhällets reaktioner i anledning av en mängd vitt skilda brott ökas. Med hänsyn till den brist på underlag för beslut som jag påtalat i det föregående är det svårt att avgöra om det verkligen finns tillräckliga skäl härför. Det sagda gäller inte minst beträffande brott för vilka straffansvaret helt nyligen bestämts med beaktande av alla kända faktorer, däribland den ekonomiska vinning som brotten kan medföra. De föreliggande bristerna i underlaget för beslut gör det särskilt svårt att avgöra om det finns tillräckliga skäl att generellt höja samhällets reaktioner på föreslaget sätt i de fall då näringsidkaren själv begått det brott som kan föranleda företagsbot.

Enligt den i 36 kap. 11 § brottsbalken föreslagna undantagsregeln skall företagsboten kunna efterges eller jämkas bl. a. när näringsidkaren eller företrädare för honom ådöms straff för det brott som utlöser företagsboten. Syftet härmed synes vara att undvika en omotiverad dubbelbestraffning. Som förslaget utformats framgår emellertid varken av lagtexten eller av motiveringen i vilken utsträckning sådan eftergift eller jämkning skall ske. Vad som avses synes vara en diffus skälighetsbedömning från fall till fall i stället för exakta, klargörande regler. Vad som sålunda föreslås tillgodoser inte rättssäkerhetens krav. Det kommer också att allvarligt försvåra en enhetlig rättstillämpning. Förslaget inger därför betänkligheter.

Förhållandet mellan företagsbot och förverkande berörs i lagtexten endast i 36 kap. 10 § brottsbalken där det sägs att om företagsbot åläggs "skall vinning eller andra ekonomiska fördelar till följd av brottet inte förklaras förverkade, i den mån de beaktats när botens storlek bestämts". Varken av denna lagtext eller av annan lag framgår att — såsom det synes förutsatt i motiven — företagsbot skall användas i första hand och förverkande först i andra hand. Inte heller framgår av den föreslagna lagtexten att förverkande enligt t. ex. 36 kap. 3 a § brottsbalken i vissa fall, såsom

anges i motiveringen, skall tillgripas i stället för företagsbot eller del av företagsboten. Ett sådant fall där företagsboten helt avses bli ersatt med förverkande är när vinsten inte uppgår till företagsbotens minsta belopp 10000 kr. På motsvarande sätt förutsätts i motiveringen att företagsboten skall begränsas till det bestraffande elementet, 50 procent av vinsten, när denna uppgår till mer än företagsbotens högsta belopp 3 000 000 kr och att vinsten i sådana fall skall förklaras förverkad. Inte heller detta framgår på något sätt av lagtexten. Ytterligare fall då förverkande enligt 36 kap. 3 a § brottsbalken förutsätts komma i fråga i stället för företagsbot utan att detta framgår av den föreslagna lagtexten är de fall då företagsbot inte utgår enligt 36 kap. 7 § brottsbalken andra stycket på grund av att "näringsidkaren gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten" eller "om det annars skulle vara uppenbart oskäligt att ålägga företagsbot" och de fall då företagsbot efterges eller nedsättes enligt 36 kap. 11 § brottsbalken.

Det bör i detta sammanhang påpekas att effekten för den enskilde blir en helt annan om företagsbot används än om förverkande enligt 36 kap. 3 a § brottsbalken sker eftersom den skatterättsliga behandlingen är olika. I lagrådsremissen ges inte någon godtagbar förklaring till att denna skillnad bör förcligga.

Från systematisk synpunkt inger det betänkligheter att på sätt som föreslås i motiveringen i vissa fall ersätta företagsboten helt eller delvis med förverkande. En sådan ordning innebär också att det stadgade maximalbeloppet för företagsboten – vilken ju enligt förslaget skall dömas ut som ett enhetligt belopp – i realiteten inte gäller annat än för det bestraffande elementet av företagsboten.

Sammanfattning av min bedömning

Jag har i det föregående konstaterat att de föreslagna reglerna om företagsbot visserligen inte tekniskt utformats som regler om straff för ett brott utan som regler om en särskild rättsverkan av brott men att de föreslagna reglerna trots detta i allt väsentligt kommer att fungera som regler om straff för ett brott. Detta brott består däri att en näringsidkare antingen själv har begått ett annat brott i sin näringsverksamhet eller däri att han inte "gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga" att någon annan begått ett annat brott i näringsverksamheten. De föreslagna reglerna kan aktualiseras i en stor mängd situationer av skilda slag.

Jag har funnit att det underlag för de föreslagna reglerna som redovisas i lagrådsremissen och i där åberopade handlingar, främst betänkandet (Ds Ju 1984: 5) av kommissionen mot ekonomisk brottslighet och remissyttrandena däröver, är otillräckligt, eftersom det inte gör det möjligt att överblicka och analysera de olika situationer i vilka reglerna skulle bli tillämpliga.

Jag har också framhållit att de föreslagna reglerna på flera väsentliga punkter givits en så allmän, diffus och otydlig utformning att det inger mycket allvarliga betänkligheter. Detsamma gäller också i fråga om de till dessa punkter knutna motivuttalandena. De angivna bristerna i de föreslagna reglerna får en särskild betydelse eftersom reglerna gäller en i tekniskt avseende helt ny typ av sammansatt sanktionsform. För att garan-

tera erforderlig rättssäkerhet och en enhetlig rättstillämpning hade här behövts alldeles särskilt klara lagregler.

Bristerna i underlaget och i utformningen av förslaget är av så allvarlig art att det inte är möjligt att avhjälpa dem inom ramen för en lagrådsgranskning.

På grundval av det anförda avstyrker jag bestämt att föreliggande förslag läggs till grund för lagstiftning. Jag vill tillägga att det skulle vara lättare att nå fram till en godtagbar lösning, om förslagets räckvidd gjordes mindre generell exempelvis därigenom att det begränsades till att gälla endast brott som "inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten".

Om min mening inte följs utan det remitterade förslaget läggs till grund för lagstiftning vill jag anförda följande ytterligare synpunkter.

Under angivna förutsättningar instämmer jag i lagrådets förslag att företagsboten konstrueras så att den omfattar endast ett repressivt element; det vinsteliminierande elementet enligt förslaget får i så fall tillgodoses genom tillämpliga förverkanderegler.

Lagrådets förslag att företagsboten skall omfatta bara det bestraffande elementet i företagsboten och att det vinsteliminierande momentet skall tillgodoses genom tillämpning av gällande förverkandebestämmelser leder visserligen till att man kommer att få tillämpa två skilda institut, företagsbot och förverkande, samtidigt i många fall. Detta kan emellertid inte anses innebära någon nackdel jämfört med tillämpningen av de remitterade föreskrifterna om företagsbot. Enligt dessa inrymmer ju företagsboten i sig också nämnda två delar, en avseende förverkande av vinst och en avseende straff. Vid tillämpning av dessa bestämmelser blir alltså domstolen tvungen att göra exakt samma typ av avvägningar som domstolen skulle få göra om man – i enlighet med lagrådets förslag – samtidigt tillämpar regler om förverkande och sådana regler om företagsbot som omfattar endast det repressiva elementet.

Lagrådets förslag på denna punkt innefattar visserligen en avvikelse från de föreslagna föreskrifterna om företagsbotens innehåll och uppbyggnad. Det är emellertid väl möjligt att behålla den valda tekniken, särskild rättsverkan av brott, även om man väljer den av lagrådet förordade ordningen. Det bör här erinras om att företagsboten redan enligt det remitterade förslaget i vissa fall uteslutande har en bestraffande funktion och att den bestraffande funktionen i övriga fall enligt vad jag tidigare visat schablonmässigt kan beräknas till två tredjedelar av företagsbotens belopp. Vad det här gäller är endast att utforma reglerna om företagsboten så att de tillgodoser elementära krav på rättssäkerhet och klara regler på sätt som jag angett i det föregående.

Jermsten:

Jag delar uppfattningen att det remitterade förslaget onekligen ger anledning till vissa betänkligheter av såväl principiell som praktisk natur. I huvudsak är jag även ense med ledamoten Paulsson angående var svagheterna och olägenheterna med den föreslagna ordningen främst ligger. Att jag ändå inte tillmäter dessa förhållanden sådan tyngd att jag i alla delar

kan instämma i hans slutsatser och förslag har sin grund i följande överväganden.

Anses tillräckliga skäl tala för att det nuvarande reaktionssystemet bör förstärkas med en mot näringsidkare särskilt riktad, mer generellt tillämplig sanktion av straffrättslig karaktär torde den föreslagna ordningen, vilken innebär att företagsboten konstrueras och betecknas som en särskild rättsverkan av brott, vara den i praktiken enda framkomliga vägen för en tidsmässigt någorlunda näraliggande sådan reform. Jag hyser alltså inte någon tvekan om att varje lösning som innebär att företagsboten i realiteten kan uppfattas bara som en ny särskild påföljd, jämförlik med dem som anges i 1 kap. 3 § brottsbalken, skulle nödvändiggöra mycket omfattande och delvis säkerligen även svårhemästrade ingrepp i brottsbalkens nuvarande regelverk. Möjligheten att konstruera företagsboten som en särskild rättsverkan av brott hänger således enligt min uppfattning i mycket hög grad samman med just det förhållandet att ett av ändamålen bakom den föreslagna nya reaktionsformen är att eliminera ekonomiska fördelar på grund av den aktuella brottsligheten. Detta syfte med sanktionen avses dessutom — till skillnad från vad som f.n. är möjligt enligt skilda specialbestämmelser om förverkande och den relativt nyligen införda särskilda bestämmelsen i 36 kap. 3 a § brottsbalken — inte bara träffa sådana ekonomiska fördelar som redan uppkommit utan också enbart utsikten till viss vinst. Förslaget kan därför i någon mån betraktas som en vidareutveckling av förverkandelinstitutet. Det bör vidare uppmärksammas att i samtliga fall då en ekonomisk fördel överhuvud taget finns med i bilden, vare sig det gäller redan uppkomna eller enbart förväntade fördelar, sanktionens storlek enligt i varje fall tydliga motivuttalanden avses skola bestämmas med utgångspunkt i ett till en början gjort antagande om den aktuella fördelens storlek. — Jag vill för övrigt redan i detta sammanhang framhålla att det därmed också bör ligga i sakens natur att domstolen kommer att vara skyldig att i domskälen noggrant redovisa både hur ifrågavarande beräkning har utförts och vilket resultat som den har gett. — För dessa fall är det också en uppenbar fördel att det enligt den föreslagna ordningen i regel inte behöver bli fråga om att samtidigt tillämpa två separata institut med delvis likartade syften och där prövningen i båda fallen ytterst går ut på att undvika ett resultat som från en övergripande bedömning framstår som obilligt. Från de allmänpreventiva utgångspunkter som anförts ligga bakom förslaget torde det inte heller vara helt betydelselöst att i fall då de särskilda förutsättningarna föreligger, som krävs för att det föreslagna nya institutet skall kunna tillämpas mot en näringsidkare, alla likartade ekonomiska ingripanden mot honom sammanförs och redovisas under den klandrande beteckningen företagsbot.

Mot vad nu sagts kan visserligen invändas att det föreslagna nya institutet avses kunna tillämpas också i fall där någon som helst ekonomisk fördel inte kan påvisas utan förutsätts kunna komma till användning även då motsatsen föreligger, dvs. när brottsligheten förorsakat näringsidkaren en direkt förlust. Det kan inte förnekas att denna omständighet skapar svårigheter när det gäller möjligheten att godta att institutet i systematiskt hänseende likväl inordnas som en särskild rättsverkan av brott. Med tanke

på hur regelsystemet utformats — och enligt vad som föreslås i det följande ytterligare kan förtydligas — kan det emellertid förväntas att undantagsfall av nyss angivet slag i praktiken kommer att bli jämförelsevis sällsynta. Med hänsyn härtill och då varje mera betydande avvikelse från det föreslagna nya institutets innehåll och uppbyggnad — på tidigare anförda skäl — torde få till följd att detta inte längre kan konstrueras som en särskild rättsverkan av brott anser jag att övervägande skäl talar för att det remitterade förslaget i sina huvuddrag kan läggas till grund för lagstiftning.

Det remitterade förslaget omfattar bl. a. enskilda näringsidkare. Ett av skälen därtill är att en sådan företagare mycket väl kan driva en verksamhet med både ojämförligt större omfattning och flera anställda än t. ex. ett konkurrerande aktiebolag. Enligt vad som angetts i motiven avses institutet emellertid kunna komma till användning också i fall då företagaren själv är den som har utfört det aktuella brottet och även när han har ådömts, eller kommer att dömas till ett personligt straff härför. Ett beaktansvärt motiv för en sådan ordning är att det t. ex. kan vara fråga om ett fall då någon vinst ännu inte har uppkommit för företaget men väl på goda grunder förväntas uppkomma i framtiden. Av motivuttalandena kan emellertid inte tydligt utläsas att avsikten är att det nya institutet under angivna förhållanden skall tillämpas endast när en ren vinsteliminering kan anses vara påkallad. Om institutet kunde få utnyttjas även i andra nu aktuella fall skulle detta dock innebära att dess funktion plötsligt undergick den fundamentala och inte godtagbara förvandlingen till en för vissa särskilda personer avsedd straffskärpningsregel. Det framstår därför som angeläget att det i varje fall i motiven — för dessa undantagsfall — klart framhålls att en sådan användning av institutet aldrig skall kunna komma i fråga. Enligt min mening bör för övrigt redan i detta sammanhang den frågan ställas om inte en strikt logisk tolkning av den i 36 kap. 7 § andra stycket 2 föreslagna undantagsbestämmelsen — nämligen att näringsidkaren gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten — närmast leder till den slutsatsen att institutet över huvud taget inte är avsett att tillämpas i fall då företagaren själv är den som utfört brottet. Det är således svårt att förstå vad just han "skäligen" bort göra för att avhålla sig från brott.

Mot bakgrund av att de föreslagna lagbestämmelserna delvis getts ett tämligen generellt innehåll, vilket i och för sig kan tänkas skapa svårigheter i rättstillämpningen och ge negativa återverkningar från rättssäkerhetssynpunkt, vill jag i detta sammanhang slutligen tillägga följande. En grundläggande tanke bakom förslaget är att det nya institutet skall kunna tillämpas på sinsemellan synnerligen olika fall. Detta gäller inte bara de olikheter som kan förekomma i stort sett utan framförallt beträffande var och en av de särskilda förutsättningar som enligt de föreslagna reglerna måste konstateras ha förelegat för att företagsbot skall kunna komma i fråga. Exempelvis gäller detta beträffande brottets och gärningsmannens relation till den aktuella näringsverksamheten samt dess speciella föreskrifter eller villkor, vilka i sin tur kan vara beroende av den tillämpade företagsformen, verksamhetens huvudsakliga inriktning, omfattning m. fl. liknande, ytterst varierande omständigheter. Det torde vid sådana förhållanden inte bara vara snart sagt omöjligt utan från ändamålssynpunkt rent av betänkligt om

det i lagtexten för vart och ett av dessa kriterier skulle närmare anges vilka omständigheter som bör tillmätas speciell betydelse vid den ifrågavarande delen av den aktuella prövningen.

Med tanke särskilt på rättssäkerhetens krav måste den centrala bedömningen därför i stället gälla frågan i vad mån de föreslagna reglerna – vad beträffar såväl det materiella innehållet som den förutsatta beslutsordningen – sammantagna kommer att utgöra en tillräckligt betryggande garanti för att en tillämpning av systemet i det enskilda fallet leder till ett resultat, vilket upplevs som både rättvist och konsekvent. Jag fäster i den delen bl. a. viss vikt vid det förhållandet att det remitterade förslaget innehåller föreskrifter om en i liknande sammanhang ovanlig, dubbel diskretionär prövning. Avsikten är att dessa prövningar skall ske i olika etapper av förfarandet. I sak innebär detta att i fall då det från början – mot bakgrund av de föreslagna bestämmelserna i 36 kap. 7 § brottsbalken inte ansetts vara uppenbart obilligt att ålägga en näringsidkare företagsbot det mycket väl kan komma i fråga att domstolen vid sin slutliga bedömning enligt den föreslagna 36 kap. 11 § brottsbalken beslutar att någon företagsbot ändå inte skall åläggas. Till bilden hör också att de principiella invändningar som på goda grunder kan anföras mot en ordning vilken förutsätter att viss kompletterande vägledning ibland kan behöva sökas i lagstiftningens förarbeten – innan en mera omfattande rättspraxis på området hunnit utbildas – torde förlora något av sin vanliga tyngd när det som här är fråga om ett helt nytt institut, vilket därtill kan väntas bli tillämpat endast i fall som inte är vare sig särskilt frekventa eller vardagsbetonade.

36 kap. 7 §

Lagrådet (Paulsson):

Paragrafen innehåller de rekvisit som skall vara uppfyllda för att företagsbot skall kunna utdömas.

Huvudregeln i första stycket är i formellt hänseende uppbyggd så att den såsom förutsättning för att företagsbot skall kunna åläggas en näringsidkare bara rent objektivet beskriver en viss brottslighet, som skall ha förekommit inom näringsverksamheten. Av undantagsregeln i andra stycket 2 och av motivens innehåll framgår emellertid att företagsbot inte skall utgå "om näringsidkaren gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten". Även om lagtexten liksom motiven är otydliga i detta hänseende får det antas vara avsett att bevisbördan i frågan huruvida näringsidkaren gjort vad som kan krävas av honom skall ligga på åklagaren i vanlig ordning och att det således, åtminstone i princip, inte skall åligga näringsidkaren att visa att han iakttagit tillbörlig aktsamhet för att han skall bli fri från företagsboten.

De föreslagna bestämmelserna är generella på det sättet att de gäller för hela det straffrättsliga fältet. De är således tillämpliga inte bara på brott mot de speciella näringsrättsliga författningarna eller de särskilda lagrum i brottsbalken, som avser näringsverksamhet, utan de gäller i princip vilket brott som helst, som begåtts "i utövningen av näringsverksamhet". Rekvisiten är vidare mycket allmänt hållna och kan därför antas ge stort utrymme för olika tolkningar och bedömningar efter skön. Detta ger anledning

att ifrågasätta huruvida de föreslagna reglerna uppfyller de krav på rättssäkerhet som måste ställas på en lagstiftning av straffrättskaraktär. Frågan bör ses i samband med att även reglerna om företagsbotens belopp är allmänt hållna och från lagteknisk synpunkt ger utrymme till stora variationer, låt vara att av remissprotokollet kan utläsas att vissa "tumregler" för bestämmande av botens belopp kan vara avsedda att tillämpas.

De skäl som andragits för införande av företagsbot synes främst åsyfta den situationen att näringsverksamheten bedrivs av en juridisk person och att den fysiska person, som begått brottet och dömts för detta, är ställföreträdare – kanske rent av ensam aktieägare i ett bolag – eller annars intar en ledande ställning i företaget. I sådana fall behöver från rättssäkerhetssynpunkt inte hysas betänkligheter mot att den juridiska personen åläggs företagsbot, vare sig brottet skett uppsåtligen eller av oaktsamhet; här föreligger i sak närmast identitet mellan den brottslige och näringsidkaren, låt vara att den sistnämnde inte kan dömas för brottet. Liknande synpunkter synes kunna läggas på den situationen att brottet visserligen har begåtts av någon som inte har en ledande ställning men att brottet har utförts på näringsidkarens (ledningens) uppmaning eller med dennes goda minne. Har brottet i här avsedda fall begåtts utan näringsidkarens vetskap är läget ett annat. För en sådan händelse innefattar paragrafen en allmän aktsamhetsregel av innehåll att näringsidkaren skall göra vad som skäligen kan krävas för att förebygga sådan brottslighet. Utformningen av lagtexten ger dock föga ledning för bedömning av den närmare innebörden av denna regel för skilda näringsgrenar och för olika situationer. Ej heller ger motiven någon egentlig upplysning i detta hänseende; varken kommissionens betänkande eller remissprotokollet innehåller några belysande exempel annat än i mycket begränsad omfattning. I detta hänseende kan därför tänkas uppstå en betydande osäkerhet om rättsregelns innebörd och vad som till följd av densamma åligger näringsidkaren.

I sammanhanget bör särskilt uppmärksammas att företagsbot enligt förslaget kan åläggas inte bara när den brottslighet, som förekommit vid utövning av näringsverksamhet, inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter, som är förenade med verksamheten, utan även när brottsligheten annars är av allvarligt slag. Med förstnämnda uttryck avses brott mot utpräglad näringsreglerande bestämmelser, vare sig de förekommer i specialförfattningar eller i brottsbalken. Dessa "särskilda skyldigheter" måste näringsidkaren givetvis alltid känna till och följa, och det ter sig också tämligen naturligt att det allmänna ställer krav på att näringsidkaren organiserar och bedriver sin verksamhet så att sådana skyldigheter så långt möjligt iakttas. När det åter gäller andra typer av brott synes frågan vilka krav som i aktsamhetshänseende kan ställas på näringsidkaren vara betydligt svårare att bedöma. Här kan det i stort sett vara fråga om vilket brott som helst, bara det har begåtts "i utövningen av näringsverksamhet". Av specialmotiveringen att döma synes härför inte krävas mycket annat än att brottet har någon form av samband med näringsidkarens verksamhet. Som exempel nämns bl. a. att en anställd smugglar narkotika när han fungerar som förare av företagets bilar. Innebörden av det uppställda aktsamhetskravet när det gäller att förhindra sådana allmänna brott måste rimligen

växla betydligt för olika näringsområden och för olika typer av brott. Vad som kan krävas härvidlag måste framstå som mycket tveksamt både för näringsidkarna själva och för de rättstillämpande domstolarna. Regeln framstår i denna del som alltför diffus till sitt innehåll.

Med hänvisning till det anförda förordar lagrådet att den brottslighet inom näringsverksamhet, som skall kunna föranleda företagsbot, begränsas till att avse fall då brottsligheten inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten.

Det må här tilläggas, i anslutning till ett uttalande i specialmotiveringen, att enligt lagrådets mening brott mot miljöskyddslagen i allmänhet bör kunna betraktas som ett åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten.

Beträffande utformningen av bestämmelserna under vilka förutsättningar företagsbot skall kunna utgå vill lagrådet vidare erinra om att lagrådet under avsnittet "Allmänna synpunkter" på anförda skäl förklarat sig inte kunna biträda den föreslagna regleringen i vad den innebär att företagsbot skall kunna åläggas en enskild näringsidkare när han själv begått det aktuella brottet.

Lagrådet vill vidare något beröra det i lagtexten uppställda rekvisitet att brottsligheten skall ha inneburit ett "grovt åsidosättande" av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten. Det är givet att sådana allmänt hållna formuleringar, såsom också framhållits av vissa remissinstanser; kan föranleda vissa gränsdragningsproblem; sådana kan dock naturligen inte helt undvikas. Om det exempelvis gäller överträdelse av någon bestämmelse i en näringsrättslig författning måste ett "grovt åsidosättande" rimligen förutsätta att brottsligheten – vid en jämförelse med de föreskrifter i övrigt som gäller enligt författningen – framstår som klandervärd i betydande grad. Rekvisitet "grovt åsidosättande" kan enligt vanligt juridiskt språkbruk inte ges den innebörden, att däri skulle inrymmas varje brottslighet som inte kan betecknas som lindrig eller ringa. Enbart det förhållandet att fängelse ingår i straffskalan för det aktuella brottet kan inte heller tas till intäkt för en allmän slutsats att brottsligheten innebär ett grovt åsidosättande av någon särskild skyldighet enligt författningen; i sammanhanget må erinras om att, såvitt gäller de många näringsrättsliga författningarna, de straffbestämmelser, som innehåller fängelse i straffskalan, ofta är avsedda att täcka gärningar av mycket olika straffvärde, från bagatellförfärdelser till svårartade överträdelser. Lagrådet vill vidare – till ett uttalande i specialmotiveringen, vari departementschefen förklarar att en näringsidkare, som gjort sig skyldig till bokföringsbrott, bör kunna anses ha grovt åsidosatt sina särskilda skyldigheter som näringsidkare – foga den kommentaren att om bokföringsbrottet av domstolen betraktas som ringa (jfr 11 kap. 5 § brottsbalken) och gärningsmannen döms till ett mindre bötesbelopp, det oftast torde vara svårt att ändå betrakta brottsligheten som ett "grovt åsidosättande" av den särskilda skyldighet att föra böcker, som åligger honom som näringsidkare.

Såsom tidigare framhållits är huvudregeln i första stycket om förutsättningarna för att företagsbot skall utgå i formellt hänseende uppbyggd så att den bara rent objektivt beskriver en viss brottslighet, som skall ha före-

kommit inom näringsverksamheten. Frågan huruvida någon skuld till det inträffade skall behöva ligga näringsidkaren till last kommer fram endast indirekt genom undantagsbestämmelsen i andra stycket 2. Det skulle stå bättre i överensstämmelse med gängse lagstiftningsteknik om rekvisiten kunde beskrivas så att det i mera positiv form kommer fram vad som förutsatts ligga näringsidkaren till last för att företagsbot skall få utgå. En sådan utformning skulle också stämma bättre överens med det av justitieutskottet (JuU 1981/82: 53) uttalade önskemålet, till vilket departementschefen anslutit sig i remissprotokollet, att sanktionen bör utformas så att den innefattar ett påtagligt klander av de aktuella företagen. Om lagtexten utformas med en sådan inriktning kan den lämpligen som huvudfall ange den situation, som lagförslaget främst torde åsyfta, nämligen att brottet har utförts av ställföreträdare för näringsidkaren eller av annan som intar en ledande ställning i företaget, och därjämte, för att täcka övriga tänkta situationer då företagsbot avses skola utgå, uppta att näringsidkaren i annat fall inte gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten. Av en sådan formulering skulle även tydligt framgå att bevisbördan principiellt ligger på åklagaren när det gäller frågan om näringsidkaren iakttagit erforderlig aktsamhet till förebyggande av brottsligheten.

Under hänvisning till det anförda förordar lagrådet att första stycket ges förslagsvis följande utformning: "För brott - - - förenade med verksamheten samt under förutsättning att brottet har begåtts av ställföreträdare för näringsidkaren eller av någon som annars intar en ledande ställning hos honom eller att, i annat fall, näringsidkaren inte gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten."

Utformas första stycket med den inriktning lagrådet förordat kan punkt 2 i andra stycket utgå. Mot bakgrund av hur bl. a. 36 kap. 1, 3 a och 11 §§ brottsbalken f.n. är avfattade och då det enligt lagrådets uppfattning också föreligger en klar, betydelsemässig skillnad mellan "obilligt" (jfr bl. a. orättfärdigt) och "oskäligt" förordar lagrådet slutligen att ett utbyte mellan dessa ord sker i den föreslagna punkten 3 i andra stycket. Om punkten 2 utgår synes det för övrigt kunna övervägas om det längre finns någon anledning att punktindela återstående bestämmelser i stycket.

Mueller:

Jag har i avsnittet med allmänna synpunkter konstaterat att det finns mycket allvarliga brister i underlaget för det remitterade förslaget och i utformningen av detta samt att bristerna inte kan avhjälpas inom ramen för en lagrådsgranskning. Jag har därför bestämt avstyrkt att förslaget läggs till grund för lagstiftning. Vad jag anför i det följande innebär alltså inte förslag till alla de ändringar som behövs för att avhjälpa bristerna så att det remitterade förslaget skall kunna läggas till grund för lagstiftning utan endast uttalanden beträffande vissa detaljfrågor.

Det bör erinras om att jag i avsnittet med allmänna synpunkter tillagt att en möjlighet vore att man begränsade förslaget till företagsbot till att avse endast de fall då fråga var om "ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten"; företagsbot skulle i så fall inte utgå i fall då brottsligheten "annars är av allvarligt slag".

Mot bakgrund av vad som jag här har anfört gillar jag lagrådets kritik mot utformningen av förevarande paragraf men anser att den inte går tillräckligt långt. Lagrådet har föreslagit vissa begränsningar och omformuleringar. Dessa förslag innefattar i och för sig klara förbättringar. Det bör emellertid understrykas att det även i lagrådets förslag saknas bestämmelser av vilka framgår vem inom en juridisk person som genom försummelse att vidtaga förebyggande åtgärder kan ådraga näringsidkaren/den juridiska personen företagsbot. En sådan bestämmelse krävs om rättssäkerheten skall kunna tryggas. På grund av de brister i beslutsunderlaget som jag påtalat i avsnittet med allmänna synpunkter har jag inte möjlighet att här föreslå en sådan bestämmelse.

Jag instämmer i vad lagrådet anfört om innebörden i rekvisitet "grovt åsidosättande" av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten. Vad beträffar rekvisitet att brottet skall ha begåtts "i utövningen av näringsverksamhet" vill jag, utöver vad lagrådet anfört därom, erinra om departementschefens uttalanden att — liksom vid tillämpning av motsvarande bestämmelse i 36 kap. 3 a § brottsbalken — så skall anses vara fallet om brottet ingår som "ett led" i en näringsidkares verksamhet eller "typiskt sett" har en klar anknytning till den verksamhet som bedrivs av gärningsmannen i hans egenskap av näringsidkare eller av företrädare eller anställd hos den som bedriver näring.

Jag vill vidare erinra om att i motiveringen anføres att även brott som begåtts av uppdragstagare kan anses ha begåtts i utövning av näringsidkarens verksamhet. Den närmare innebörden av begreppet uppdragstagare har emellertid inte berörts. Avses därmed även mer eller mindre självständiga underentreprenörer, såsom vissa byggnadsarbetare, arrendatorer av restauranggarderober eller frisörstolar? Vad avses gälla om en sådan underentreprenör bedriver sin verksamhet i aktiebolagsform?

Enligt specialmotiveringen skall gemensam företagsbot dömas ut, om mer än ett brott begåtts i utövningen av näringsverksamheten. Detta torde vara en riktig lösning. Den kan emellertid inte anses ha kommit till klart uttryck i själva lagtexten. För att så skall ske krävs att första stycket kompletteras med en mening av förslagsvis följande lydelse: "Skall företagsbot samtidigt bestämmas för flera brott ådömes gemensam företagsbot."

Det bör framhållas att förslaget inte innehåller någon motsvarighet till bestämmelserna om sammanträffande av brott i 34 kap. brottsbalken. Det kan finnas fall då brott upptäcks först efter det att företagsbot ålagts för ett annat brott. För sådana fall skulle dylika bestämmelser kunna behövas.

I specialmotiveringen till andra stycket uttalas att punkten 3 (undantaget på grund av uppenbar oskälighet) "är avfattad så att den inte bara ger underlag för att besluta att företagsbot inte skall dömas ut utan också ger underlag för en billighetsprövning när botens storlek skall bestämmas". Enligt min mening ger utformningen av lagtexten inte utrymme för en sådan billighetsprövning.

Jag biträder lagrådets förslag att ordet "oskäligt" i andra stycket bör ersättas med ordet "obilligt".

Jag delar lagrådets uppfattning att den föreslagna utformningen av paragrafen ger utrymme för vissa ändringar i förtydligande syfte. Med utgångspunkt i den förutsättningen, att det remitterade förslaget emellertid med i princip oförändrat huvudinnehåll läggs till grund för lagstiftning, synes flera påtagliga fördelar kunna nås enbart genom en närmast redaktionell ändring av paragrafen. Den skulle innebära att första stycket kompletteras med följande tillägg: "samt om näringsidkaren inte gjort vad som skäligen kunnat krävas för att förebygga brottsligheten". Samtidigt vidtas den följdändringen i andra stycket att den föreslagna punkt 2 får utgå.

En betydelsefull fördel med nyss angivna ändringar skulle till en början vara att det redan av den inledande och centrala bestämmelsen om företagsbot direkt kan utläsas vad som avses utgöra en tredje grundläggande förutsättning för att institutet skall kunna tillämpas, nämligen att näringsidkaren i varje fall brustit i tillbörlig aktsamhet för att hindra den aktuella brottsligheten. Det behöver vidare inte råda någon som helst tvekan om att det givetvis i princip ankommer på åklagaren att visa att även denna förutsättning är för handen i det enskilda fallet. Slutligen blir det också tydligare att ifrågavarande skälighetsbedömning främst bör ha sin utgångspunkt i det samband som i det enskilda fallet föreligger mellan de omständigheter vilka gjort att de båda andra grundläggande förutsättningarna för en tillämpning av institutet kan anses vara infriade.

En i efterhand gjord bedömning av en företagares möjligheter att vidta "skäliga" åtgärder för att förebygga brott måste således enligt min mening bl. a. omfatta brottets och gärningsmannens relation till den aktuella verksamheten, dvs. dess art, huvudsakliga inriktning, organisation och andra liknande särförhållanden. Det måste med andra ord kunna fastställas att företagaren på grund av något sådant förhållande i varje fall borde ha haft anledning räkna med att det fanns viss risk för att det aktuella brottet, eller annan någorlunda likartad brottslighet, skulle kunna begås i hans verksamhet samt därtill att han också haft rimliga möjligheter att eliminera denna risk. En sådan situation får i allmänhet antas ha förelegat i fall då "brottsligheten inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten". Det synes emellertid inte uteslutet att det även under angivna omständigheter kan finnas utrymme för att skälighetsbedömningen leder till att företagsbot inte skall åläggas t. ex. därför att brottet framstår som tillfälligt eller perifert i förhållande till företagets ordinarie verksamhet eller om företagets allmänna ansvar för gärningsmannen i förevarande hänseende på grund av anställningsförhållandet eller annan särskild orsak ter sig svagare än normalt.

Vad beträffar den närmare tolkningen av rekvisitet "brottsligheten inneburit ett grovt åsidosättande ..." så ansluter jag mig till vad lagrådet anfört därom. Vad åter gäller det alternativa rekvisitet "eller annars är av allvarligt slag" så torde en tillämpning av "skälighetsregeln", med nyss förutsatt innebörd, få till följd att den praktiska betydelsen av rekvisitet under alla förhållanden blir tämligen starkt begränsad. Det måste nämligen antas att ju svagare anknytningen är mellan brottet som sådant och den aktuella verksamheten desto mindre har företagaren i allmänhet haft anled-

ning räkna med att brottet verkligen skulle komma att begås i "utövningen av näringsverksamheten". En tillämpning av ifrågavarande rekvisit synes sålunda kunna komma i fråga endast då någon särskild betingelse förelegat som medfört en inte försumbar risk för brottsligheten.

Jag instämmer slutligen i vad lagrådet anfört om att ordet "oskäligt" bör bytas ut mot ordet "obilligt" i andra stycket.

36 kap. 9 och 10 §§

Lagrådet (Paulsson):

I det föregående har lagrådet förordat att företagsbot skall omfatta endast ett repressivt moment och således inte tillika, såsom remissförslaget förutsätter, en eliminering av uppkommen ekonomisk fördel. Biträdes lagrådets förslag i detta hänseende bör 10 § utgå och 9 § lämpligen kompletteras med en erinran om gällande förverkandebestämmelser.

Vidhålls emellertid remissförslaget att företagsbot i princip skall omfatta även vinsteliminering vill lagrådet anföra följande beträffande utformningen av aktuell lagtext. Den avsedda innebörden av 10 § är att förverkande enligt 36 kap. 3 a § brottsbalken eller enligt annan tillämplig bestämmelse om förverkande av vinst inte får ske om företagsboten innefattar undanröjande av sådan vinning. Detta synes böra komma till mera adekvat språkligt uttryck än som skett i remissförslaget. Placcras bestämmelsen härom i direkt anslutning till reglerna i 9 § om vad som skall beaktas vid bestämmande av företagsbot skulle vidare tydligare framgå att företagsboten i princip skall innefatta även vinsteliminering.

I specialmotiveringen framhålls att vid bestämmande av företagsboten generellt gäller att hänsyn bör tas till i vad mån företaget kan klandras för det inträffade. En anknytning till detta förhållande skulle ernås om bland de omständigheter, som enligt 9 § skall beaktas vid botens bestämmande, anges brottslighetens "förhållande till den aktuella näringsverksamheten".

Med hänvisning till det anförda förordar lagrådet – under förutsättning att företagsboten i princip skall innefatta vinsteliminering – att 9 §, med viss redaktionell jämkning, ges förslagsvis följande utformning:

"När storleken av företagsbot bestäms skall hänsyn tas till brottslighetens art, omfattning och förhållande till den aktuella näringsverksamheten. Har brottsligheten medfört eller kunnat medföra ekonomiska fördelar för näringsidkaren skall också värdet därav särskilt beaktas. Innefattar företagsbot belopp för undanröjande av sådana fördelar, som uppkommit för näringsidkaren, gäller ej 4 § eller annan i och för sig tillämplig bestämmelse om förverkande av vinning till följd av brott."

En lösning i enlighet med det anförda förutsätter att 10 § utgår.

Särskilt med hänsyn till det samband, som föreligger mellan företagsbot i remissförslagets form och möjligheten att förklara en ekonomisk vinning förverkad enligt 36 kap. 3 a § brottsbalken eller annan motsvarande bestämmelse bör domstolarna vara skyldiga att i sina domskäl noggrant redovisa de beräkningar som ligger bakom företagsbotens belopp och det resultat de gett.

I sammanhanget vill lagrådet vidare anföra följande. Frågan huruvida ekonomisk fördel uppkommit till följd av ett brott (jfr även 3 a §) synes inte

i och för sig vara liktydig med att fördelen är omedelbart tillgänglig för näringsidkaren. Om exempelvis brottet innebär att miljöfarligt gift bortskaffats på ett olagligt sätt och näringsidkaren därigenom inbesparas utgifter för en lagenlig, mera kostsam destruering av giftet torde den ekonomiska fördelen för honom ha uppkommit redan genom det brottsliga förfarandet, även i det fall att utgifterna för en lagenlig destruering skulle vara att hänföra till en betydligt senare tidpunkt.

Mueller:

Utöver den kritik som jag anför i avsnittet med allmänna synpunkter vill jag här anförda följande för den händelse att det remitterade förslaget – mot mitt bestämda avstyrkande – skulle läggas till grund för lagstiftning.

För den händelse att företagsboten i en kommande lagstiftning – i strid mot lagrådets förslag – i enlighet med det remitterade förslaget ges både en vinsteliminering och en bestraffande funktion krävs under alla förhållanden flera väsentliga förtydliganden och tillägg till den föreslagna lagtexten. För det första är det oundgängligt att själva lagtexten kompletteras så att däri klart anges att företagsboten har dessa två funktioner. För det andra krävs att lagtexten utformas så att därav tydligt framgår att företagsbotens vinsteliminering funktion, såsom anges i motiveringen i lagrådsremissen, inte skall tillämpas i de fall då värdet av de ekonomiska fördelar som den aktuella brottsligheten medfört eller kunnat medföra överstiger företagsbotens maximibelopp 3 000 000 kr. Möjligen bör i detta sammanhang – i strid med vad som anförts i motiveringen – den övre gränsen ligga redan vid 2 000 000 kr. Redan vid en vinst överstigande 2 000 000 kr kommer nämligen maximibeloppet för företagsboten 3 000 000 kr inte att räcka till för att man skall kunna taga ut 150 procent av vinsten som företagsbot i enlighet med den ”tumregel” för bestämmande av företagsbotens storlek, som förordas i lagrådsremissens motivdel. För det tredje krävs en komplettering av den föreslagna lagtexten i anledning av departementschefens uttalande att vid bestämmande av företagsbotens storlek generellt bör gälla bl. a. att ”det finns anledning att fästa stor vikt vid vilken grad företaget som sådant kan klandras för det inträffade” (se avsnitt 2.7). Detta uttalande har nämligen inte kommit till uttryck i det remitterade lagtextförslaget. Den här senast angivna kompletteringen synes böra formuleras mot bakgrund av undantagsregeln i 36 kap. 7 § andra stycket 2 enligt vilken huvudregeln om företagsbot inte gäller ”om näringsidkaren gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten”. Den av lagrådet föreslagna formuleringen ”förhållande till den aktuella näringsverksamheten” synes mig komma att avse även andra omständigheter än de departementschefens uttalande torde åsyfta. – I anslutning till den här senast angivna bestämmelsen krävs föreskrift av vilken framgår vem inom en juridisk person som genom sina åtgärder eller försummelser kan påverka storleken av den företagsbot som företaget skall ådömas. Med hänsyn till de brister i beslutsunderlaget som jag påtalat i avsnittet med allmänna synpunkter kan jag inte här ange hur en sådan föreskrift bör utformas. Mina övriga förslag till kompletteringar av lagtex-

ten kan tillgodoses genom att 36 kap. 9 § brottsbalken formuleras på förslagsvis följande sätt:

”När storleken av företagsbot bestäms skall hänsyn tas till brottslighetens art och omfattning, till värdet av de ekonomiska fördelar som brottsligheten har medfört eller kunnat medföra samt till arten och omfattningen av näringsidkarens underlåtenhet att göra vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten.

Om brottsligheten har medfört ekonomiska fördelar för näringsidkaren skall företagsboten dessutom omfatta ett belopp motsvarande värdet av dessa fördelar. Är detta på grund av vad som föreskrivs i 8 § inte möjligt skall företagsboten bestännas med tillämpning endast av första stycket.

Skall enligt andra stycket värdet av de ekonomiska fördelarna beaktas när företagsboten bestäms, gäller ej 4 § eller annan eljest tillämplig bestämmelse om förverkande av vinning till följd av brott.”

Om 36 kap. 9 § brottsbalken utformas i enlighet med det anförda, bör 36 kap. 10 § brottsbalken utgå.

Det bör tilläggas att det är en klar brist i det remitterade förslaget att man däri inte anger närmare hur värdet av de aktuella ekonomiska fördelarna skall beräknas; en fråga som borde kräva behandling är exempelvis vilka kostnader som skall få beaktas, t. ex. utvecklingskostnader för en produkt som producerats i stora serier när endast en del av serierna berörs av det företagsbotgrundande brottet. I vilken utsträckning bör avskrivningar på använda maskiner och andra inventarier få dras av från bruttointäkten?

Jag instämmer i vad lagrådet anför om skyldighet för domstolarna att i domskälen redovisa sina beräkningar.

Enligt den allmänna motiveringen (inledningen till avsnitt 2.9) synes förverkande vara avsett att kunna komma i fråga trots att företagsbot utdömts nämligen om särskilda skäl föranleder det. Den föreslagna lagtexten ger emellertid inte någon sådan möjlighet; en sådan möjlighet skulle för övrigt vara helt orimlig.

Jermsten:

Med utgångspunkt i de ställningstaganden som jag redovisat under allmänna synpunkter och under 7 § ansluter jag mig till vad lagrådet under nu förevarande paragrafer har anför om att tankarna bakom det remitterade förslaget skulle komma till tydligare uttryck om bestämmelserna i paragraferna sammanförs i en enda paragraf, med förslagsvis den lydelse som lagrådet alternativt har förordat.

11 §

Lagrådet (Paulsson):

Lagrådet har under ”Allmänna synpunkter” på anförda skäl förklarat sig inte kunna biträda det remitterade förslaget i vad det innebär att företagsbot i princip skall kunna komma till användning även i det fall att en enskild näringsidkare begått det aktuella brottet och därmed själv drabbas av straff. Förslaget i denna del påkallar jämkning av punkten 1 i förevarande paragraf. Med beaktande härav och för att den avsedda inne-

börden av paragrafen skall komma till tydligare uttryck förordar lagrådet att paragrafen utformas enligt följande:

”Företagsbot får efterges eller sättas lägre än vad som bort ske med tillämpning av 9 § om

1. påföljd för brottet ådöms företrädare för näringsidkaren,
2. brottet medför annan betalningsskyldighet eller särskild rättsverkan för näringsidkaren eller
3. det annars är påkallat med hänsyn till annan liknande omständighet.”

Skulle lagrådets nämnda, under ”Allmänna synpunkter” framlagda förslag inte följas, bör punkten 1 i förevarande paragraf ges lydelsen ”påföljd för brottet ådöms näringsidkaren eller företrädare för denne”.

Mueller:

Jag har i avsnittet med allmänna synpunkter anfört mycket allvarlig kritik mot förevarande paragraf. Enligt min mening framgår det inte av lagtexten – och inte heller av motiveringen – i vilken utsträckning eftergift eller jämkning *skall* ske. Vad som föreslagits är en diffus skälighetsprövning från fall till fall i stället för de exakta, klargörande regler som behövs för att tillgodose rättssäkerhetens krav och behovet av en enhetlig rättstillämpning.

Med hänsyn till de brister i beslutsunderlaget som jag påtalat i avsnittet med allmänna synpunkter har jag inte möjlighet att själv föreslå sådana exakta och klargörande regler som behövs. I detta sammanhang bör påpekas att lagrådets förslag i huvudsak endast är av formell karaktär och alltså inte innefattar sådana regler som jag efterlyst.

Departementschefen har i den allmänna motiveringen (avsnitt 2.8) i allt väsentligt anslutit sig till bl. a. ett förslag av kommissionen mot ekonomisk brottslighet av innebörd att ”företagsbotens vinsteliminering i allt väsentligt bör vidhållas i samtliga fall där jämkning blir aktuell”. Detta torde innebära att den vinsteliminering delen av företagsboten inte skall kunna jämkas eller efterges, om inte alldeles särskilda skäl föreligger. Av den föreslagna lagtexten framgår emellertid inte att denna mycket väsentliga begränsning av jämkningsmöjligheten skall gälla. För den händelse att företagsboten – i strid mot vad lagrådet föreslagit i det föregående – slutligen ges en vinsteliminering funktion vid sidan om den bestraffande, blir det därför nödvändigt att ändra den remitterade lagtexten så att den ger ett klart uttryck för den angivna begränsningen.

Enligt punkten 1 av lagtexten skall jämkning eller eftergift kunna ske inte bara när näringsidkaren själv ådöms straff för det företagsbotsgrundande brottet utan också när en företrädare för honom ådöms straff för dylikt brott. Av specialmotiveringen att döma åsyftas här endast ställföreträdare i enmans- eller fåmansföretag. En så väsentlig begränsning måste på något sätt komma till uttryck i lagtexten. Av motiveringen framgår inte vad som där åsyftas med fåmansföretag. Jag har därför inte tillräcklig grund för att föreslå en lämplig formulering. Jag begränsar mig till att hänvisa till den definition av begreppet fåmansföretag som finns i 35 § 1 a mom sjunde stycket kommunalskattelagen (1928: 370).

Jag delar lagrådets uppfattning att innebörden av det remitterade förslaget skulle komma till tydligare uttryck om paragrafen ändras i enlighet med vad lagrådet alternativt har förordat.

Lagen om ändring i kommunalskattelagen

Lagrådet (Paulsson):

I 20 § föreslås ett tillägg av innebörd att avdrag för företagsbot inte får göras vid beräkning av inkomst från särskild förvärvskälla.

Under "Allmänna synpunkter" har lagrådet föreslagit att företagsbot inte skall omfatta vinsteliminering utan enbart ett repressivt element. I motiveringen härför har lagrådet berört även nu förevarande förslag till ändring i kommunalskattelagen. Därvid har lagrådet poängterat att som allmän princip gäller att sanktion, som avser att eliminera vinst, regelmässigt får dras av vid inkomsttaxeringen, i vart fall inom inkomstslaget rörelse, och att en motsatt princip gäller beträffande straff eller annan sanktion av repressiv karaktär. Lagrådet har därför inte något att erinra mot förslaget till ändring i kommunalskattelagen under förutsättning att företagsboten inte kommer att omfatta vinsteliminering.

Skulle så emellertid inte bli fallet utan remissförslaget vidhållas i denna del blir läget ett annat. Såsom lagrådet framhållit i det tidigare nämnda sammanhanget står den föreslagna ordningen i så fall, till den del företagsboten innefattar vinsteliminering, i strid med annars tillämpade och självklara principer på området och skulle innebära en uppenbar obillighet mot näringsidkaren och dessutom vara ägnad att medföra en ojämn rättstillämpning. Om man vill upprätthålla principen att beskattning skall vara följdriktig och rättvis är det enligt lagrådets mening ofrånkomligt att avdragsförbudet i förevarande paragraf begränsas till den del av företagsboten, som inte är av vinsteliminering karaktär. Någon svårighet att bestämma hur stor del av företagsboten som är av det ena eller andra slaget synes inte behöva uppkomma. I detta hänseende må erinras om att, enligt vad som framgår av det föregående, lagrådets ledamöter är ense om att domstolarna ändå bör vara skyldiga att i sina domskäl noggrant redovisa de beräkningar som ligger bakom företagsbotens belopp och det resultat de gett; härav bör utan svårighet kunna utläsas hur stor del av det utdömda beloppet som innefattar vinsteliminering.

Under hänvisning till det anförda föreslår lagrådet – under förutsättning att företagsbot avses omfatta även vinsteliminering – att ändringen av förevarande paragraf ges följande lydelse: "– - företagsbot, i vad denna inte avser undanröjande av uppkommen ekonomisk fördel av brott."

Mueller:

För den händelse att det remitterade förslaget om företagsbot – mot mitt bestämda avstyrkande – läggs till grund för lagstiftning instämmer jag i vad lagrådet anför om förslaget till ändring i kommunalskattelagen.

Jag instämmer i lagrådets principiella kritik mot det remitterade förslaget. Med utgångspunkt i mina tidigare redovisade ställningstaganden ansluter jag mig därför till lagrådets här alternativt framförda förslag.

Övriga lagförslag

Lagrådet (Paulsson, Jermsten):

Förslagen lämnas av lagrådet utan erinran.

Mueller:

Under förutsättning att det remitterade förslaget om företagsbot – mot mitt bestämda avstyrkande – läggs till grund för lagstiftning har jag inte någon erinran mot övriga lagförslag.

Utdrag ur protokoll vid regeringssammanträde den 10 oktober 1985

Närvarande: statsministern Palme, ordförande, och statsråden I. Carlsson, Lundkvist, Sigurdsen, Gustafsson, Leijon, Peterson, Bodström, Göransson, Dahl, R. Carlsson, Holmberg, Hellström, Thunborg, Wickbom, Johansson

Föredragande: statsrådet Wickbom

Proposition om ändring i brottsbalken m. m. (företagsbot)

1 Anmälan av lagrådsyttrande

Föredraganden anmäler lagrådets yttrande¹ över förslag till

1. lag om ändring i brottsbalken,
2. lag om ändring i lagen (1964: 163) om införande av brottsbalken.
3. lag om ändring i rättegångsbalken,
4. lag om ändring i kommunalskattelagen (1928: 370).

Föredraganden redogör för lagrådets yttrande och anför.

2 Allmänna synpunkter

Jag vill först konstatera att lagrådet inte är enigt i sin bedömning av de remitterade förslagen utan att meningarna inom lagrådet har varit starkt delade. Var och en av ledamöterna har avgett ett eget yttrande, och lagrådets protokoll upptar således tre olika yttranden. Två ledamöter, däribland ordföranden, godtar i sina yttranden de huvudprinciper som ligger till grund för förslagen men föreslår var för sig vissa ändringar och justeringar. En ledamot avstyrker förslagen.

För de fortsatta bedömningar som skall ske i lagstiftningsärendet skulle det naturligtvis ha varit en fördel, om lagrådets protokoll hade återspeglat en mer enhetlig syn på de remitterade förslagen. Enligt min mening kan man dock, med hänsyn till förslagens bakgrund, ha förståelse för att de har föranlett meningsbrytningar.

Förslagen utgör ett led i strävandena att komma till rätta med det allvarliga samhällsproblem som den ekonomiska brottsligheten utgör, nå-

got som är en huvudlinje i regeringens kriminalpolitik. I skilda sammanhang har därvid betonats att den omständigheten att den ekonomiska brottsligheten har fått sin nuvarande omfattning till stor del beror på att det allmänna inte har följt med i utvecklingen. Detta hänger i sin tur samman med att kriminalpolitiken av tradition i allt väsentligt har varit inriktad på vad som brukar kallas den traditionella brottsligheten och att de medel som har utvecklats i det arbetet inte förslår när det gäller att komma till rätta med de mera sofistikerade metoder som vanligtvis kännetecknar den ekonomiska brottsligheten. Insatserna i kampen mot denna brottslighet har därför i stor utsträckning gått ut på att finna nya vägar och nya sätt att bemästra den. När det som här gäller ett nytt grepp på en principiellt mycket viktig fråga – straffrättsliga sanktioner mot bl. a. juridiska personer – visar erfarenheten att man måste räkna med att ett initiativ kan bli föremål för skilda värderingar.

Innan jag går närmare in på de sakliga synpunkter på förslagen som har redovisats i lagrådets protokoll anser jag mig böra särskilt bemöta en av huvudpunkterna i den kritik som framförs i det avstyrkande yttrandet, nämligen att remissen inte skulle erbjuda det underlag som behövs för att ställning skall kunna tas till förslagen.

Som jag anförde i remissprotokollet har frågan om sanktioner mot överträdelse av ekonomisk och näringsrättslig lagstiftning som äger rum inom ramen för företags verksamhet under en följd av år tilldragit sig ett stort intresse i den kriminalpolitiska debatten. Vad som därvid främst har diskuterats är att införa sanktioner som kan riktas mot själva företaget. Ett sådant s. k. korporativt ansvar finns i åtskilliga länder, bl. a. Danmark, Norge, Storbritanien och USA.

Två betänkanden i ämnet remissbehandlades under år 1979 (Ds Ju 1978: 5 och 1979: 10). Med ledning av bl. a. de synpunkter som därvid kom fram utarbetades departementspromemorian (Ds Ju 1981: 3) Ekonomiska sanktioner vid brott i näringsverksamhet. Denna promemoria lades sedan – efter remissbehandling – till grund för prop. 1981/82: 142 som innehöll bl. a. förslag till nya förverkanderegler i 36 kap. 3 a § brottsbalken (BrB) och till principer för användningen av s. k. sanktionsavgifter.

De nu remitterade förslagen har närmast sin upprinnelse i justitieutskottets av riksdagen godtagna betänkande (JuU 1981/82: 53) med anledning av denna proposition. Utskottet uttalade där enhälligt att det ställde sig tveksamt till om samhället med den nya förverkandebestämmelsen och ett utbyggt system med sanktionsavgifter inom alla aktuella sektorer kunde nå alla de former av regelöverträdelse där ett starkt samhällsintresse påkallar ett ingripande. Enligt utskottet förelåg övervägande skäl för att man borde fortsätta arbetet med att finna lämpliga modeller för ett korporativt ansvar. Arbetet borde enligt utskottet gälla frågan hur ett system med företagsböter kunde utformas.

Frågan utreddes härefter av kommissionen mot ekonomisk brottslighet. I det betänkande som ligger till grund för de till lagrådet remitterade förslagen fann kommissionen på grundval av en egen analys att det fanns ett påtagligt behov av den typ av generell straffrättslig sanktion som riksdagen avsett. Förslagen i betänkandet utformades mot denna bak-

grund. Vid remissbehandlingen vitsordades eller lämnades kommissionens synpunkter på behovet av lagstiftningsåtgärder utan erinran av praktiskt taget alla hörda förvaltningsmyndigheter och av myndigheter som har ansvar för den egentliga rättsvården – bl. a. justitiekanslern, riksåklagaren, rikspolisstyrelsen och representanter för domstolsväsendet. De i betänkandet föreslagna lösningarna fick också genomgående ett positivt mottagande vid remissbehandlingen. Förslagen i lagrådsremissen överensstämmer i allt väsentligt med förslagen i betänkandet.

Den bakgrund jag nu har tecknat redovisas utförligt i lagrådsremissen. Detsamma gäller kommissionens förslag och remissinstansernas synpunkter. En särskild remissammanställning finns också tillgänglig i ärendet. Till detta kommer de överväganden som jag redovisat i remissprotokollet.

Mot denna bakgrund måste jag bestämt tillbakavisa den kritik som går ut på att remissen inte skulle ge tillräckligt underlag för en bedömning. Det torde i själva verket vara svårt att leta upp någon kriminalpolitisk fråga från senare år som har utretts och belysts så grundligt som den som remissen avser.

I det avstyrkande yttrandet hävdas vidare att förslaget inte tillgodoser kravet på rättssäkerhet. Denna uppfattning förefaller närmast grunda sig på att reglerna om företagsbot i förslaget har getts en generell utformning. Lagrådets övriga ledamöter betonar i stället bl. a. att gränsdragningsproblemet ter sig oundvikliga när det, som här, gäller att införa ett helt nytt institut i den centrala straffrätten. En ledamot har efter en analys av förslagen och mina uttalanden i remissprotokollet kommit till slutsatsen att de föreslagna reglerna sammantagna kommer att utgöra en tillräckligt betryggande garanti för att en tillämpning av systemet i det enskilda fallet leder till ett resultat som upplevs som både rättvist och konsekvent.

Under det långvariga förberedelsearbete som jag nyss redovisade har ingående diskuterats, om en ny sanktion skulle vara förbehållen vissa speciella rättsområden eller borde ges ett mera generellt tillämpningsområde. Det omfattande underlag som nu föreligger ger enligt min mening klart vid handen att det senare alternativet, som också godtagits av lagrådets majoritet, är att föredra. Det ligger också i sakens natur och har konstaterats i skilda sammanhang att central straffrättslig lagstiftning med nödvändighet måste ges en tämligen generell utformning (jfr t.ex. prop. 1980/81: 108 s. 9).

Jag anser mig därmed ha bemött huvudpunkterna i den kritik som förs fram i det avstyrkande yttrandet inom lagrådet. När jag i det följande går närmare in på de övriga synpunkter som anförts inom lagrådet uppehåller jag mig därför huvudsakligen vid de två andra ledamöternas yttranden. Jag disponerar mitt anförande så att jag i fråga om förslaget till ändring i BrB i skilda avsnitt behandlar först frågan om företagsboten bör ha enbart en bestraffande funktion (avsnitt 3.1), sedan vissa spörsmål som rör enskilda näringsidkare (avsnitt 3.2) och därefter de särskilda bestämmelserna i förslaget i den mån dessa föranlett erinringar (avsnitt 3.3).

3 Förslaget till lag om ändring i brottsbalken

3.1 Bör företagsbot ha en vinsteliminering funktion?

I det remitterade förslaget har företagsbot konstruerats som en särskild rättsverkan av brott med både vinsteliminering och bestraffande inslag. Det finns, som jag anförde i remissprotokollet, flera skäl som talar för en sådan lösning. Jag vill här bara erinra om – som också en av lagrådets ledamöter har understrukit – att man på så sätt skulle kunna låta sanktionen till sin karaktär utgöra en vidareutveckling av förverkandeinstitutet.

Från lagrådets sida har också vitsordats att särskild rättsverkan av brott torde vara den enda konstruktion som är tänkbar, om man inom överskådlig tid skall kunna lösa de problem som här är aktuella. Lagrådet har vidare förklarat sig inte ha anledning att från principiell utgångspunkt motsätta sig att näringsidkare i vissa fall för brott inom näringsverksamheten åläggas en sanktion med bestraffande inslag samt att denna lagtekniskt konstrueras som en särskild rättsverkan av brott och ges plats i 36 kap. BrB.

I lagrådets (ordförandens) yttrande har emellertid föreslagits att sanktionen inte skall ha något vinsteliminering inslag utan bara ges en repressiv funktion. Som skäl anføres att det kan leda till missförstånd och ojämnhet i rättstillämpningen, om man i företagsboten förenar två moment med så vitt skilda syften som vinsteliminering och bestraffning. Med hänvisning till de fall då en näringsidkares vinster till följd av brott är så stora att botens maximibelopp inte räcker till anføres vidare att det framstår som betänkligt från systematisk utgångspunkt att, som det förutsätts i remissen, tillämpa både företagsbot och förverkande. Slutligen påpekas att det skulle vara lättare att åstadkomma en konsekvent reglering av frågan om hur företagsboten skall behandlas i taxeringshänseende, om sanktionen får en enbart repressiv funktion.

I remissprotokollet utgick jag på närmare angivna grunder från att det skulle vara olämpligt att beteckna sanktionen som en särskild rättsverkan av brott, om den skulle ges enbart bestraffande funktioner. Samma uppfattning har utvecklats av en ledamot av lagrådet som har uttalat att möjligheterna att konstruera företagsboten som en särskild rättsverkan av brott i mycket hög grad hänger samman med just det förhållandet att ett av ändamålen bakom den föreslagna sanktionen är att eliminera ekonomiska fördelar på grund av den aktuella brottsligheten.

Lagrådet (ordföranden) har i sitt yttrande visserligen inte närmare gått in på denna fråga som ytterst rör brottsbalkens systematik. Lagrådets yttrande måste emellertid förstås så att det enligt dess uppfattning inte möter några hinder från systematisk synpunkt att bibehålla sanktionens karaktär av särskild rättsverkan av brott, även om den ges enbart en bestraffande funktion.

På denna punkt kan det naturligtvis finnas visst utrymme för tvekan. Med hänsyn till vad lagrådet har anfört anser jag mig emellertid inte böra göra gällande att de systematiska skälen utgör något avgörande hinder mot att ge företagsbot en renodlat repressiv karaktär, om en sådan lösning i övrigt är förenad med betydande fördelar.

En del sådana fördelar är belysta i yttrandet — sanktionen blir mera renodlad och därmed också, kan man anta, mera lätthanterlig för de rättsvårdande myndigheterna. Den inkonsekvens som enligt det remitterade förslaget otvivelaktigt skulle uppstå i de låt vara sannolikt mycket sällsynta fall då vinsten är så hög att förverkande måste begagnas parallellt med företagsbot försvinner också, om företagsboten över huvud taget inte begagnas för att dra in vinster. Det står också klart att det med en sådan lösning blir lättare att få till stånd en enkel och överskådlig reglering av hur företagsboten bör behandlas i taxeringshänseende.

Vad som i nu berört avseende skulle vara den bästa lösningen i sak torde kunna vara föremål för delade meningar. Jag kan emellertid hålla med om att det från flera utgångspunkter är fördelaktigt, om sanktionen kan renodlas på det sätt som lagrådets ordförande har föreslagit. Utöver de skäl som jag nyss återgav vill jag peka på att sanktionens klandrande innehåll blir tydligare. Det var en aspekt som riksdagen fäste särskild vikt vid i samband med sin begäran om fortsatta överväganden i ämnet (JuU 1981/82: 53).

Jag vill i den systematiska frågan också tillägga att det i det här fallet synes försvarligt att beteckna en sanktion med enbart beskaffande funktion som särskild rättsverkan av brott. I normalfallet kommer den nämligen att drabba en juridisk person. Ett sådant subjekt kan enligt brottsbalkens systematik inte begå brott och inte heller utsättas för straff.

Med hänvisning till det anförda anser jag mig inte böra motsätta mig lagrådets förslag att företagsbot ges enbart en bestraffande funktion.

Denna förändring i förhållande till förslaget i lagrådsremissen får vissa återverkningar på en del andra frågor som jag behandlade i remissprotokollet. Jag återkommer till det när jag tar upp de särskilda bestämmelserna i förslaget.

3.2 Skall företagsbot kunna åläggas även enskilda näringsidkare som själva lagförs för det aktuella brottet?

Enligt det remitterade förslaget skall företagsbot kunna tillämpas oberoende av i vilken juridisk form näringsverksamheten bedrivs. De särskilda problem som föranleds av att enskilda näringsidkare kan komma att ådra sig personligt straffansvar vid sidan av företagsbot skall enligt det remitterade förslaget lösas så att företagsboten får jämkas eller efterges, bl. a. om det är påkallat med hänsyn till att personligt ansvar samtidigt ådöms näringsidkaren.

Lagrådet (ordföranden) har inte riktat någon erinran mot den angivna grundprincipen om en likformig behandling av skilda företagsformer. Tanken att företagsbot skall kunna ådömas en enskild näringsidkare som själv har begått och lagförs för det aktuella brottet har emellertid mötts av invändningar. Bl. a. hävdas att förslaget på den punkten innebär att de aktuella straffbestämmelserna i vissa fall utökas med en extra straffsanktion för gärningsmannen själv. Vidare sägs att något skäl för en sådan generell höjning av straffvärdet för de många typer av brott som det här är fråga om inte har andragits i remissen.

Jag vill med anledning av dessa uttalanden först framhålla att det enligt min mening måste vara ett rimligt krav att reglerna blir så utformade att de garanterar en likformig behandling av skilda företagsformer. Frågan om företagsbot skall åläggas för brott som begås i näringsverksamhet får med andra ord inte vara beroende av om verksamheten bedrivs av en juridisk person eller av en enskild näringsidkare. Därför förefaller det mig inte möjligt att från tillämpningsområdet generellt undanta det fallet att det aktuella brottet har begåtts av en enskild näringsidkare och att denne i anledning därav döms till personligt straff. Den enskilde näringsidkaren skulle nämligen i så fall på ett från principiella utgångspunkter svåracceptabelt sätt bli gynnad i förhållande till andra näringsidkare och konkurrenter som bedriver en likartad verksamhet i bolagsform. Dessa skulle ju i en motsvarande situation i realiteten kunna drabbas av både det personliga straffet och företagssanktionen.

Det framgår inte klart av lagrådsyttrandet hur man där har ansett att hithörande problem bör lösas. Lagrådet (ordföranden) har f.ö. på annat ställe i yttrandet uttalat att om den fysiska person som begått brottet och döms för detta är ställföreträdare, kanske rentav ensam aktieägare i ett bolag, eller annars intar en ledande ställning i företaget, det inte behöver hysas betänkligheter från rättssäkerhetssynpunkt mot att den juridiska personen åläggs företagsbot. I anslutning därtill har också påpekats att det då föreligger i sak närmast identitet mellan den brottslige och näringsidkaren. De synpunkter som lagrådet har utvecklat i det sammanhanget synes tala närmast till förmån för det remitterade förslaget.

Själv anser jag mig böra vidhålla föreslaget på den här punkten. De problem som enligt lagrådet (ordföranden) skulle kunna uppstå bör utan större svårigheter kunna undanröjas genom den jämningsregel som jag har föreslagit. I remissen framhöll jag att man genom en sådan regel kan skapa underlag för en likformig behandling av skilda företagsformer och att avsikten är att kunna nå fram till en samlad och välavvägd reaktion på den brottslighet som har förekommit.

I remissprotokollet framhöll jag i den delen vidare bl. a. att det ter sig helt naturligt att företagsboten för en enskild näringsidkare eller ett fåmansföretag får jämkas, om ett kännbart personligt straff för det aktuella brottet ådöms näringsidkaren eller företrädaren för ett fåmansföretag. Jag påpekade också att det ofta torde saknas behov av att använda företagsbot i bestraffande syfte, om företagaren döms till ett fängelsestraff eller kännbara böter.

Den tidigare berörda ändring av sanktionens konstruktion som jag numera förordar får naturligtvis betydelse när det gäller dess tillämpning på enskilda näringsidkare. Utrymmet för en sådan användning kommer att bli än mer begränsat än som förutsattes i remissen. Meningen är nämligen inte att företagsbot skall innebära någon generell straffskärpning för de enskilda företagarnas del.

Den vinsteliminering som i det remitterade förslaget avsågs ske genom företagsboten kommer med den nu föreslagna lösningen att äga rum i form av förverkande. Det innebär att man den vägen kommer att kunna dra in värdet av vinster och andra ekonomiska fördelar som vid domstillfället har

uppkommit genom brottet. Jag erinrar dock om att förverkandefrågan måste avgöras när ansvarstalan mot den enskilde näringsidkaren provas, och att det alltså inte är möjligt att i en senare rättegång – när vinsten har realiserats och man känner till dess storlek – föra talan om förverkande. Vinster som inte har hunnit uppkomma, när målet avgörs, men som kan tänkas uppstå i framtiden kan knappast bli föremål för förverkande.

Som jag framhöll i remissprotokollet bör utsikten till sådana framtida vinster generellt sett kunna beaktas både när det gäller att avgöra om företagsbot skall ådömas och när botens storlek bestäms. Detta får då ske inom ramen för den bestraffning som sanktionen innebär. Det är, som jag ser det, främst i situationer av detta slag som det kan bli aktuellt att vid sidan av personligt straff ålägga en enskild näringsidkare företagsbot. Möjligen kan också enstaka fall tänkas då det personliga straffet av speciella skäl måste bli mycket lågt och därför inte på ett adekvat sätt speglar svårheten hos de brott som begåtts i näringsverksamheten. Skulle sådana situationer uppstå, bör också företagsbot kunna åläggas vid sidan av det personliga straffet.

Låt mig tillägga att det nu anförda tar sikte på fall då det är den enskilde näringsidkaren själv som har begått brottet och döms för detta. I fall när brottet har begåtts av en anställd eller någon annan person med anknytning till verksamheten bör det inte göras någon skillnad mellan enskilda näringsidkare och andra. Som jag anförde i remissprotokollet kan det dock många gånger finnas skäl att i nu berört avseende behandla fåmansföretag på samma sätt som enskilda näringsidkare. Jag syftar då på sådana – ofta mindre – bolag som visserligen formellt sett är självständiga juridiska personer men som i praktiken inte är skilda från ägarens person.

Synpunkter av det slag som jag nu har berört bör utan svårighet kunna tillgodoses genom den jämkningsregel som är upptagen i det remitterade förslaget. Den innebär nämligen att företagsbot får efterges eller sättas lägre än annars bort ske, bl. a. om påföljd för brottet ådöms näringsidkaren eller företrädare för denne.

Naturligtvis kan det i linje med vad lagrådet har anført hävdas att mitt förslag i den här delen sakligt sett innebär att enskilda näringsidkare kan drabbas av en särskild straffsanktion för vissa brott utöver vad som framgår av tillämpliga straffskalor. Denna konsekvens av förslaget kan f. ö. sägas bli mera markerad, när företagsboten nu får en uteslutande repressiv konstruktion. Även om man ser saken på detta sätt, vill jag påpeka att det ingalunda är något från systematisk synpunkt okänt grepp att en generell bestämmelse i brottsbalken i större eller mindre utsträckning sätter de särskilda straffskalorna ur spel för vissa typfall (jfr t. ex. 26 kap. 3 §). Inte heller denna synpunkt föranleder mig alltså att frånga det remitterade förslagets lösning på förevarande punkt.

36 kap. 7 §

Lagrådets ledamöter har i anslutning till denna paragraf tagit upp frågan om vilka krav som bör ställas på en näringsidkare när det gäller att förebygga att brott begås i näringsverksamheten. Jag återkommer strax till det. Först vill jag emellertid uppehålla mig vid den därmed sammanhängande frågan – också berörd av lagrådets ledamöter – om företagsbot bara skall aktualiseras vid brott som innebär ett grovt åsidosättande av särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten eller om sanktionen även skall kunna komma i fråga vid andra brott som är av allvarligt slag.

Enligt det remitterade förslaget skall båda dessa typer av brott kunna föranleda företagsbot. Det förstnämnda uttrycket tar, som jag anförde i remissprotokollet, sikte på brott mot utpräglat näringsreglerande författningar. Med uttrycket brott som annars är av allvarligt slag syftade jag i första hand på allvarligare brott mot centrala straffbestämmelser, men även överträdelser av mera generella specialstraffrättsliga regler – exempelvis miljöskyddslagen – avsågs innefattade i denna kategori.

I lagrådets (ordförandens) yttrande har framförts kritik mot förslaget i denna del, närmast då med utgångspunkt från frågeställningen vilka krav som skall ställas på näringsidkaren med avseende på förebyggande åtgärder. Där framhålls bl. a. att näringsidkaren givetvis alltid måste känna till de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten och att det ter sig tämligen naturligt att det allmänna ställer krav på att näringsidkaren organiserar och bedriver sin verksamhet så att sådana skyldigheter så långt möjligt iakttas. När det gäller andra typer av brott sägs frågan vilka krav som i aktsamhetshänseende kan ställas på näringsidkaren vara betydligt svårare att bedöma. Regeln framstår i denna del enligt den framförda uppfattningen som alltför diffus till sitt innehåll. Det förordas mot den bakgrunden att den brottslighet inom näringsverksamhet som skall kunna föranleda företagsbot begränsas till att avse fall då brottsligheten har inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten. Lagrådet (ordföranden) synes dock i sitt yttrande inte i och för sig ifrågasätta behovet av att kunna tillämpa företagsbot också vid andra brott än sådana som kan sägas vara överträdelser av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten.

Enligt min mening skulle det inte vara lämpligt att begränsa företagsbotens tillämpningsområde till att avse enbart brott som innebär överträdelser av utpräglat näringsreglerande författningar. Även andra allvarliga brott – exempelvis centrala förmögenhetsbrott – bör av flera skäl kunna medföra företagsbot. En annan lösning skulle uppenbarligen leda till svårösta gränsdragningsproblem mellan olika typer av brott. Även central strafflagstiftning innehåller ju regler som åtminstone huvudsakligen tar sikte på näringsverksamhet, medan å andra sidan de specialstraffrättsliga regler som här är aktuella kan vara avfattade så att de har allmängiltig karaktär. Därtill kommer att det angivna förslaget på denna punkt skulle kunna få konsekvenser som ter sig irrationella. Den situationen föreligger ju ofta att en överträdelse av ett förbud i normalfall är att bedöma enligt en

specialstraffrättslig regel men i grövre fall enligt en bestämmelse i BrB. En ordning enligt vilken företagsbot skulle kunna följa i det förra fallet men ej i det senare framstår inte som godtagbar.

Jag vill också påpeka att jag i remissprotokollet förhållandevis utförligt har uppehållit mig vid frågan om vad som skall krävas för att de nu diskuterade rekvisiten skall anses uppfyllda. Enligt min mening bör lagtexten och de därtill knutna motivuttalandena ge en tillräcklig ledning för stadgandets tillämpning.

En av lagrådets ledamöter har också godtagit det remitterade förslaget på den här punkten under påpekande att ju svagare anknytningen är mellan brottet som sådant och den aktuella verksamheten, desto mindre har företaget i allmänhet haft anledning att räkna med att brottet verkligen skulle komma att begås i utövningen av näringsverksamheten. En tillämpning av ifrågavarande rekvisit synes enligt denne ledamot kunna komma i fråga endast då någon särskilt betingelse förelegat som har medfört en inte försumbar risk för brottsligheten. Jag kan instämma i dessa uttalanden.

Med anledning av vad som ytterligare har anförts i lagrådets protokoll vill jag även påpeka att det är den samlade bilden av brottslighetens art och omfattning som bör vara avgörande för om den skall anses innefatta ett grovt åsidosättande av de skyldigheter som är förenade med verksamheten eller annars anses vara av allvarligt slag. Enstaka brott som i det särskilda fallet rubriceras som ringa uppfyller normalt inte dessa krav vare sig det är fråga om brottsbalksbrott eller brott som är hänförliga till specialstraffrätten. Jag kan också hålla med om att enbart den omständigheten att fängelse ingår i straffskalan för det aktuella brottet inte kan tas till intäkt för att brottsligheten skulle ha inneburit ett så grovt åsidosättande av näringsidkarens skyldigheter att företagsbot skall ådömas. Däremot bör, som jag ser det, företagsbot kunna åläggas när det är fråga om omfattande brottslighet som kanske har bedrivits på ett systematiskt sätt, även om varje enskild överträdelse i sig inte framstår som särskilt allvarlig.

Mina överväganden har lett mig till den uppfattningen att någon ändring i de rekvisit för företagsbot som remissförslaget innehåller i här berört avseende inte bör göras.

Jag återkommer så till frågan om vilka krav som skall ställas på näringsidkaren med avseende på de förebyggande åtgärder som skall kunna leda till att företagsbot inte skall ådömas. Jag tar därvid närmast sikte på sådana brott som avses med uttrycket "annars är av allvarligt slag".

Som jag framhöll i remissprotokollet bör det här bli fråga om att göra en samlad bedömning av omständigheterna i varje särskilt fall. Utgångspunkten bör därvid — som jag nyss framhöll — vara att företagsbot skall komma i fråga endast då någon särskild betingelse förelegat som innebär att näringsidkaren framstår som klandervärd genom att han inte försökt att hindra brottet.

Jag vill i detta sammanhang ansluta mig till vad som inom lagrådet uttalats om att bedömningen måste omfatta bl.a. brottets och gärningsmannens relation till den aktuella verksamheten, dvs. dennas art, huvudsakliga inriktning, organisation och andra liknande förhållanden. Jag delar också uppfattningen att det måste kunna fastställas att företagaren på

grund av något sådant förhållande borde ha haft anledning att räkna med att det fanns en viss risk för att det aktuella brottet eller annan likartad brottslighet skulle kunna begås i hans verksamhet och att näringsidkaren också haft rimliga möjligheter att eliminera denna risk. Dessa uttalanden ligger helt i linje med vad jag anförde i detta avseende i remissprotokollet.

För att beröra ett av de exempel som jag anförde i remissprotokollet och som också tagits upp i lagrådets yttrande bör alltså ledningen för ett åkeriföretag normalt inte behöva räkna med att en anställd chaufför utnyttjar sin anställning för att smuggla narkotika i företagets bil. Då finns inte heller något utrymme för att ålägga företagsbot, om ett sådant brott har begåtts. Får emellertid ledningen kännedom om att sådan brottslig verksamhet pågår, torde det i och för sig te sig naturligt att den vänder sig till polisen. Det är under alla omständigheter inte för mycket begärt att den ingriper för att förhindra fortsatt brottslighet och söker kontrollera att företagets transporter inte utnyttjas för smuggling. En underlåtenhet att vidta lämpliga åtgärder bör då också kunna leda till att företaget ådöms företagsbot för den brottslighet som förövats efter det att ledningen fick kännedom om verksamheten. På motsvarande sätt bör man kunna bedöma de fall där ledningen inte har haft vetskap om brottsligheten men där det kan styrkas att omständigheterna är sådana att ledningen borde ha förstått att en brottslig verksamhet av detta slag pågick. Självfallet kan emellertid inte samma krav på kontroll och åtgärder ställas när det gäller brottslighet som framstår som främmande för själva näringsverksamheten.

En aktsamhetsbedömning efter de riktlinjer som jag har angett nu och som jag har utvecklat i remissprotokollet är ingalunda främmande för svensk rätt och behöver knappast leda till några särskilda problem. När det särskilt gäller kravet på förutsebarhet i rättstillämpningen är det, som jag ser det, inte möjligt att i lagtexten tydligare än vad som gjorts ange gränsen mellan det tillåtna och det otillåtna. Förslaget avviker i detta hänseende inte från gängse lagstiftningsteknik.

Med anledning av vad som anförts i lagrådets protokoll vill jag också göra klart att det naturligtvis skall ankomma på åklagaren att visa att näringsidkaren inte har gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten.

De undantag som avses i paragrafens andra stycke ingår visserligen enligt det remitterade förslaget i rekvisiten för företagsbot. Detta markeras dock på ett tydligare sätt, om det i direkt anslutning till beskrivningen av den brottslighet som skall kunna föranleda företagsbot slås fast att sanktionen inte skall åläggas, om näringsidkaren har gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottet. Jag biträder därför i princip det förslag till redaktionell justering av bestämmelserna i 36 kap. 7 § brottsbalken som har föreslagits av en ledamot. Enligt min mening ökar dock bestämmelsens läsbarhet, om den också delas upp i punkter.

Lagrådet har enhälligt föreslagit att ordet "oskäligt" (andra stycket punkt 3) byts ut mot "obilligt". I några lagstiftningsärenden under senare tid har förklarats att uttrycken torde ha i stort sett samma betydelse och att oskäligt borde väljas såsom språkligt mera lätthegripligt. Ordet obilligt förekommer emellertid i andra paragrafer i 36 kap. BrB i det sammanhang

som här är aktuellt. Jag avstår från att i detta ärende ta upp frågan om detta ord genomgående bör bytas ut i kapitlet och ansluter mig till lagrådets förslag. Jag vill emellertid förutskicka att jag inom kort kommer att lägga fram andra förslag till ändringar av bl. a. bestämmelserna i 36 kap. BrB vilka föranleds av en departementspromemoria (Ds Ju 1984: 12) rörande vissa förverkandefrågor m. m. Jag avser att i det sammanhanget på nytt och mer utförligt aktualisera frågan om vilket språkbruk som bör begagnas i berört avseende.

36 kap. 8 och 9 §§

I lagrådet har inte framförts några särskilda synpunkter på förslaget att företagsbot skall fastställas direkt i pengar och att latituden skall sträcka sig från 10 000 kr till 3 milj. kr.

Med den lösning som jag nu föreslår kommer företagsbot att få enbart en bestraffande funktion. Värde av eventuella vinster och andra ekonomiska fördelar skall förverkas hos näringsidkaren med stöd av tillämpliga förverkandebestämmelser vid sidan av företagsbot. För att ingen oklarhet skall uppstå i den delen bör den i 9 § intagna hänvisningen till uppkomna eller tänkbara ekonomiska fördelar utgå. Självfallet bör även med den nya konstruktionen av företagsbot hänsyn tas till sådana ekonomiska fördelar när boten bestäms. Detta synes dock inte behöva anges särskilt, om det i paragrafen liksom i det remitterade förslaget anges att brottslighetens art och omfattning skall beaktas. Jag återkommer strax till detta.

Jag delar uppfattningen att domstolarna när boten bestäms bör ta hänsyn till i vad mån näringsidkaren kan klandras för den aktuella brottsligheten, en uppfattning som jag har gett uttryck för redan i remissprotokollet. Jag kan också godta det förslag till komplettering av lagtexten som lagrådets ordförande har lagt fram på den här punkten.

Den ändring av företagsbotens utformning som jag i det föregående har förordat får självfallet betydelse när det gäller att bestämma botens storlek i det särskilda fallet. I remissprotokollet (avsnitt 2.7 och specialmotiveringen till 9 §) uppehöll jag mig rätt utförligt vid den frågan. Jag utgick därvid från att företagsboten skulle ha såväl vinsteliminierande som bestraffande inslag och i normalfallen ersätta förverkande. När nu den vinning som brottsligheten har medfört i stället kommer att förverkas, skall naturligtvis dess beräkning förändras i motsvarande mån så att något belopp som svarar mot vinningen inte innefattas i företagsboten. I övrigt bör dock mina uttalanden i remissen fortfarande kunna tjäna till ledning.

När det gäller att bestämma företagsbot för brott som har medfört eller kunnat medföra förtjänster för näringsidkaren, bör således även med denna utformning den uppnådda eller den tänkbara vinsten kunna läggas till grund för straffmätningen på det sätt som jag angav i remissprotokollet. Med hänvisning till vad jag nyss anförde i fråga om de enskilda näringsidkarna vill jag påpeka att företagsboten i förekommande fall bör bestämmas med hänsyn tagen även till sådana förtjänster av brottsligheten som inte

har hunnit uppkomma men som kan förutses när lagföringen äger rum. I den mån sådana förtjänster inte kan nås med förverkande måste naturligtvis särskild hänsyn tas till detta. Därav följer att boten i sådana – förmodligen mycket sällsynta – fall bör bestämmas till ett högre belopp än när de ekonomiska fördelarna förklaras förverkade eller uteblir därför att brottet har upptäckts eller av annat skäl.

Självfallet är det, i linje med vad som har framhållits i lagrådets protokoll, en fördel om domstolarna i sina domskäl redovisar de bedömningar som ligger till grund för bestämmandet av företagsbotens belopp. Det bör dock anmärkas att intresset av en mera utförlig sådan redovisning inte blir lika påtagligt med den konstruktion av företagsboten som nu föreslås.

36 kap. 10 §

Med den utformning av företagsboten som jag här föreslår bör denna bestämmelse i det remitterade förslaget utgå.

36 kap. 11 §

I paragrafen behandlas frågan om eftergift och jämkning av företagsbot. Från lagrådets sida har föreslagits vissa redaktionella justeringar av den föreslagna lagtexten.

Vad gäller eftergift och jämkning av företagsbot när sanktionen aktualiseras för en enskild näringsidkare eller ett fåmansbolag (punkt 1 i det remitterade förslaget) hänvisar jag till vad jag tidigare har anfört.

I punkt 2 i det remitterade förslaget anges att annan betalningsskyldighet eller särskild rättsverkan som brottet medför för näringsidkaren också skall beaktas vid prövning av frågan om eftergift och jämkning av företagsbot. Med annan betalningsskyldighet avses, som jag utvecklade i remissprotokollet, i första hand sanktionsavgifter och skadestånd. Enligt det förslag som jag här lägger fram kommer företagsboten inte att ha den förverkandefunktion som den avsågs få enligt det remitterade förslaget. Det innebär att förverkande inte sällan kan komma att beslutas vid sidan av företagsbot. Den vinsteliminering som man härigenom åstadkommer skall i enlighet med vad jag förut har utvecklat självfallet inte dessutom ske genom företagsboten. I övrigt bör emellertid förverkande – vare sig det är fråga om sak- eller värdeförverkande – som jag ser det endast i undantagsfall tillåtas att påverka botens storlek i sänkande riktning.

I övrigt kan jag i allt väsentligt ansluta mig till det förslag till redaktionell justering av denna paragraf som lagrådet (ordföranden) alternativt har förordat. Punkt 3 i lagrådets förslag innebär dock – jämfört med förslaget i remissen – en påtaglig inskränkning av möjligheterna till jämkning och eftergift av företagsbot. Enligt min mening är en sådan inskränkning inte

Prop. 1985/86: 23 motiverad. Punkten bör därför avfattas så att den till sin innebörd kommer att överensstämma med förslaget i lagrådsremissen.

Eftersom 10 § i lagrådsremissen utgår, bör i stället den nu diskuterade paragrafen få denna beteckning. Motsvarande justering får göras i numreringen av de följande bestämmelserna.

4 Förslaget till lag om ändring i kommunalskattelagen (1928: 370)

Eftersom företagsboten nu ges karaktär av en bestraffande sanktion, bör den, som föreslogs i remissen, inte vara avdragsgill vid taxeringen. Detta ligger i linje med vad lagrådet anført och bör uttryckligen anges i 20 § kommunalskattelagen.

5 Övriga lagförslag

Förslagen har lämnats utan erinran av lagrådet.

En del redaktionella justeringar bör emellertid göras i den föreslagna författningstexten.

Ett av de lagrum som berörs av förslaget, 48 kap. 5 § rättegångsbalken, föreslås ändrat även i prop. 1985/86: 9. Det torde få ankomma på vederbörande utskott att beakta detta vid riksdagsbehandlingen.

6 Hemställan

Med hänvisning till vad jag nu har anført hemställer jag att regeringen föreslår riksdagen att anta de av lagrådet granskade lagförslagen med vidtagna ändringar.

7 Beslut

Regeringen ansluter sig till föredragandens överväganden och beslutar att genom proposition föreslå riksdagen att anta de förslag som föredraganden har lagt fram.

Sammanfattning

I den svenska kriminalpolitiska debatten har det sedan lång tid tillbaka förts en diskussion om behovet av effektiva straffrättsliga sanktioner mot lagöverträdelse som äger rum inom ramen för företags verksamhet. Frågan har till stor del kopplats samman med det likaledes ofta diskuterade spørsmålet om man i Sverige bör införa någon form av straffrättsligt ansvar för juridiska personer.

Hithörande frågor har tidigare utretts i skilda sammanhang. År 1978 presenterades betänkandet (Ds Ju 1978: 5) Företagsböter som innehåller en principdiskussion om möjligheterna att i Sverige införa en typ av straffrättsligt ansvar för juridiska personer. Som arbetsnamn för det penningstraff som då diskuterades introducerades termen företagsböter. I departementspromemorian (Ds Ju 1979: 10) Företagsböter -förslag till lagtexter redovisades några tänkbara modeller för en lagstiftning om straffrättsligt ansvar för juridiska personer.

Betänkandet och promemorian utsattes vid remissbehandlingen för kritik i åtskilliga grundläggande delar. Departementspromemorian (Ds Ju 1981: 3) Ekonomiska sanktioner vid brott i näringsverksamhet utarbetades på grundval av bl. a. de synpunkter som sålunda framförts. Promemorian låg senare till grund för lagstiftning som innebar att förverkandeinstitutet gjordes mera effektivt för fall då brott begås i näringsverksamhet. Dessa nya förverkanderegler, som gäller sedan den 1 juli 1982, ger en generell möjlighet att förverka sådana vinster som har uppkommit hos företag till följd av att brott har begåtts i utövningen av deras verksamhet. Bestämmelserna tar inte enbart sikte på direkta brottsförtjänster utan även på värdet av sådana ekonomiska fördelar som på ett mera indirekt sätt kan härledas till brottet, och de skall kunna tillämpas vid såväl brottsbalksbrott som överträdelse av bestämmelser inom specialstraffrätten.

I promemorian och i den proposition där förslagen förelades riksdagen, framhölls att de nya förverkandebestämmelserna på särskilda områden kunde kompletteras med sanktionsavgifter — dvs. sådana avgifter som används som ekonomiska sanktioner i stället för eller vid sidan av skadestånd, viten, böter och förverkande. Vissa riktlinjer drogs också upp för i vilka fall avgifter av detta slag borde användas och hur de borde vara konstruerade för att uppfylla rimliga krav på effektivitet och rättssäkerhet.

Vid behandlingen av propositionen med förslag till utvidgade förverkandemöjligheter ställde sig justitieutskottet i sitt av riksdagen godtagna betänkande tveksamt till om samhället med den nya förverkandebestämmelsen och ett utbyggt system med sanktionsavgifter inom alla aktuella sektorer kunde nå alla de former av regelöverträdelse där ett starkt samhällsintresse påkallar ingripande. Övervägande skäl ansågs tala för att arbetet

med att finna lämpliga modeller för ett straffrättsligt ansvar för juridiska personer borde fortsätta och närmast gälla frågan hur ett system med företagsböter kan utformas.

Det har överlämnats åt kommissionen att utreda dessa frågor.

Kommissionen konstaterar i detta betänkande att den straffrättsliga ordningen fortfarande företer betydande brister när det gäller möjligheterna att på ett tillfredsställande sätt ingripa mot brott som begås i utövningen av företags verksamhet. Bristerna visar sig framför allt i tre hänseenden.

För det första står de brottspåföljder som ådöms enskilda befattningshavare i företag många gånger inte i rimlig proportion till de ekonomiska eller andra intressen som berörs eller till de skador som en brottslig handling kan åstadkomma. Påföljden kan visserligen framstå som rimlig, om man begränsar synfältet till den som är individuellt ansvarig för brottet, men som alltför ringa i belysning av att det skett för ett företags räkning. En förklaring till att påföljderna, när det gäller brott som begås inom ramen för företags verksamhet, ofta framstår som lindriga är att den formella ansvarsordning som tillämpas i många fall återspeglar den faktiska skuldbördan på ett mindre rättvisande sätt. Till stor del är den gällande ordningen främst en ur processekonomisk synpunkt lämplig fördelning av ett ställföreträdande ansvar där frågan om individuell skuld är av en begränsad betydelse. Detta talar för att mera ingripande sanktioner bör kunna riktas mot företaget som sådant än mot den person som på mer eller mindre formella grunder utpekas som straffrättslig ansvarig för det aktuella brottet.

För det andra är det enligt kommissionen otillräckligt med en ordning som gentemot företag enbart medger konfiskation av värdet av de ekonomiska fördelar som ett brott har gett upphov till. Vad företaget riskerar vid brottslighet inom företaget är enbart att gå miste om dessa fördelar. I händelse av lagföring blir slutresultatet för näringsidkaren med andra ord i huvudsak bara ett återställande av det ekonomiska läge som skulle ha rått, om något brott inte hade begåtts. Någon egentlig sanktion är det alltså inte fråga om. Detta framgår tydligast i de fall då brottet vid upptäckten inte har hunnit ge den avsedda utdelningen eller då denna av andra skäl har uteblivit. I sådana fall finns det f. n. inte utrymme för ingripande mot företaget. Det ligger enligt kommissionens mening i sakens natur att en sådan ordning inbjuder till chanstagning, där naturligtvis upptäcktsrisken spelar en betydande roll. Att denna i många fall kan förväntas vara alltför liten vid brott inom ramen för näringsverksamhet är naturligtvis också ägnat att bidra till att påverka den allmänna laglydnaden i negativ riktning.

För det tredje finns det enligt kommissionen ett behov av en ekonomisk kännbar reaktion mot företag även i fall där brotten är sådana att vinning över huvud taget inte kan bli aktuell. Detta kan exempelvis vara fallet vid brott som innebär att viktiga samhällsintressen åsidosätts eller som medför fara för allvarliga skador. En sanktionsform som inte enbart koncentrerar

intresset till om vinster eller besparingar har uppkommit eller ej skulle med andra ord innebära att andra i sammanhanget betydelsefulla omständigheter kan beaktas.

Kommissionen har alltså funnit att det finns ett påtagligt behov av mera effektiva åtgärder mot brott som begås inom ramen för näringsverksamhet och föreslår i detta betänkande att de nuvarande sanktionerna i brottsbalken kompletteras med ny ekonomisk sanktion benämnd företagsbot.

Sanktionen — som föreslås bli konstruerad som en särskild rättsverkan av brott — skall kunna ådömas ett företag eller en företagare när ett brott har begåtts i utövningen av verksamheten. En förutsättning för företagsbot är således att någon anställd i företaget eller en uppdragstagare som handlat för dess räkning har begått ett brott i denna verksamhet. Samtliga objektiva och subjektiva rekvisit i ett straffbud måste med andra ord vara uppfyllda. Det är emellertid inte något krav att gärningsmannen åtalas. Företagsbot skall kunna dömas ut även om det inte går att fastställa vem som är personligen ansvarig för brottet.

Behovet av en mera ingripande sanktion gör sig enligt kommissionens uppfattning främst gällande vid allvarliga brott. Bagatellartade överträdelser bör däremot inte föranleda företagsbot. Kommissionen föreslår därför att företagsbotens tillämpningsområde begränsas till att avse brott som har medfört eller varit ägnade att medföra betydande ekonomiska fördelar för näringsidkaren eller som eljest har inneburit ett grovt åsidosättande av skyldigheter som är förenade med verksamheten.

Med uttrycket ekonomiska fördelar avses här detsamma som i 36 kap. 3 a § brottsbalken (BrB). Det kan alltså vara fråga om såväl direkta brottförtjänster av sådant slag som innefattas i uttrycket utbyte av brott som om förtjänster som på ett mera indirekt sätt kan härledas till den brottsliga gärningen — exempelvis besparingar i form av uteblivna kostnader eller ökade vinster. För att företagsbot skall kunna komma i fråga måste dock de ekonomiska fördelarna vara betydande, varmed i allmänhet skall förstås förtjänster som överstiger botens minimibelopp 10 000 kronor.

Företagsbot skall enligt förslaget kunna aktualiseras vid ekonomiska brott även om brottsligheten i det enskilda fallet inte har lett till förtjänster för företaget. För ådömande av företagsbot räcker det om brottet har varit ägnat att medföra ekonomiska fördelar. Däri ligger emellertid ett krav på att det skall ha funnits en påtaglig utsikt till vinst för näringsidkaren.

Meningen är vidare att inte bara ekonomiska brott skall kunna föranleda företagsbot. Även andra brott som innefattar ett grovt åsidosättande av skyldigheter som är förenade med den bedrivna verksamheten skall kunna få denna rättsverkan. Att endast allvarliga överträdelser avses markeras genom att det skall vara fråga om ett grovt åsidosättande av skyldigheterna. När detta krav skall anses uppfyllt får avgöras från fall till fall med hänsyn till den aktuella verksamhetens art och brottets beskaffenhet.

Generellt skall emellertid gälla att företagsbot inte skall ådömas, om man

från företagsledningens sida har gjort vad som rimligen kan begäras för att förebygga brottet.

Med utgångspunkt från de belopp som ansetts erforderliga i motsvarande lagstiftning i andra länder föreslår kommissionen att maximibeloppet för företagsbot bestäms till 3 miljoner kr. Minimibeloppet föreslås bli 10 000 kr.

I konkreta fall bör företagsboten – i likhet med vad som gäller vid straffmätning – bestämmas med hänsyn tagen till samtliga i målet föreliggande omständigheter, men där brottslighetens art och omfattning samt värdet av de ekonomiska fördelarna utgör den naturliga utgångspunkten för bedömningen.

Med brottslighetens art avses dess svårhetsgrad enligt gängse bedömningar, vari då inbegrips även sådana omständigheter som eventuella vinstmotiv som har legat bakom brottet, om detta har begåtts uppsåtligt eller av oaktsamhet, gärningsmannens ställning i företaget och vikten av de allmänna intressen som har skadats. En återfallssituation – att näringsidkaren tidigare har ådömts företagsbot – bör också kunna tas med i bedömningen.

Brottslighetens omfattning har ansetts som särskild omständighet för att markera att det givetvis finns anledning att se mer allvarigt på sådan brottslighet som har bedrivits på ett systematiskt sätt och i stor omfattning än på enstaka överträdelser.

När det gäller straffmätningen vid uppsåtliga vinstinriktade brott föreslår kommissionen att man som en allmän tumregel skall utgå ifrån att företagsboten i normala fall skall bestämmas till ungefär 150 % av den aktuella vinsten. Från den utgångspunkten kan sedan göras de tillägg som är motiverade till följd av försvårande omständigheter av olika slag eller avdrag ske med hänsyn till omständigheter som bör påverka företagsboten i sänkande riktning.

Företagsbot kommer alltså, i likhet med förverkandeinstitutet, att användas som ett sätt att dra in brottsliga förtjänster till staten. Dubbel vinstkonfiskation skall naturligtvis inte ske. Eftersom företagsbot även skall ha bestraffande inslag och alltså i allmänhet ådömas med högre belopp än aktuella vinster, bör den generellt sett vara primär i förhållande till förverkande. Kommissionen föreslår mot den bakgrunden att värdeförverkande hos näringsidkaren får underlåtas, om företagsbot ådöms. Bestämmelsen är emellertid inte tvingande. Fall kan nämligen tänkas förekomma när det är nödvändigt att ådöma både värdeförverkande och företagsbot. Här åsyftas sådana extrema situationer där vinsterna av brottet överstiger 3 miljoner kr, som alltså är det högsta belopp som föreslås kunna bli ådömt som företagsbot. Då bör vinsten kunna förverkas och företagsbot ådömas som en ren bestraffningsåtgärd.

Företagsbotens karaktär av komplettering av det straffrättsliga sanktionssystemet, reglernas obligatoriska utformning och det förhållandet att

boten i allmänhet kommer att riktas mot någon annan än gärningsmannen medför att det finns behov av ganska vidsträckta möjligheter att jämka den med hänsyn till omständigheter som inträffat efter brottet. Kommissionen föreslår därför en generell regel som innebär att företagsbot får jämkas eller efterges, om det föreligger särskilda skäl för en sådan åtgärd.

Som exempel på fall där jämkning kan bli aktuell framhåller kommissionen den situation som uppstår, när företagsbot skall ådömas en enskild näringsidkare som dessutom drabbas av det individuella straffansvaret för brottet. Här kan en lämplig avvägning av den samlade reaktionen på brottet göras, om företagsboten får bestämmas till ett lägre belopp än vad som eljest borde ske, när detta är påkallat med hänsyn till den brottspåföljd som samtidigt ådöms näringsidkaren.

Som en annan jämningsgrund anger kommissionen det fallet att brottet medför annan betalningsskyldighet för näringsidkaren eller när förverkande av egendom med betydande värde sker hos denne. Därvid åsyftas i första hand sådana fall där näringsidkaren åläggs en sanktionsavgift eller skadeståndsskyldighet till följd av brottet. Vidare bör enligt kommissionens mening jämkning många gånger kunna ske, om företaget drabbas av sakförverkande som i realiteten är att jämställa med ett värdeförverkande – exempelvis förverkande av varor med betydande värde.

Förslaget innehåller också särskilda regler ifråga om preskription av talan om företagsbot. Efter mönster från vad som gäller i fråga om preskription av förverkande föreslås att en talan om företagsbot alltid skall kunna väckas inom en femårsperiod från det brottet begicks. Har brottet preskriberats efter två år – en inte helt ovanlig preskriptionstid på det specialstraffrättsliga området – kan alltså särskild talan om företagsbot väckas under en tid av ytterligare tre år.

I fråga om rättegången i mål om företagsbot skall allmänna straffprocessuella regler gälla. Talan skall alltså föras av åklagare och väckas genom stämningsansökan.

Författningsförslag

1 Förslag till

Lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om brottsbalken
dels att nuvarande 37 och 38 kap skall betecknas 38 och 39 kap,
dels att 1 kap 8 § skall ha nedan angivna lydelse,
dels att i balken skall införas ett nytt kapitel, 37 kap, samt två nya
 paragrafer, 36 kap. 13 § och 39 kap. 7 §, av nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Förutom påföljd kan brott, enligt
 vad därom är stadgat, föranleda
 förverkande av egendom eller an-
 nan särskild rättsverkan, så ock
 medföra skyldighet att gälda skade-
 stånd.

Föreslagen lydelse

1 kap.

8 §

Förutom påföljd kan brott, enligt
 vad därom är stadgat, föranleda
 förverkande av egendom, *företags-*
bot eller annan särskild rättsver-
 kan, så ock medföra skyldighet att
 gälda skadestånd.

36 kap.

13 §

Särskilda bestämmelser om före-
 tagsbot finns i 37 kap.

37 kap.

1 §

Företagsbot ådöms en näringsid-
 kare för brott som har begåtts i
 utövning av dennes näringsverk-
 samhet om brottsligheten har med-
 fört eller varit ägnad att medföra
 betydande ekonomiska fördelar för
 näringsidkaren eller eljest inneburit
 ett grovt åsidosättande av skyldig-
 heter som är förenade med verk-
 samheten.

2 §

Företagsbot ådöms med lägst tio
 tusen kronor och högst tre miljoner
 kronor.

3 §

När storleken av företagsbot bestäms skall särskild hänsyn tas till brottslighetens art och omfattning samt värdet av de ekonomiska fördelar som brottsligheten har medfört eller varit ägnad att medföra för näringsidkaren.

4 §

Ådöms företagsbot, får värdeförverkande till följd av brottet underlåtas hos näringsidkaren.

5 §

Företagsbot får efterges eller sättas lägre än vad som eljest bort ske när särskilda skäl föreligger. Vid bedömningen av om så är fallet får bland andra omständigheter beaktas

1. påföljd för brottet som näringsidkaren eller företrädare för denne ådöms

2. om brottsligheten medför annan betalningsskyldighet för näringsidkaren eller om förverkande av egendom med betydande värde sker hos denne.

6 §

Kan på grund av den brottsliges död eller av annan orsak påföljd inte ådömas, får näringsidkaren ådömas företagsbot på grund av brottet endast om stämning i mål därom delgivits inom fem år från det brottet begicks.

7 §

Ådömd företagsbot bortfaller i den mån verkställighet inte skett inom tio år från det domen vunnit laga kraft.

8 §

Företagsbot tillfaller staten. Om uppbörd och indrivning av företagsbot finns bestämmelser i bötesverkställighetslagen (1979: 189).

39 kap.

7 §¹

Talan om utdömande av företagsbot skall väckas genom ansökan om stämning. Om sådan talan gäller i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om åtal för brott på vilket inte kan följa svårare straff än fängelse i högst sex månader. Vid huvudförhandling i målet skall nämnd delta.

Denna lag träder i kraft den . Den gäller inte beträffande brott som har begåtts före ikraftträdandet.

2 Förslag till**Lag om ändring i rättegångsbalken**

Härigenom föreskrivs att 48 kap 5 § rättegångsbalken skall ha nedan angivna lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

48 kap.

5 §²

Straffföreläggande får icke utfärdas,

om förutsättningar för allmänt åtal ej föreligga,

om i föreläggandet ej upptagas alla brott av den misstänkte, vilka enligt åklagarens vetskap föreligga till bedömning,

om målsägande förklarat, att han ämnar föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet, eller begärt, att åtal skall väckas.

I fråga om villkor för användning av straffföreläggande i militärt brottmål gälla särskilda bestämmelser.

Straffföreläggande får icke utfärdas,

om förutsättningar för allmänt åtal ej föreligga,

om i föreläggandet ej upptagas alla brott av den misstänkte, vilka enligt åklagarens vetskap föreligga till bedömning,

om målsägande förklarat, att han ämnar föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet, eller begärt, att åtal skall väckas,

om talan om företagsbot skall föras i anledning av brottet.

I fråga om villkor för användning av straffföreläggande i militärt brottmål gälla särskilda bestämmelser.

Denna lag träder i kraft den

¹ Förutvarande 38 kap. 7 § upphävd 1981: 211

² Senaste lydelse 1975: 670

3 Förslag till

Förordning om ändring i förordningen (1979: 572) med tingsrättsinstruktion

Härigenom föreskrivs att den i 19 § sista stycket³ förordningen (1979: 572) med tingsrättsinstruktion intagna hänvisningen till 38 kap 6 § brottsbalken skall bytas ut mot 39 kap 6 § brottsbalken.

Denna förordning träder i kraft den

4 Förslag till

Lag om ändring i passlagen (1978: 303)

Härigenom föreskrivs att den i 28 §⁴ passlagen (1978: 302) intagna hänvisningen till 37 kap 8 § brottsbalken skall bytas ut mot 38 kap 8 § brottsbalken.

Denna lag träder i kraft den

5 Förslag till

Lag om ändring i lagen (1978: 801) om internationellt samarbete rörande kriminalvård i frihet

Härigenom föreskrivs att den i 26 §⁵ i lagen (1978: 801) om internationellt samarbete rörande kriminalvård i frihet intagna hänvisningen till 37 kap 7 § brottsbalken skall bytas ut mot 38 kap 7 § brottsbalken.

Denna lag träder i kraft den

6 Förslag till

Förordning om ändring i frivårdsförordningen (1983: 250)

Härigenom föreskrivs att den i 1 § frivårdsförordningen (1983: 250) intagna hänvisningen till 38 kap 1 § brottsbalken skall bytas ut mot 39 kap 1 § brottsbalken och att hänvisningen i 25 § i samma förordning till 37 kap brottsbalken skall bytas ut mot 38 kap brottsbalken.

Denna förordning träder i kraft den

³ Senaste lydelse 1981: 1020.

⁴ Senaste lydelse 1981: 1308.

⁵ Senaste lydelse 1983: 247.

7 Förslag till

Förordning om ändring i kungörelsen (1964:740) med föreskrifter för åklagare i vissa brottmål

Härigenom föreskrivs att den i 6§⁶ kungörelsen (1964:740) med föreskrifter för åklagare i vissa brottmål intagna hänvisningen till 38 kap 2 § brottsbalken skall bytas ut mot 39 kap 2 § brottsbalken.

Denna förordning träder i kraft den

8 Förslag till

Förordning om ändring i expeditiionskungörelsen (1964:618)

Härigenom föreskrivs att den i 8 § första stycket 15⁷ expeditiionskungörelsen (1964:618) intagna hänvisningen till 38 kap 3 § brottsbalken skall bytas ut mot 39 kap 3 § brottsbalken.

Denna förordning träder i kraft den

9 Förslag till

Förordning om ändring i förundersökningskungörelsen (1947:948)

Härigenom föreskrivs att i förundersökningskungörelsen (1947:948) skall införas en ny paragraf, 4 a §, av nedan angiven lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

4 a §

Finns det anledning att anta att företagsbot kan komma att ådömas en näringsidkare, skall dennes ekonomiska förhållanden utredas, om det är behövligt.

Denna förordning träder i kraft den

⁶ Senaste lydelse 1981:882.

⁷ Senaste lydelse 1982:467.

De remitterade förslagen

1 Förslag till

Lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om brottsbalken
dels att 1 kap. 8 § skall ha nedan angivna lydelse,
dels att nuvarande 36 kap. 3 a–5 §§ skall betecknas 36 kap. 4–6 §§ och
 att nuvarande 36 kap. 6–12 §§ skall betecknas 36 kap. 12–18 §§,
dels att nya 36 kap. 5, 15, 16 och 18 §§ samt rubriken till 36 kap. skall ha
 nedan angivna lydelse,
dels att det i balken skall införas fem nya paragrafer, 36 kap. 7–11 §§,
 samt närmast före 36 kap. 1 § och nya 36 kap. 7 och 12 §§ nya rubriker av
 nedan angivna lydelse.
 36 kap. brottsbalken kommer därför att ha nedan angivna lydelse från
 och med den dag då denna lag träder i kraft.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 kap.

8 §

Förutom påföljd kan brott, enligt
 vad därom är stadgat, föranleda
 förverkande av egendom eller an-
 nan särskild rättsverkan, så ock
 medföra skyldighet att gälda skade-
 stånd.

Förutom påföljd kan brott, enligt
 vad därom är stadgat, föranleda
 förverkande av egendom, *företags-*
bot eller annan särskild rättsver-
 kan, så ock medföra skyldighet att
 gälda skadestånd.

36 kap.

**Om förverkande av egendom och om
 annan särskild rättsverkan av brott**

**Om förverkande av egendom, *före-*
tagshot och annan särskild rättsver-**
kan av brott

Om förverkande

1 §¹

Utbyte av brott enligt denna balk som ej motsvaras av skada för enskild
 skall förklaras förverkat, om det ej är uppenbart obilligt. Detsamma gäller
 förslag för brott eller dess värde, om förslaget mottagits och mottagandet
 utgör brott enligt denna balk.

2 §²

Egendom som använts såsom hjälpmedel vid brott enligt denna balk
 eller som frambragts genom sådant brott må förklaras förverkad, om det är
 påkallat till förebyggande av brott eller eljest särskilda skäl föreligga.
 Detsamma gäller egendom vars användande utgör brott enligt denna balk
 eller med vilken eljest tagits befattning som utgör sådant brott.

I stället för egendomen kan dess värde förklaras förverkat.

¹ Senaste lydelse 1968: 165.

² Senaste lydelse 1968: 165.

3 §³

Förverkande får även i annat fall än som avses i 2 § beslutas i fråga om
1. föremål, som på grund av sin särskilda beskaffenhet och omständigheterna i övrigt kan befaras komma till brottslig användning,

2. andra föremål, som är ägnade att användas som vapen vid brott mot liv eller hälsa och som har påträffats under omständigheter som gav anledning att befara att de skulle komma till sådan användning.

4 §⁴

Har det till följd av ett brott som är begånget i utövningen av näringsverksamhet uppkommit ekonomiska fördelar för näringsidkaren, skall värdet därav förklaras förverkat även när det inte följer av 1 eller 2 § eller annars är särskilt föreskrivet.

Vad som har sagts i första stycket gäller ej, om förverkande är obilligt. Vid bedömningen av om så är förhållandet skall bland andra omständigheter beaktas om det finns anledning att anta att annan betalningsskyldighet som svarar mot de ekonomiska fördelarna av brottet kommer att åläggas näringsidkaren eller annars fullgöras av denne.

Kan bevisning om vad som skall förklaras förverkat inte alls eller endast med svårighet föras, får värdet uppskattas till ett belopp som är skäligt med hänsyn till omständigheterna.

5 §⁵

Förverkande till följd av brott av egendom eller dess värde får, om ej annat har föreskrivits, ske hos

a) gärningsmannen eller annan som medverkat till brottet,

b) den i vars ställe gärningsmannen eller annan medverkande var,

c) den som genom brottet beretts vinning eller näringsidkare som avses i 3 a §,

d) den som efter brottet förvärvat egendomen på grund av giftorätt, arv eller testamente eller genom gåva eller som efter brottet förvärvat egendomen på annat sätt och därvid haft vetskap om eller skälig anledning till antagande om egendomens samband med brottet.

Förverkande till följd av brott av egendom eller dess värde får, om ej annat har föreskrivits, ske hos

a) gärningsmannen eller annan som medverkat till brottet,

b) den i vars ställe gärningsmannen eller annan medverkande var,

c) den som genom brottet beretts vinning eller näringsidkare som avses i 4 §,

d) den som efter brottet förvärvat egendomen på grund av giftorätt, arv eller testamente eller genom gåva eller som efter brottet förvärvat egendomen på annat sätt och därvid haft vetskap om eller skälig anledning till antagande om egendomens samband med brottet.

Tillhörde egendomen vid brottet ej någon av dem som anges i första stycket a)–c), får den ej förklaras förverkad.

Särskild rätt till egendom som förklaras förverkad består, om ej även den särskilda rätten förklaras förverkad.

Sådan rätt som har vunnits genom utmätning eller betalningssäkring upphör, om egendomen förklaras förverkad, såvida ej av särskild anledning förordnas att rätten skall bestå.

³ Senaste lydelse 1983: 224.

⁴ Senaste lydelse av förutvarande 3 a § 1982: 335.

⁵ Senaste lydelse av förutvarande 4 § 1982: 335.

6 §

I stället för förverkande äger rätten föreskriva åtgärd till förebyggande av missbruk.

Om företagsbot

7 §

För brott som har begåtts i utövningen av näringsverksamhet skall, på yrkande av allmän åklagare, näringsidkaren åläggas företagsbot, om brottsligheten har inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förknäpade med verksamheten eller annars är av allvarligt slag.

Första stycket gäller inte

1. om brottsligheten varit riktad mot näringsidkaren,
2. om näringsidkaren gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten eller
3. om det annars skulle vara uppenbart oskäligt att ålägga företagsbot.

8 §

Företagsbot skall fastställas till lägst tio tusen kronor och högst tre miljoner kronor.

9 §

När storleken av företagsbot bestäms, skall särskild hänsyn tas till brottslighetens art och omfattning samt värdet av de ekonomiska fördelar som brottsligheten har medfört eller kunnat medföra för näringsidkaren.

10 §

Åläggs företagsbot, skall vinning eller andra ekonomiska fördelar till följd av brottet inte förklaras förverkade, i den mån de beaktats när botens storlek bestämts.

11 §

Företagsbot får efterges eller sättas lägre än vad som annars hort ske om det finns särskilda skäl. Vid bedömningen av om så är för-

hållandet skall bland andra omständigheter beaktas

1. påföljd för brottet som ådöms näringsidkaren eller företrädare för denne,

2. annan betalningsskyldighet eller särskild rättsverkan för näringsidkaren som brottet medför.

Gemensamma bestämmelser

12 §⁶

Vad i lag eller författning är föreskrivet om särskild rättsverkan av att någon döms till straff skall gälla även då annan påföljd som omförmäles i 1 kap. 3 § ådömes.

Vid tillämpningen av första stycket skall villkorlig dom och skyddstillsyn samt, om ej i domen annorlunda förordnas, överlämnande till särskild vård anses lika med fängelse. Därvid skall, om så förordnas, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård anses motsvara fängelse i minst sex månader.

13 §

Förutsättes för förverkande av egendom eller annan särskild rättsverkan, som kan följa å brott, att någon dömts till påföljd, må rätten, om påföljd för brottet eftergives, i den mån omständigheterna föranleda därtill förordna, att sådan rättsverkan skall inträda.

14 §

Har brott begåtts av någon som ej fyllt femton år eller som handlat under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jäinställd med sinnessjukdom, må rätten förordna om förverkande av egendom eller om annan särskild rättsverkan, som kan följa å brottet, allenast om och i den mån det med hänsyn till hans sinnesart, gärningens beskaffenhet och omständigheterna i övrigt kan anses skäligt.

15 §⁷

Kan på grund av den brottsliges död eller av annan orsak påföljd ej längre ådömas, *må* egendom förklaras förverkad på grund av brottet eller åtgärd föreskrivas till förebyggande av missbruk, endast om stämning i mål därom delgivits inom fem år från det brottet begicks. Talan *må* i sådant fall väckas av åklagare endast om det finnes påkallat ur allmän synpunkt.

Kan på grund av den brottsliges död eller av annan orsak påföljd ej längre ådömas, *får* egendom förklaras förverkad *eller företagsbot åläggas* på grund av brottet eller åtgärd föreskrivas till förebyggande av missbruk, endast om stämning i mål därom delgivits inom fem år från det brottet begicks. Talan *får* i sådant fall väckas av åklagare endast om det finnes påkallat ur allmän synpunkt.

⁶ Senaste lydelse av förutvarande 6 § 1981: 211.

⁷ Senaste lydelse av förutvarande 9 § 1968: 165.

I fall som nu sagts skall vad i 35 kap. 3 § stadgas äga motsvarande tillämpning.

16 §⁸

Beslut om förverkande eller åtgärd till förebyggande av missbruk förfaller, i den mån verkställighet ej skett inom tio år från det beslutet vann laga kraft.

Beslut om förverkande eller om åtgärd till förebyggande av missbruk *eller om företagsbot* förfaller, i den mån verkställighet ej skett inom tio år från det beslutet vann laga kraft.

17 §⁹

Är i lag eller författning föreskrivet att förklaring skall meddelas om förverkande eller annan sådan särskild rättsverkan av brott, må detta likväl underlåtas, om denna rättsverkan är uppenbart obillig.

18 §¹⁰

Förverkad egendom tillfaller *kronan*, om ej annat är föreskrivet.

Förverkad egendom *och företagsbot* tillfaller *staten*, om ej annat är föreskrivet.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1986. Bestämmelserna i nya 7-11 §§ gäller inte i fråga om brott som har begåtts före ikraftträdandet.

2 Förslag till

Lag om ändring i lagen (1964: 163) om införande av brottsbalken

Härigenom föreskrivs att 12 § lagen (1964: 163) om införande av brottsbalken skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

12 §

För brott som begåtts före den 1 januari 1965 må, även om hinder ej möter till följd av vad i 35 kap. brottsbalken sägs, påföljd ej ådömas, om straff skulle vara att anse som förfallet vid bedömning efter lag som gällde då brottet begicks.

Vad i 36 kap. 10 § brottsbalken stadgas skall äga motsvarande tillämpning beträffande beslut, som meddelats angående förverkande eller annan åtgärd enligt 2 kap. 16 eller 17 § strafflagen.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1986.

⁸ Senaste lydelse av förutvarande 10 § 1968: 165.

⁹ Senaste lydelse av förutvarande 11 § 1968: 165.

¹⁰ Senaste lydelse av förutvarande 12 § 1968: 165.

3 Förslag till

Lag om ändring i rättegångsbalken

Härigenom föreskrivs att 1 kap. 3 §, 2 kap. 4 §, 26 kap. 1 § och 48 kap. 5 § rättegångsbalken skall ha nedan angivna lydelse.

1 kap.

3 §¹

En tingsrätt är i tvistemål domför med tre lagfarna domare. Flera än fyra lagfarna domare får inte sitta i rätten.

I brottmål skall tingsrätten bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. I mål om åtal för brott, för vilket inte är stadgat lindrigare straff än fängelse i två år, skall rätten dock bestå av en lagfaren domare och fem nämndemän. Om det behövs med hänsyn till målets omfattning eller någon annan särskild omständighet, får ytterligare en nämndeman utöver vad som följer av första eller andra meningen sitta i rätten.

Kan huvudförhandlingen i ett brottmål beräknas kräva minst fyra veckor, får två lagfarna domare sitta i rätten förutom nämndemännen.

Om det inträffar förfall bland nämndemännen sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten domför med en lagfaren domare och två nämndemän eller, i mål som avses i andra stycket andra meningen, med en lagfaren domare och fyra nämndemän.

Tingsrätt är domför med en lagfaren domare

när mål avgörs utan huvudförhandling,

vid annan handläggning som inte sker vid huvudförhandling eller vid syn på stället,

vid sådan huvudförhandling i tvistemål som hålls i förenklad form och vid annan huvudförhandling i tvistemål, när det är tillräckligt med hänsyn till målets beskaffenhet att målet avgörs av en enda domare och parterna samtycker till det,

vid huvudförhandling och syn på stället i mål om brott för vilket inte är stadgat svårare straff än böter eller fängelse i högst sex månader, under förutsättning att det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter.

Tingsrätt är domför med en lagfaren domare

när mål avgörs utan huvudförhandling,

vid annan handläggning som inte sker vid huvudförhandling eller vid syn på stället,

vid sådan huvudförhandling i tvistemål som hålls i förenklad form och vid annan huvudförhandling i tvistemål, när det är tillräckligt med hänsyn till målets beskaffenhet att målet avgörs av en enda domare och parterna samtycker till det,

vid huvudförhandling och syn på stället i mål om brott för vilket inte är stadgat svårare straff än böter eller fängelse i högst sex månader, under förutsättning att det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter eller att ålägga företagsbot.

¹ Senaste lydelse 1984: 131.

2 kap.

4 §²

Hovrätt är domför med tre lagfarna domare. I mål som överklagats från tingsrätt skall dock minst fyra lagfarna domare delta i hovrätten, om tingsrätten bestått av tre eller flera lagfarna domare. Flera än fem lagfarna domare får inte delta i hovrätten.

I brottmål gäller, i stället för bestämmelserna i första stycket, att hovrätten är domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Flera än fyra lagfarna domare och tre nämndemän får inte delta. Förekommer ej anledning att döma till svårare straff än böter, är hovrätten dock domför även med den sammansättning som anges i första stycket. Detsamma gäller vid handläggning som ej sker vid huvudförhandling.

I brottmål gäller, i stället för bestämmelserna i första stycket, att hovrätten är domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Flera än fyra lagfarna domare och tre nämndemän får inte delta. Förekommer ej anledning att döma till svårare straff än böter *eller att ålägga företagsbot*, är hovrätten dock domför även med den sammansättning som anges i första stycket. Detsamma gäller vid handläggning som ej sker vid huvudförhandling.

Vid beslut om avskrivning av mål efter återkallelse är hovrätten domför med en lagfaren domare.

Regeringen bestämmer i vilken omfattning åtgärd, som avser endast beredandet av ett mål, får vidtas av en lagfaren domare i hovrätten eller av en annan tjänsteman vid denna.

26 kap.

1 §³

Är någon skäligen misstänkt för brott och kan det skäligen befaras, att han genom att avvika eller genom att undanskaffa egendom eller annorledes undandrager sig att betala böter, värdet av förverkad egendom eller annan ersättning till det allmänna eller skadestånd eller annan ersättning till målsägande, som kan antagas komma att på grund av brottet ådömas honom, får förordnas om kvarstad på så mycket av hans egendom att fordringen kan antas bli täckt vid utmätning.

Är någon skäligen misstänkt för brott och kan det skäligen befaras, att han genom att avvika eller genom att undanskaffa egendom eller annorledes undandrager sig att betala böter, värdet av förverkad egendom, *företagsbot* eller annan ersättning till det allmänna eller skadestånd eller annan ersättning till målsägande, som kan antagas komma att på grund av brottet ådömas honom, får förordnas om kvarstad på så mycket av hans egendom att fordringen kan antas bli täckt vid utmätning.

² Senaste lydelse 1984: 131.

³ Senaste lydelse 1981: 828.

48 kap.

5 §⁴

Straffföreläggande får icke utfärdas,

om förutsättningar för allmänt åtal ej föreligga,

om i föreläggandet ej upptagas alla brott av den misstänkte, vilka enligt åklagarens vetskap föreligga till bedömning,

om målsägande förklarat, att han ämnar föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet, eller begärt, att åtal skall väckas.

Straffföreläggande får icke utfärdas,

om förutsättningar för allmänt åtal ej föreligga,

om i föreläggandet ej upptagas alla brott av den misstänkte, vilka enligt åklagarens vetskap föreligga till bedömning,

om målsägande förklarat, att han ämnar föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet, eller begärt, att åtal skall väckas,

om talan om företagsbot skall föras i anledning av brottet.

I fråga om villkor för användande av straffföreläggande i militärt brottmål gälla särskilda bestämmelser.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1986.

4 Förslag till

Lag om ändring i kommunalskattelagen (1928:370)

Härigenom föreskrivs att 20 § kommunalskattelagen (1928:370) skall ha nedan angivna lydelse.

20 §¹

Vid beräkningen av inkomsten från särskild förvärvskälla skall alla omkostnader under beskattningsåret för intäkternas förvärvande och bibehållande avräknas från samtliga intäkter i pengar eller pengars värde (*bruttointäkt*) som har influtit i förvärvskällan under beskattningsåret.

Avdrag får *inte* göras för:

den skattskyldiges levnadskostnader och därtill hänförliga utgifter, såsom vad skattskyldig utgett som gåva eller som periodiskt understöd eller därmed jämförlig periodisk utbetalning till person i sitt hushåll;

kostnader i samband med plockning av vilt växande bär och svampar till den del kostnaderna inte överstiger de intäkter som är skattefria enligt 19 §;

värdet av arbete, som i den skattskyldiges förvärvsverksamhet utförts av den skattskyldige själv eller andre maken eller av den skattskyldiges barn som ej fyllt 16 år;

ränta på den skattskyldiges eget kapital som har nedlagts i hans förvärvsverksamhet;

svenska allmänna skatter;

kapitalavbetalning på skuld;

⁴ Senaste lydelse 1975: 670.

¹ Senaste lydelse 1984: 1086.

avgift enligt 8 kap. studiestödslagen (1973: 349);
avgift enligt lagen (1972: 435) om överlastavgift;
avgift enligt lagen (1976: 666) om påföljder och ingripanden vid olovligt byggande m. m.;
avgift enligt 99 a § utlänningslagen (1980: 376);
avgift enligt 26 § arbetstidslagen (1982: 673);
skadestånd, som grundas på lagen (1976: 580) om medbestämmande i arbetslivet eller annan lag som gäller förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare, när skadeståndet avser annat än ekonomisk skada;
straffavgift enligt 8 kap. 7 § tredje stycket rättegångsbalken;
belopp, för vilket arbetsgivare är betalningsskyldig enligt 75 § uppbörds-
lagen (1953: 272) eller för vilket betalningsskyldighet föreligger på grund av underlåtenhet att göra avdrag enligt lagen (1982: 1006) om avdrags- och uppgiftsskyldighet beträffande vissa uppdragsersättningar;
avgift enligt lagen (1976: 206) om felparkeringsavgift;
kontrollavgift enligt lagen (1984: 318) om kontrollavgift vid olovlig par-
kering;
överförbrukningsavgift enligt ransoneringslagen (1978: 268);
vattenföroreningsavgift enligt lagen (1980: 424) om åtgärder mot vatten-
förorening från fartyg;
avgift enligt 3 § lagen (1975: 85) med bemyndigande att meddela före-
skrifter om in- eller utförsel av varor;
lagringsavgift enligt lagen (1984: 1049) om beredskapslagring av olja och kol;
ränta på lånat kapital till den del räntan täcks av sådant statligt bidrag
som avses i punkt 7 av anvisningarna till 24 §;
kapitalförlust m. m. i vidare mån än som får ske enligt 36 §.

företagsbot.

(Se vidare anvisningarna.)

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1986.

Proposition	1
Propositionens huvudsakliga innehåll	1
Propositionens lagförslag	2
1 Lag om ändring i brottsbalken	2
2 Lag om ändring i lagen (1964: 163) om införande av brottsbalken ..	6
3 Lag om ändring i rättegångsbalken	7
4 Lag om ändring i kommunalskattelagen (1928: 370)	9
Utdrag av protokoll vid regeringssammanträde 1985-04-18	11
1 Inledning	11
2 Allmän motivering	12
2.1 Bakgrund	12
2.2 Behovet av åtgärder	14
2.3 Den lagtekniska lösningen – särskild rättsverkan av brott m. m.	18
2.4 Vilka skall kunna åläggas företagsbot?	23
2.5 Förutsättningar för företagsbot	28
2.6 En särskild undantagsregel	33
2.7 Hur bör företagsboten bestämmas?	35
2.8 Jämkning och eftergift	43
2.9 Förhållandet till förverkande	48
2.10 Preskription m. m.	50
2.11 Rättegångsfrågor	52
2.12 Företagsbotens behandling i taxeringshänseende	59
3 Upprättade lagförslag	60
4 Specialmotivering	61
4.1 Förslaget till lag om ändring i brottsbalken	61
4.2 Förslaget till lag om ändring i lagen (1964: 163) om införande av brottsbalken	75
4.3 Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken	75
4.4 Förslaget till lag om ändring i kommunalskattelagen (1928: 370)	76
5 Hemställan	76
6 Beslut	76
Utdrag av lagrådets protokoll 1985-06-14	77
Utdrag av protokoll vid regeringssammanträde 1985-10-10	104
 Bilaga 1 Kommissionens sammanfattning	 117
Bilaga 2 Kommissionens lagförslag	122
Bilaga 3 De remitterade förslagen	127